МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ім. В.Г.КОРОЛЕНКА
ХАРКІВСЬКИЙ ЦЕНТР УКРАЇНОЗНАВСТВА

ШЕВЧЕНКІАНА НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Матеріали науково-практичної конференції,
присвяченої 190-річчю
від дня народження Т.Г.Шевченка
25 березня 2004 р.

Харків ХДНБ 2004

УДК`821.161.2(08)
ББК 84(4укр=Укр)51–4Шевченко| я 431
Ш 37

Шевченкіана на початку XXI століття: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г.Шевченка 25 березня 2004 р. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г.Короленка; Уклад. В.О.Ярошик. – Х., 2004. – 194 с.

Матеріали конференції містять повідомлення та доповіді харківських науковців, фахівців, студентів. Видання стане у пригоді літературознавцям, шевченкознавцям, бібліотекарям, усім, хто цікавиться творчою спадщиною Великого Кобзаря.

Укладач В.О.Ярошик, засл. працівник культури України

Редакційна колегія: В.В.Мірошникова
Н.М.Кушнаренко
О.І.Волосова
В.О.Ярошик

ПЕРЕДМОВА

У сузір'ї поетів світового значення невгасимо сяє ім'я генія українського народу Тараса Григоровича Шевченка. Його спадщина увійшла в свідомість народних мас і з кожною історичною епохою набуває все нової діючої сили.

Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка володіє багатою колекцією творів Т.Г.Шевченка, згуртувала навколо себе її дослідників. З метою обміну інформацією та досвідом роботи ХДНБ спільно з Харківським центром українознавства провела науково-практичну конференцію, присвячену 190-річчю від дня народження Великого Кобзаря.

На конференції працювали три секції. Перша – "Шевченківські студії" – розглядала питання життя й творчості Т.Г.Шевченка, формування його релігійного світогляду, мистецької спадщини тощо. Друга секція об'єднала дослідження фахівців з "Бібліотечної Шевченкіани". Науковий доробок краєзнавців став предметом обговорення секції "Шевченко і Харків".

Увазі учасників конференції пропонувалася книжкова виставка "З Шевченкіани української діаспори", відбулася презентація її друкованого каталогу.

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ СТУДІЇ

Н.М. Кушнаренко

ЗНАКОВА ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Кожний великий народ має свої знакові постаті. Для Англії – це Байрон, для Німеччини – Гете, для Польщі – Міцкевич, для Росії – Пушкін, для України – Шевченко.

Розпочинаю виступ заключними рядками вірша "Кобзар" української поетеси Ліни Костенко:

"Ще не були епохи для поетів,
Але були поети для епох!"

Ці слова засвідчують велич Тараса Шевченка – Поета, Художника й Пророка, який, простуючи крізь століття в сьогодення, начебто стає сучасником і співучасником наших патріотичних діянь. Для справжніх геніїв час не вимірюється датами народження і смерті: їхні ідеї і творче надбання перебувають поза часом, вони безсмертні! Високо підняв Шевченко поетичне світло своє – і стало видно по всій країні, куди кожен з нас мусить простувати. Він володів чудовим даром, завдяки якому міг не просто талановито оповідати і малювати, але й пронизати читача словом, як променем. Письменник з кріпаків, цькований, засланий, нещасливий в особистому житті, він віддав себе всього Батьківщині і в цім творчім пориві наче намагався віддати їй водночас свою повноту і завершеність. Слово його животворяще стало ядром нової сили – народності, яка утвердила на всі віки українську суть. Думи народу, його сподівання і прагнення були для Шевченка тим джерелом, яке підтримувало в ньому полум'яний вогонь, що не згасав у його душі від юних років аж до останніх хвилин тяжкого життя. Байдужим до переживань Тараса можна

вважати того, хто не здатний підніматися сходами духовного поступу, якими так важко і болісно піднімався Тарас Шевченко, всеукраїнський Кобзар.

Усі головні закони сьогоденного життя України ґрунтуються на Шевченковій ідеології, сприяють поглибленню нашого розуміння національних особливостей українського народу. Знову й знову перечитуючи сторінки "Кобзаря" та його "Заповіт", ми відновлюємо вірність ідеалам геніального поета, видатного державницького мислителя, найгуманнішого Пророка України.

Як державницький мислитель Шевченко вірив у самостійну, незалежну Україну, підґрунтям чого вважав солідарність і любов усіх прошарків суспільства, а також взаємопошану й людяність у міжнаціональних відносинах. Він закликав українців порвати кайдани і вражою злою кров'ю окропити землю. "В своїй хаті – своя правда, і сила, і воля!" – ось такими словами розкривав поет своє розуміння самовизначення української нації.

Поет стверджує самобутність і культурну самодостатність українців, підносить до високого цивілізаційного рівня їхні непересічні здобутки і моделює обнадійливу перспективу України, називаючи її "оновленою землею", "вільною, новою сім'єю".

Протягом тривалого часу найважливішими у творчості Шевченка вважалися патріотичні та викривальні мотиви. Але сучасний погляд дає змогу побачити, що у багатьох творах відбиваються його думки про "святу волю" як потребу очищення й оновлення людини, звільнення людських душ від зла і наповнення їх добром і любов'ю.

У наш дивовижний час, коли відбувається духовне відродження нації, її моральне переродження з незвичайною гостротою постає проблема виховання у сучасної людини нового світогляду. Це пов'язано з актуальним завданням нашого

часу – розвитком моральності та духовності українців, і в першу чергу підростаючого покоління, про що йдеться у низці спеціальних Указів і постанов Уряду України. Ці питання порушував Кобзар ще 150 років тому. І зараз вони потребують нагального вирішення.

Філософська велич Шевченка полягає в тому, що він замахнувся на найсокровеннішу таємницю людського буття – наскільки людська доля обумовлена Божою волею і наскільки людина володіє свободою волі, а отже, може нести відповідальність за свої вчинки.

Однією із заслуг Шевченка стало те, що він вивів із тривалого занепаду нашу мову, а українську літературу підніс до європейського рівня.

Ще й досі не всі в нашій країні усвідомили роль рідної української мови як державної, як найцінніший скарб, форму життя, код нації. Адже без знання української мови, краса і співучість якої одержала міжнародне визнання, неможливо ознайомитися в оригіналі з творами не тільки Тараса Шевченка, але й інших видатних поетів і письменників – Лесі Українки, Івана Франка та багатьох інших.

У творчості поета сконцентровано духовні надбання, внутрішній світ і звичаї українців. Його спадщину слід розглядати не лише як цінне джерело з етнокультури українців – вона проливає світло на характер міжетнічних взаємин в Україні тих часів, розкриває особливості процесів національного самовизначення, окреслює риси українського характеру. В ній ми черпаємо ідеї та твердження, які на століття випередили появу сучасних наукових напрямів з етнополітики та соціології, з етнопсихології та міжетнічних проблем.

Шевченкове слово єднає нас усіх в одну національну цілість із єдиною метою – відновити народовладну суверенну українську державу на всій її історичній території. Сказане дозволяє стверджувати, що Шевченка можна по праву вважати

геніальним натхненником національно-культурного та державного відродження України.

Неможливо переоцінити внесок Великого Кобзаря у справу служіння Україні, українській нації, захисту бідних і принижених.

На світі, напевно, немає іншої людини, крім Тараса Шевченка, яка б, народившись майже два століття тому, передбачила в поетичній формі долю своєї нації і Батьківщини.

Саме тому, шануючи пам'ять Шевченка, слід зробити все для втілення у життя його мрії про вільну Україну.

З цієї трибуни я закликаю всіх присутніх згадувати про геніальні ідеї, відтворені у спадщині Великого Кобзаря, не лише у ті дні, коли ми святкуємо його роковини, але й керуватися ними у власному житті й діяльності. Тільки в цьому разі ми зможемо успішно вирішити екологічні, економічні, політичні, демографічні, культурологічні проблеми сьогодення.

Л.М.Юдіна

ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ ВЕЛИКОГО ПОЕТА-ПРОВИДЦЯ Т.Г.ШЕВЧЕНКА

Релігійна свідомість людини починає формуватися ще в колисці. Батьки організовують хрещення немовлят і тим самим визначають прилучення людини насамперед до Христової Церкви взагалі, а разом з тим до тієї чи іншої християнської конфесії та обряду. Отже, де був хрещений Т.Шевченко: у Православній церкві чи в Греко-католицькій, або як говорили в XVII–XVIII ст., Руській католицькій церкві?

Дитину ввели у віру 28 лютого (12 березня за н. ст.) 1814 р. Хрестив його священик Олексій Базаринський, а хресним

батьком був селянин із Моринець Звенигородського повіту Київської губернії – Григорій Дяденко.

Сумлінний дослідник О.Я.Кониський, вивчаючи дитинний вік Тараса Шевченка, писав, що села Моринці, де Тарас народився і був похрещений, і Кирилівка, куди переїхав він разом з батьками у 1816 р., належали до Вільшанського "ключа". Посилаючись на пам'ятну "Книгу Киевской епархии", видану 1882 р. (сторінки 75 і 77), він твердить: "Ще в першій половині XVIII віку в обох селах були церкви греко-католицької релігії во ім'я св. Івана Богослова". А в примітці додає таке: "А нині в обох церквах дерев'яні церкви во ім'я того ж таки святого. В Моринцях замість старої церкви збудовано нову 1875 р., а в Кирилівці і досі стоїть церква, збудована замість старої ще у 1792 р.". [1]

Враховуючи на те, що принаймні до 1768 р. ніяких конфесійних змін у с. Моринцях бути не могло, можна впевнено стверджувати, що дід Тараса, Іван Андрійович, 1757 р. народження (прожив 115 років) і баба Марфа, 1766 р. народження були греко-католиками. Релігійні погляди, християнське світобачення, християнський спосіб мислення Тарас засвоював від діда, родичів, односельчан, тобто від тих, в оточенні кого зростав, чий світогляд сприймав як повітря.

Перші відомості про церкву, про вчення Христа, про християнську мораль хлопчик одержав від дуже релігійного тата, який удома по неділях і святах часто вголос читав Святе Письмо та оповідання про життя святих. [2]

Григорій Іванович Шевченко, батько Тараса, був для свого середовища людиною дуже письменною. Часто він читав у колі родини "Мінею". Книга ця була дуже популярна серед письменних людей на Україні. Для вразливого хлопця слухання писаних урочистою церковною мовою оповідань про святих мучеників, які, не вагаючись, віддавали життя своє за Христову віру, про євангельські події, розцвічені повними живої поезії

народними апокрифічними мотивами, відкривало давній світ, світ далекий, але повний жахливих подій і чудес та зворушливих, осяяних моральною красою, образів – світ героїчних змагань. [3]

У формуванні релігійного світогляду Т.Шевченка, зокрема в дитячі роки, велику роль відіграла і сільська церква, відправи в ній, проповіді сільського священика, прослуховування уроків із Євангелія, читання Псалтиря, житій святих. Відомо, як глибоко западає в душу те, що емоційна людина сприймає в дитинстві. Унаслідок багаторазового читання хлопчик Тарас глибоко пройнявся змістом Псалтиря. У зрілому віці поет Т.Шевченко виявив особливий сентимент до Старого Завіту, зокрема до Давидових псалмів, які залюбки переспівував. Дещо довідувався від учителів-дяків, із читання книжок.

Будучи підлітком, Тарас ходив із сестрами молитися до Лебединського монастиря, що був заснований у 1779 р. як жіноча обитель. Там слухав оповідання стареньких ченців, серед яких були й ті, які на власні очі бачили Коліївщину 1768 р. [4]
У цьому віці він був дійсно побожним. У нелегкім сирітськім житті Тараса Шевченко бувало наступали хвилі особливої релігійної екзальтації, про що він сам згадує у вірші “Мені тринадцятий минало”:

“Мені тринадцятий минало.
Я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
Чи так мені чого було?
Мені так любо, любо стало,
Неначе в Бога . . . . . .
Уже прокликали до паю,
А я собі у бур’яні
Молюся Богу... І не знаю,
Чому маленькому мені
Тоді так приязно молилось
Чого так весело було?” [5]

У зрілому віці Т.Шевченко зміг ознайомитися із Святим Письмом, богословською літературою, із науковими працями з історії церкви та студіями і белетристикою західноєвропейських католицьких авторів. Черпаючи духовні цінності з європейської скарбниці, він не загубив почуття вартості як свого особистого досвіду, так і своєї нації.

Досліджуючи процес формування релігійного світогляду поета, варто наголосити, що в ньому найголовнішими є Святе Письмо, Старий і Новий Завіт. Т.Шевченко перечитував Святе Письмо раз у раз, надто в час скрути, у похмурі дні недолі; він припадав до нього як до цілющого джерела мудрості і життєдайної снаги. "Новий Завіт я читаю з благоговійним трепетом", [6] – писав Т.Шевченко у 1850 р.

Не можна обминути і світоглядні настанови фольклору, звичаїв і національної обрядовості, бо саме від того середовища, в якому перебував Тарас, від тих людей, які його оточували, він і переймав фольклор та християнські звичаї. Без врахування цього чинника не можна з'ясувати особливості християнського світогляду Т.Шевченка як національного Пророка, як національного генія. У часи Т.Шевченка, а надто в його дитячі та юнацькі роки, Української православної церкви вже давно-давно (від 1686 р.) не було: її поглинула державна імперська Російська православна церква. А Українська православна католицька церква у перші десятки років XIX ст. була так жорстоко й нещадно стероризована московським деспотизмом, що мусила припинити своє існування на всіх окупованих російським імперіалізмом українських землях. Дух і традиції українського християнства Тарасові Шевченко довелося вже переймати не стільки від служителів Української Церкви, скільки від українського простого люду, який на той час залишився сховищем українства взагалі. Саме з цього питомого національного середовища Т.Шевченко увібрав у свою душу специфічні прикмети українського християнства. [7]

Київське християнство ще від часів митрополита Іларіона і печерських подвижників віри відзначалося чистим, погідним українським патріотизмом. Боротьба за Україну у свідомості народної маси означала боротьбу за Христову віру, а Церква вважалася храмом Божим і національною святинею. Такий погляд Тарас Шевченко перейняв від свого оточення ще з дитинства, такий погляд наскрізь проймає всю його творчість. Про це він сміливо висловився в одному офіційному клопотанні наприкінці 1844 р. Т.Шевченко писав, що в Україні "збереглися до цього часу численні сліди вікових потрясінь, які колись цей край переніс у безперервній боротьбі за віру і незалежність з іноплемінними хижими сусідами". [8]

Київське християнство стверджувало, що людина є відповідальною перед Богом не тільки за себе особисто, але й за свою Батьківщину, громаду, за свою націю. І така суспільно-активна світоглядна настанова, зафіксована в українському фольклорі, в українському звичаєвому праві, в українських обрядах і традиціях, теж була засвоєна Т.Шевченком у молодому віці.

Християнська засада любити ближнього у Т.Шевченка долала національні і віросповідні бар'єри. Уже якими нерівними, часто дуже сумними були відносини між українцями і євреями, але перебування євреїв упродовж кількох століть на українській землі поміж українцями чимось-таки ушляхетнювало і тих, і інших: не успадкував Т.Шевченко зі свого середовища сліпої озлобленості, а успадкував людяну вирозумілість.

Коли в кінці 1858 р. у редагованому В.Зотовим часописі "Иллюстрации", що виходив у Петербурзі, було опубліковано антиєврейський опус, Т.Шевченко разом із М.Костомаровим, П.Кулішем, Марком Вовчком підписав рішучий протест проти цькування євреїв як нації. [9]

Український християнський патріотизм визнає братами у Христі людей усіх національностей, а звідси – визнання прав української людини в тій же мірі, що й людини іншої національності. Український християнський патріотизм відкидає націо-

нальну пиху, як і зневагу до інших націй.

Люди, виховані у дусі українського християнства, переконані, що вчинити наругу над жінкою, дівчиною, знеславити її – це заподіяти найогидніший злочин, у зіткненні з яким милосердя німіє. Успадкувавши такі погляди, Т.Шевченко гідно розвинув їх у багатьох творах і створив галерею Катерин, Оксан, Мар'ян, Лілей...

"Серед усіх наших письменників мало знайдеться таких, як Шевченко, у їх відношенні до української жінки. Він так знав і розумів жіночу душу взагалі й українську зокрема, болів її болями, так журився жіночою долею, такою ніжною любов'ю оточував своїх сестер, що навіть наші письменниці, як Марко Вовчок, Ольга Кобилянська (не говорячи вже про Лесю Українку) не можуть у тім напрямі йому дорівняти". [10]

Коли простежити за драматизмом ставлення Т.Шевченка до Бога, то можна виявити, що довгі роки поета мучило таке питання: Бог – всемогутній, все у Всесвіті рухається за його волею; Бог – люблячий отець, Він добрий і милосердний; Він усе бачить, усе знає; у такому разі чому він допускає тяжке горе на людей в основному порядних, на хороших людей, і чому бідують і страждають хороші люди, а лихі купаються в добрі і достатках; чому нелюди шаліють безкарно?

Оплакуючи дівочу недолю, поет запитував: "О Боже мій, милий, за що ти караєш її сироту?" Вдови, рекрути, кріпаки... Вся Україна стогнала, ридала і мучилася... "Чи Бог бачить із-за хмари наші сльози, горе?" Чому Бог таке допускає?

Провівши дев'ять років на засланні, Т.Шевченко близько підійшов до порозуміння подібного становища, осмислення

важливості такої людської якості, як терпіння. 9 січня 1856 р. він розповів про це у листі до А.І.Толстої:

“Тепер, і тільки тепер я повністю повірив у слово “Люблячи, караю вас”. Тепер тільки молюся я і дякую йому (Богові) за безмежну любов до мене, за заслану випробу. Вона очистила, зцілила моє бідне хворе серце. Вона відвела призму від очей моїх, через яку я дивився на людей і на самого себе. Вона навчила мене, як любити ворогів і тих, хто нас ненавидить. А цього не навчить жодна школа, крім тяжкої школи випробування і тривалої розмови з самим собою. Я тепер почуваю себе якщо не досконалим, то щонайменше бездоганним християнином. Як золото з вогню, як немовля із купелю, я виходжу тепер із похмурого чистилища, щоб почати нову, най благороднішу дорогу життя. І це я називаю істинним, справедливим щастям, щастям, якого шатобріанам й уві сні не побачити”. [11]

Коли Т.Шевченко вже як вільна людина, як поет, що викликав загальне захоплення, нарешті як дипломований перспективний художник повернувся в Україну (1848 р.), він зійшовся у Києві з українськими інтелігентами. Було засноване братство – “Товариство св. Кирила й Методія” (початок січня 1846 р.). До Братства входили М.Костомаров, П.Куліш, Т.Шевченко, В.Білозерський, М.Гулак, О.Маркович, М.Савич й інші.

“Товариство св. Кирила й Методія” прийняло за основу свого світорозуміння і вироблення програми конкретної діяльності вчення Ісуса Христа і його Церкви. В основі програми лежало виконання Христової заповіді любити ближнього в покорі і терпінні. “Товариство св. Кирила й Методія” ставило за мету усунути в Україні все, що противне високій заповіді Ісуса Христа:

- духовне і моральне погіршення, спричинене як світськими, так і церковними чинниками;

- усяке поневолення людини: національне, релігійне, соціальне;

- використання релігії і церков для розпалювання фанатичного шовінізму, незалежно від того, чи розпалюють цей шовінізм на ґрунті польського католицизму, чи державного російського православ'я;

- етноцид (винародовлювання) у вигляді обмосковлювання та ополячування при одночасній руйнації української національно-культурної ідентичності;

- поділ людей на упревілейовані й упосліджені суспільно стани.

Так братчики уявляли собі реалізацію тези Ісуса Христа "Пізнаєте правду, а правда вас визволить".

Засобом для проведення в життя своєї програми братчики вважали самовіддану працю на ниві народної просвіти рідною мовою в дусі правдивої, не сфальшованої науки Христа, яка теж повинна була лягти в основу відновлення українських церков.

Т.Шевченко в Братстві був не тільки своєю людиною і однодумцем, а й його душею, лідером, на якого братчики, за їх же словами, дивилися , "як на якийсь небесний світильник, або видиме натхнення звиш". [12] Це також свідчить про рівень Шевченкової релігійної свідомості.

Християнськими поняттями та уявленнями наскрізь пройняте все, що вийшло з-під пера Т.Шевченка. Це означає, що як українська національномовна стихія, так і християнські поняття та уявлення були звичайним, органічним категоріальним апаратом його мислення.

Християнський спосіб мислення Т.Шевченка можна проілюструвати таблицею статистичних підрахунків, які зробив у 1936 р. відомий дослідник М.Гнатишак:

Усіх віршованих творів у “Кобзарі”	218	
Вірші, написані в перший період творчості, 1838–1850 рр.	166	
7-річна перерва	–	
Кількість поем, в основу яких покладено біблійний сюжет	7	
Кількість творів, у яких наявні довші поетичні молитви	17*	У деяких творах кілька молитов
Кількість творів, у яких наявні вислови “молитися”, “Богу молитися”	150	
Кількість творів, у яких наявні вислови “Господа благати”, “Бога благати”	Кілька десят-ків	
Кількість творів, у яких наявний вислів “перехрестився” /автор-оповідач або персонаж/	20	
Кількість творів, у яких мовиться про святе причастя	6	
Скільки разів у “Кобзарі” вживається слово “Бог”, в т.ч. Ісус Христос	600*	
Кількість віршів, у яких не згадано Бога	75	Це пере-важно “дрібна лірика”
У скількох творах згадано про Бога	143	
Скільки разів у “Кобзарі” згадується Матір Божа	25	

* Сюди слід би додати 10 Псалмів та кілька наслідувань пророкам.

** Рідше, але часто в “Кобзарі ” згадано святих – Петра, Павла, інших; ангелів, Архистратига Михаїла. [13]

“Щоденник” Т.Г.Шевченка не менш, ніж його твори, наповнений майже на кожному кроці згадками про Бога та про щоденні молитви.

У поезії Т.Шевченка, в його “Щоденнику”, в його листах ми знайдемо дуже багато висловів смиренної покори й щирої любові до триєдиного Бога – Отця, Сина і Святого Духа, до Пречистої Богородиці, Матері Ісуса Христа.

У листі до брата Микити Т.Шевченко писав у дусі кращих послідовників київського християнства: “...живу, учусь, нікому не поклоняюсь і нікого не боюсь, окроме Бога...” [14]

Шевченкова “гаряча любов до Вітчизни, любов до бідних, пригноблених, співчуття ним є нічим іншим, як впливом Христової науки. Шевченко був чоловіком глибоко релігійним, а яко такий був і перейнятий законами віри Христової, єго науки”. [15]

Отже, у час випроби, коли загроза втопитися в каламуті зневіри, знедуховлення і знеособлення була для українців, здавалося, справою уже найближчих кількох десятків років, геніальний спадкоємець київського християнства Тарас Шевченко будив християнське сумління і плекав почуття національної гідності.

Література

1 Коніський О.Я. Дитинний вік Т.Г.Шевченка /Критико-біографічний нарис/.– Б.м., 1892.– С.11-12.

2 Яковенко В.І. Т.Г.Шевченко. Его жизнь и литературная деятельность. – СПБ., 1894. – С.8.

3 Зайцев П.І. Життя Тараса Шевченка. – К.: Мистецтво, 1994. – С.16–17.

4 Огоновський О. Житє Тараса Шевченко. – Львів, 1876. – С.23.

5 Шевченко Т.Г. Кобзар. Вступна стаття О.Гончара. – К.: Дніпро, 1981. – С. 330-331.

6 Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. Т. 6. – К., 1964. – С.66.

7 Ортинський І. Хрещення, хрест та харизма України. – Рим. – Мюнхен-Фрайбург: Вид-во оо. Салезіян, 1988. – С.72–84.

8 Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. Т. 6. – К., 1964. – С.284.

9 Там само. – С. 355–357.

10 Андрієвський В. Жінка в поезії Шевченка: Додаток до "Вісника УЦК" з дня І.Ш.1943 р. – Краків-Львів. – С.1.

11 Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. Т. 6. – К., 1964. – С.147–148.

12 Барвінський О. Історія української літератури. II ч. Третя /народна/ доба письменства. – Львів, 1921. – С. 115.

13 Завадка Б.В. Серце чистеє подай. – Львів, 1993. – С. 42.

14 Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. Т. 6. – К., 1964. – С.9.

15 Барвінський Є. Тарас Шевченко. Єго житє і твори. – Львів, 1914. – С. 131–132.

Н.П.Тріпутіна

ЖІНОЧА ТЕМА У ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

У творчій спадщині Тараса Григоровича Шевченка значне місце посідає тема жіночої долі. Від перших рядків "Кобзаря", який починається поемою "Причинна" і аж до останніх сторінок, писаних слабкою рукою поета на порозі вічності, –

невпинні роздуми про роль і місце жінки в людському суспільстві. За досить довгу історію шевченкознавства чимало розвідок присвячено вивченню цього аспекту творчості Кобзаря. Серед авторів цих досліджень – і славетні поети, для яких творчість Шевченка була невичерпним джерелом художнього досвіду, неперевершеним "підручником" художньої майстерності, і видатні науковці. Слід згадати цикл шевченкознавчих праць І.Франка [8] та М.Рильського [7], оригінальну роботу М.С.Шагінян [10], роботи Д.В.Чалого [9], К.Дорошенка [5], ряд публікацій Й.М.Голумбйовського [3, 4]. Але з плином часу серйозні зрушення у світосприйманні людства, докорінні зміни в суспільному житті нашої країни, потреба конструювання нової духовної парадигми українського суспільства XXI сторіччя вимагають від дослідників з сучасних позицій розглянути всі складові частини неперевершеного феномену творчості поета. Блискучім прикладом ломки старих стереотипів у прочитанні шевченкового доробку є дослідження О.Забужко "Шевченків міф України".[6] Спробою віднайти в літературному спадку Шевченка корені сучасного бачення ролі і місця жінки в житті суспільства, дослідити еволюцію поглядів поета на коло "жіночих" проблем, є робота, яка пропонується увазі учасників конференції.

"Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би так витривало, так гаряче і з ціллю свідомою промовляв в обороні жінок, в обороні їх права на повне, чисте людське життя, котрий би таким могучим словом бичував усе те, що в'яже, деморалізує і тисне женщину", – влучно зазначив Іван Франко.[8] Співчуття, співпереживання поета своїм героїням було настільки повним, що висловити його в ряді творів він зміг не інакше, як у формі жіночого ліричного монологу ("Лілея", "Русалка", "Нащо мені чорні брови..." тощо). А там, де Шевченкові-поету забракло слів, у дію вступали пензлі Шевченка-живописця, рисувальника, графіка, з ніжністю та благоговінням відтворюючи чарівні

образи. Але якщо Шевченко-художник в зображенні жінок продовжував вже існуючу традицію, то у створенні літературної галереї жіночих образів Тарас Григорович йшов принципово новаторським шляхом. Літературна традиція підіймала жінку на п'єдестал, робила її предметом оспівування, обожнювання, метою любовних устремлінь або об'єктом осуду й ганьби. В неперевершених сонетах Шекспіра, безсмертній інтимній лірици Пушкіна, Лермонтова всебічному аналізу піддано найтонші відтінки переживань закоханого чоловіка. Але що ми можемо дізнатися з цих поезій про стан душі, психологічні процеси, духовні пошуки самих жінок, про яких начебто йдеться у цих творах? А майже нічого! Про особисті переживання славнозвісної Анни Керн нам доводиться дізнаватись з літературознавчих розвідок. Навіть роман у віршах, автор якого ретельно простежує драматичний шлях особистісного становлення Тетяни Ларіної, чомусь названий "Євгеній Онєгін". Сучасна Шевченкові література була "зоною юрисдикції" чоловіків і на всі явища життя суспільства здебільшого дивилася "чоловічими очима". Шевченко ж зробив ***жінку***, ставлення до ***жінки*** мірилом справедливості, морального здоров'я, соціальної розвиненості людської спільноти, поставив її у центр обертання всього суспільного життя.

Завдяки особливій чутливості Шевченкової Музи, йому вдалося зареєструвати, глибоко проаналізувати і запропонувати варіанти розв'язання одного з найболючіших питань тогочасного (та й нинішнього) життя – жіночого питання. Творча особистість Т.Г.Шевченка формувалася в епоху, коли жінка перебувала під подвійним, потрійним тиском з боку: родинних традицій, громадських звичаїв, економічних умов, правових нормативів, церковної моралі, влади монархічної держави. І якщо навіть для представниць пануючих верств громадянське і особистісне самоствердження було справжнім подвигом (згадаємо долю героїні війни 1812 р. Надії Дурової чи мужні

постаті дружин декабристів), то для покріпаченої селянки заявити свої права на власну долю було майже нездійсненною мрією. Знову й знову в своїх творах штурмував Шевченко жіночу тему, моделюючи варіанти її розвитку то у великих епічних полотнах (“Катерина”, “Наймичка”, “Неофіти”, “Марія”), то зовсім стисло, конспективно – в мініатюрах на кілька рядків (“Ой, люлі, люлі, моя дитино...”, “По вулиці вітер віє”, “Полюбилася я...” тощо). Якою ж була динаміка розвитку цієї теми у творчості Шевченка?

Головним “полем бою” жінки за свою людську гідність і суверенність для Шевченка, як і для багатьох його сучасників, були інтимні стосунки. Навколо права на вільне щасливе кохання і розгортаються колізії переважної більшості балад, поем, ліричних творів на сторінках Біблії українського народу – “Кобзаря”. Не піддаючи жодному сумніву цього права, автор в своїй “Тополі” радить дівчатам: “Кохайтеся, любітеся, як сер-денько знає!”[11], хоча і сам поки що не може вказати позитивного виходу з любовної колізії. Кохання у кращому випадку приводить героїнь його першої поетичної збірки до сонму трагічних фольклорних символів (“Лілея”, “Тополя”), а частіше закінчується реальною трагедією життя й загибелі (“Причинна”, “Катерина”). Зазначимо, що материнство виступає у творах Шевченка як закономірний і навіть бажаний елемент повноцінного особистого життя жінки. Навіть на фоні нелюдських страждань матерів-покриток ще сумнішою вважає поет долю самотньої жінки, позбавленої світла материнства (“Полюбилася я ...”) Перший, хоча й слабкий натяк на позитивне вирішення розглянутої проблеми ми бачимо в поемі 1844 року “Слепая”, героїня якої “стыд любовью заменила”, і знайшла (хоч і ненадовго) розраду в своїй виплеканій доньці [11]. Наступний суттєвий крок у вирішенні проблеми нешлюбного материнства як наслідку порушення жорстких канонів у статевих стосунках, Шевченкова думка робить в поемі “Наймичка” (1845 р.). На

відміну від нещасної Катерини, самогубство якої, не тільки позбавило її земних радощів, але й прирекло її сина на безпорадне сирітство, а її саму – на довічні пекельні муки, Ганна знайшла в собі такі моральні сили, які дозволили їй забезпечити щасливе життя своєму синові і його сім'ї, прихистити бездітну старість Трохима й Насті [11]. Відомо, що поему "Катерина" Шевченко присвятив одному зі своїх визволителів з кріпаччини В.А.Жуковському, підкреслюючи генетичний зв'язок своєї творчості з баладами російського поета. А ось чи не в матері Василя Андрійовича – турецької полонянки Сальхи – запозичила шевченкова Ганна спосіб порятунку свого позашлюбного сина? Адже успішне житейське просування майбутнього наставника цесаревича його мати забезпечила саме ціною відмови від свого формального материнства. Останній епізод поеми – сцена кончини Ганни – своєю емоційною піднесеністю нагадує передсмертні хвилини святих з житійної літератури. Цим автор підкреслив колосальну моральну велич щоденного материнського подвигу самозречення своєї героїні.

А життя не скупилося, подаючи поетові все нові варіанти жіночих трагедій, в центрі яких стояли його рідні й близькі, односельці, приятельки. Отже, страждаюча жінка для нього –

"Се не мара.
Моя се мати і сестра."

Треба було тільки пропустити через вразливе серце весь цей біль і перелити його на золото поетичних строк. А там вже недалеко й до магії пророцтва. Чи читала шевченків шедевр "Катерину" задушевна подружка дитячих днів поета Оксана Коваленко? Хто зна! Але й її, щиру й чутливу, спіткала сумна і зовсім не романтична доля, про яку поет дізнався на засланні:

"Помандрувала
та Оксаночка в поход
За москалями та й пропала.
Вернулась, правда, через год,

Та що з того. З байстрям вернулась.
Острижена. Було вночі
Сидить під тином, мов зозуля,
Та кукає; або кричить,
Або тихесенько співає
Та ніби коси розплітає.
А потім знов кудись пішла,
Ніхто не знає, де поділась,
Занапастилась, одуріла.
А що за дівчина була,
Так так що краля! І не вбога,
Та талану Господь не дав...”

І авторове -

А може, й дав, та хтось украв
одурив святого Бога.

(“Ми вкупочці колись росли...) [11]

Аж ось визріває і думка про помсту отим крадіям жіночого талану... І спалахують вогнем панські садиби (“Княжна”), вмиваються власною кров’ю кривдники (“Марина”, “У Вільні, городі преславнім...”) Але помста теж не здатна вирішити проблему. У пошуках позитиву поет звертається до образу Ярославни, використовуючи давньоруське “Слово” як приклад гармонії в подружніх стосунках. І вже по-справжньому вінчають Шевченкові пошуки гідної долі для жінки поеми “Неофіти” та “Марія”. “Відштовхуючись від біблійного сюжету, Шевченко розгорнув історію матері, яка виховала сина-правдоборця, пройнялася його волелюбними ідеями і стала натхненницею послідовників сина”[2] Син Божий в цій поемі з’являється як плід палкого кохання сироти-наймички Марії і святого пророка, посланого Господом сповістити прихід на землю Спасителя. Поет підкреслює вирішальну роль матері у вихованні Ісуса, який зростав безбатченком з вини тирана, що розіп’яв того пророка. Описуючи ситуацію, коли Марія трохи не втопилась від горя, він пише:

Горе нам
Було б, іскупленим рабам!
Дитина б тая виростала
Без матері, і ми б не знали І досі правди на землі!
Святої волі!
[11]

Марія стає і на чолі апостолів:

Брати його, ученики,
Нетвердії, душеубогі,
Катам на муку не дались,
Сховались, потім розійшлись,
І ти їх мусила збирати...
Отож вони якось зійшлись
Вночі вкруг тебе сумувати.
І ти, великая в женах!
І їх унинє, і страх
Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святим огненним словом!
Ти дух святий свій пронесла
В їх душі вбогії! Хвала!
І похвала тобі, Маріє!
[11]

За цією тендітною й нужденною жінкою визнає поет безперечну силу духовного лідерства.

Таким чином, простеживши еволюцію жіночої теми в творчості Т.Г.Шевченка, можна зазначити, що: по-перше, сам факт постановки жіночого питання і пристрасна увага поета до цієї теми відповідали вимогам часу щодо необхідності докорінної зміни статусу жінки в суспільстві. По-друге ж, неоціненний внесок Кобзаря в розробку жіночої теми у світовій літературі наблизив нас до ствердження майбутнього паритету в стосунках двох статей в людській спільноті.

Література

1. Вічний як народ: Сторінки до біографії Т.Г. Шевченка. – К.: Либідь,1998. – 272 с.

2. Гнатюк М.П. Поема “Марія”// Радян. літературознавство. – 1974. – № 3. – С. 27 – 35.

3. Голумбйовський Й.М. Шевченкові жіночі образи в оцінці Івана Франка // Укр. літературознавство.– 1972. – Вип.17. – С.81 – 86.

4. Голумбйовський Й.М. Еволюція образу матері в поемах Т.Г.Шевченка // Укр. літературознавство. – 1973. – Вип.19. – С.103 – 109.

5. Дорошенко К. Жіноча доля в поезіях Шевченка // Дорошенко К. Слово про Великого Кобзаря. – К., 1965. – С.99–106.

6. Забужко О.С. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – К.: Абрис, 1997. – 144 с.

7. Рильський М.Т. “Жіноча” лірика Шевченка // Збірник праць ювілейної десятої шевченківської конференції. – К., 1962. – 371 с.

8. Франко І. Твори в 20 томах. Т.18. – К.: ДВХЛ, 1955.

9. Чалий Д.В. Образ жінки в поезії Шевченка// Наук. зап. Київ. пед. ін-ту. – 1956. – Т.22. – С.30 – 47.

10. Шагинян М.С. Тарас Шевченко. – М.: Худ. лит., 1964. – 272 с.

11. Шевченко Т. Кобзар. – К.: Рад. шк., 1983. – 628 с., ил.

Н.Ф.Руденко

ПРО МУЗИЧНИЙ АСПЕКТ “ДАВИДОВИХ ПСАЛМІВ” Т.Г. ШЕВЧЕНКА

З Псалтирем Т.Г.Шевченко познайомився ще в дитинстві й уже тоді виявив інтерес до його поетичних достоїнств. “Известно, что Тарас Григорьевич учился грамоте у местного дьячка. После изучения “азбуковника” Тарас Григорьевич перешел к чтению Псалтири. Пришедши домой после уроков, Шевченко подолгу просиживал над псалмами, любуясь их поэзией, декламируя их вслух” [1]. Згадки про зацікавленість Шевченка Біблією восени 1945 р. є в його листуванні та спогадах сучасників. У листі до А.Г. та Н.Я. Родзянок від 23 жовтня 1845 р. Т.Г.Шевченко писав, що в Миргороді він через хворобу “ни разу ещё ни выходил из комнаты, и ко всему этому ещё нечего читать. Если бы не Библия, то можно бы с ума сойти… Попробовал было стихи писать, но такая дрянь полезла с пера что совестно в руки взять… Дочитываю Библию, а там… а там… опять начну”. Перебуваючи в листопаді 1845 р. в Переяславі у А.О.Казачковського, Шевченко “иногда… занимался чтением Библии, отмечал места, поражавшие особенным величием” [2].

Цикл переспівів із Псалтиря Т.Г. Шевченко створив у першій половині грудня 1845 р. Найранніший відомий рукопис – недатований чорновий автограф переспіву 81 псалма, написаний на листі до В.М.Рєпніної від 9 грудня 1845 р. Найімовірніше, у квітні–червні 1846 р. у Києві Т.Г.Шевченко переписав цикл начисто до рукописної збірки “Три літа” з датою 19 грудня 1845 р. Очевидно, цикл призначався для публікації в нездійсненому виданні “Кобзаря” 1847 р. Після арешту Т.Г.Шевченка 5 квітня 1847 р. рукописна збірка “Три літа” з

автографом потрапила до III відділу, в архіві якого зберігалася до 1907 р. Проте невдовзі після створення цикл "Давидові псалми" почав поширюватися в списках.

Цикл складають десять переспівів Т.Г.Шевченка з Псалтиря, який захоплював його своєю патетикою, гострими інвективами проти зла, неправди, утвердженням високих моральних норм. Продовжуючи традицію використання псалмів у світській поезії XVIII–XIX ст. (М.В.Ломоносов, Г.Р.Державін, І.А.Крилов, М.М.Язиков), Т.Г.Шевченко наповнив їх глибоким ліричним змістом і надав певних рис, притаманних українській пісенній творчості.

"Народные песенные формы переходили в стихи Шевченко не вследствие изучения, не по рассуждению, где, что употребить, где какое выражение годится поставить, а по естественному развитию в его душе всей бесконечной нити народной поэзии, не потому, что Шевченко хотел их ввести и поставить, а потому, что они, по существу народной поэзии, сами устанавливались так, а не иначе" [3].

Первісне значення *псалма* як хвалебної пісні знайшло повне втілення в циклі Т.Г.Шевченка. Псалтир зі Святого письма – це не просто зібрання молитовних звернень до Бога, це молитва, виражена в пісенній формі. Сама назва "Псалтир" походить від грецького ψάλλω – співати. Тобто, псалми складалися як пісні, а не просто поетичні твори. І навіть, втративши в перекладі свої певні пісенні властивості, в богослужбовій практиці псалми неодмінно співалися, хоча б і псалмодійно. (Псалмодія передбачає речитацію тексту на певній висоті звука з невеликими відхиленнями наприкінці фрази і майже рівною продовженістю голосних). Вже пізніше, в XVI–XVII ст., у Західній Європі поширилися збірки пісень на релігійні теми, так звані *канціонали.* Вони неодмінно включали в себе поетично перекладені псалми зі Святого Письма. У польському варіанті цих збірок переклади псалмів називались

псальмами. Пізніше цим словом стали називатись будь-які багатоголосні пісні з римованим текстом, що виконувались поза богослужінням. У XVIII ст. різниця між поняттям *псальма* і *кант* стає умовною, тобто *псальми* набувають усіх властивостей *кантy*.

У *кантах* наявна силабічна система віршування з яскраво помітними тенденціями до її тонізації. Вірші *кантів* мають строфічну будову. Найчастіше в них простежується жіноча рима з наголосом не передостанньому складі, суміжне (ААББ), перехресне (АБАБ), напівперехресне (АББВ) та внутрішньорядкове (АаБб) римування, поділяється на два, а іноді на три піввірші. Строфіка кантів має різну форму – від дворядкової до багаторядкової, але обов'язково підпорядковану принципу квадратності.

Особливо часто в кантах простежуються такі віршові розміри, як восьмискладовий (4+4), десятискладовий (5+5), дванадцятискладовий (6+6), чотирнадцятискладовий (4+4+6), які є типовими для всього українського фольклору й у кантах виникли, очевидно, під його впливом.

Ці ознаки притаманні й переспівам Т.Г.Шевченка. Всі псалми, за винятком 81-ого, мають чотирнадцятискладовий розмір, чергування наголошених і ненаголошених складів не завжди рівномірне.

Боже, спаси, суди мене	- ^ ^ - ^ - - ^ ı
Ти по своїй волі.	- ^ ^ - ^ ı
Молюсь, Господи, внуши їм	^ - - ^ ^ ^ - ^ ı
Уст моїх глаголи.	- ^ - ^ - ^

Проте кантова поезія це припускає, оскільки у тонізації силабічного вірша суттєву роль відіграє музичний ритм: він змінює деякі наголоси словесного тексту, і тим самим створюється регулярна акцентуалізація вірша.

Що стосується принципу квадратності, що є характерним для кантів, то він присутній і в псалмах Т.Г.Шевченка. Кожен з них поділяється на певну кількість умовних чотирирядкових строф. А це, в свою чергу, складає певну закономірність і відіграє формотворчу роль у всьому циклі. Кількість строф у кожному з псалмів циклу така:

1-й	5
12-й	5
43-й	11
52-й	6
53-й	4
81-й	6
93-й	13
132-й	5
136-й	9
149-й	6

Аналіз псалмів за змістом теж являє собою цікаву закономірність. Скористуємося класифікацією псалмів за змістом, яка подається у "Толковой Библии" від А.П.Лопухіна:

1-й	- повчальний (урочистий пісня праведним),
12-й	- молитовний (плач про порятунок),
43-й	-молитовний (наполегливе благання у вигнанні),
52-й	- повчальний (про безбожних людей),
53-й	- молитовний (благання та подяка),
81-й	- повчальний (доля несправедливих суддів),
93-й	- молитовний (благання про захист від ворогів),
132-й	- повчальний (урочиста пісня братерству),
136-й	- повчальний (плач Ізраїлю у вигнанні),
149-й	- хвалебний (алілуя).

Поєднання цих двох таблиць дає можливість побачити красиву форму всього циклу.

Аналіз цієї форми дає несподіваний результат: це форма музична, та, за якою створюються музичні твори, а саме – *сонатна*. Вона ґрунтується на експозиційному протиставленні й репризному об'єднанні музичного матеріалу за контрасно-тематичним принципом. Найбільш складна й разом із тим гнучка, спроможна повно і яскраво відобразити дійсність у взаємопереходах суперечливих начал. Складається вона з трьох основних розділів – експозиції, розробки та репризи. Головна партія (далі – ГП) передає основну музичну думку. Тема побічної партії (далі – ПП), як правило, ліричного характеру, викладається у домінантовій тональності. У сонатній розробці відбувається розвиток і розкриття основного тематичного матеріалу. У сонатній репризі ПП звучить в тональності ГП, врівноважуючи цим форму в цілому.

Повернемося до циклу Т.Г.Шевченка й виділимо окремі елементи.

Псалом	К-сть строф	Зміст	Формотворчі елементи	
1-й	5	повч. (урочиста пісня)	ГП	експозиція
12-й	5	молит. (плач)	ПП	
43-й	11	молит.		
52-й	6	повч.		
53-й	4	молит.		розробка
81-й	6	повч.		
93-й	13	молит.		
132-й	5	повч. (урочиста пісня)	ГП	реприза
136-й	9	повч. (плач)	ПП	
149-й	6	хвалебний		кода

Очевидними стають всі елементи сонатної форми, де роль ГП виконують урочисті повчальні 1-й, в експозиції, та 132-й псалми, у репризі. Функція ПП належить 12-му, в експозиції, та 136-му псалмам, в репризі. І якщо 12-й псалом виражає полегливе благання про порятунок і, за класифікацією А.П.Лопухіна, належить до молитовних, являючи собою контраст до 1-го псалма, то 136-й, будучи за своїм змістом піснею-плачем за Ієрусалимом, все ж таки належить до повчальних псалмів, оповідаючи про історію єврейського народу. Таким чином в репризі відбувається наближення ПП, 136-го псалма, до ГП, 132-го (в музиці – єдина тональність для ГП і ПП). Строга форма розробки – це красиве симетричне чергування молитовних і повчальних псалмів. Звичайно сонатна форма закінчується кодою. Цю функцію на себе приймає 149-й псалом, як апофеоз хвали Богові.

Звісно, Т.Г.Шевченко не ставив собі за мету надати саме такої форми своєму циклові. Вона народилася сама собою в живому прагненні художника до краси. Тодішнє мистецьке повітря було просякнуто естетичними нормами класицизму й романтизму, вся тодішня серйозна музика писалася за законами цих стилів, а соната чи симфонія, перша частина яких писалася в сонатній формі, являли собою повноту діалектичного бачення світу в музиці. Істинно талановитий художник відчуває не тільки найменші подихи свого часу, але й глибокі основи Божої творчої справи. Він стає подібним до Творця саме у своїй творчості, народжуючи нове за законами краси. Цей невеличкий аналіз дає змогу побачити Т.Г.Шевченка в повноті його творчого дару.

Ця тема потребує подальшого вивчення, оскільки сприятиме виробленню нового погляду на силу й глибину шевченкового таланту.

Література

1. Несколько новых штрихов к биографии Т.Г.Шевченко: (Из воспоминаний Бондаренко) //Одес. вестн. – 1892. – 2 сент.
2. Казачковский А. Из воспоминаний о Т.Г.Шевченко // Воспоминания о Т.Г.Шевченко. – К., 1989.
3. Костомаров М. Воспоминания о двух малярах // Воспоминания о Т.Г.Шевченко. – К., 1989.

В.О.Репрінцева

ХТО ХОВАЄТЬСЯ ЗА КРИПТОНІМОМ “Ш“?

Слова поэта суть
Уже его дела.
А.С.Пушкин

У 2004 році відзначається 190-річчя з дня народження Т.Г.Шевченка, геніального народного поета, видатного діяча української літератури, який відкрив їй прямий шлях до світової літератури.

Ювілеї славетного Кобзаря завжди святкуються широко і різноманітно.

У 1994 році до 180-річчя відділ рідкісних видань та рукописів ЦНБ ХНУ ім.В.Н.Каразіна розпочав підготовку бібліографічного покажчика “Видання творів Т.Г.Шевченка у фондах ЦНБ. 1841–1914 рр.”, який було видано у 1997 році.

Зайве говорити, що значить для кожного українця і будь-якої освіченої людини ім’я Т.Г.Шевченка, кожен рядок його твору.

“…великорус, и поляк, и немец, и француз, если только у него есть поэтическое чувство и теплое любящее сердце, не останется без влияния от поэзии Шевченко“, - ці рядки були

надруковані ще за життя поета у часописі „Отечественные записки“ (1860, № 3) з приводу другого видання „Кобзаря“.

Кожне слово, написане визначним художником, перестає бути фактом його особистої біографії, воно стає народним надбанням! Тому знайдення нових матеріалів стосовно того чи іншого митця – велика подія для дослідників.

Кажуть, що у кожній прочитаній книжці завжди знайдеться непрочитана сторінка. Такою сторінкою, на мій погляд, виявилась сторінка у вищезгаданому часописі «Отечественные записки» за 1839 рік, том 2, № 2–3.

При підготовці першої частини покажчика «Прижиттєва Шевченкіана», було переглянуто велику кількість дореволюційних часописів, газет, де вперше друкувались ті чи інші твори Т.Г.Шевченка, рецензії на них. У пошуках одного вірша перегорталася сторінка за сторінкою російського часопису «Отечественные записки”, коли раптом мою увагу привернув вірш під назвою “Нищий”. Я перечитала його кілька разів, підсвідомо, інтуїтивно вважаючи його Шевченковим. Оскільки вірш було вміщено у рецензії, я переглянула її. Мене вразили такі рядки: ”…Стихотворный раздел (*альманаха – В.Р.*) богат многими прекрасными произведениями, блестящими цветками нашей поэзии. Прочтите «Мечтания» Бенедиктова, «Красавицу» Губера, «Стансы» Козлова, «Сон» Гребенки, «Мелодию» Подолинского, «Поэту» Туманского и пр. – и согласитесь с нами. Но если позволено выбирать, то мы выберем и укажем вам, как лучшие перлы альманаха, восемь пьес, именно: «Прометей» целую поэму Гете с чрезвычайной верностью и художественной отчетливостью переведенную г.Струговщиковым, «Цветы» Подолинского, «Нищий» г. Ш., «Поэзию» кн. Мещерского. Как бы мы ни желали сообщить вам эти превосходные произведения, которым подобные редко встречаются в нашей литературе, …довольствуемся выписыванием здесь двух пьес: «Цветы» и «Нищий».

Прочтите еще стихотворение г. Ш., поэта, который едва ли не в первый раз является у нас в печати, и который по таланту может стать выше многих и многих. Его стихотворение называется “Нищий”:

Я один, кругом чужие…
Страшно к людям подойти
Как в чертоги золотые
Внесть лохмотья сироты ?
Как заплакать?…Ангел снимет
Слезы с гаснущих очей,
Бог от грешника их примет,-
Но не примет лишь скорбей
Человек от человека…
Люди, люди! Может быть
Горе жизни, горе века
На слезе одной дрожит…
Бог судья вам, люди-братья!
Не приду с бедой моей
К вам в холодные объятья,
В ваш безумный пир страстей!
Схороню печаль глубоко,
И безмолвно, одиноко
Крест мой Богу понесу.
Отпируете вы счастье,
Отстрадаю горе я,
И в стране, где нет пристрастья,
С вами рядом стану я!”

Перша думка, перше враження від вірша – чи не страждання кріпака Тараса Шевченка передано у цих рядках? А оці вислови: ”Люди, люди…”, “Бог судья вам, люди-братья!”

На книжкових полицях книгосховища я знайшла альманах “Утренняя заря”, фрагмент рецензії на котрий наведено вище. Видавець і редактор – російський письменник В.Владиславлев. Справді, на 52-ій сторінці цього альманаху надруковано вірш “Нищий” за підписом “Ш”. І почалися пошуки: хто такий цей

загадковий “Ш”? Були ретельно вивчені “Словарь псевдонимов” И.Ф.Масанова (М., 1958), “Словник українських псевдонімів” І.О.Дея (К., 1969), дуже цінне довідкове видання “Русские анонимные и подписанные псевдонимами произведения печати (1801–1926). Библиографический указатель» (Л., 1977–1979) та багато інших. Проте ані цього вірша, ані його анонімного автора не знайдено ніде. Невже цей вірш не потрапив у коло зору дослідників-літетатурознавців?

Пошуки були спрямовані на вивчення тогочасного оточення Т.Г.Шевченка. У двотомному «Шевченківському словнику» (К., 1976–1977) читаю: «Шевченко зустрічався з Владиславлевим у Петербурзі на літературних вечорах у О.Струговщикова…». Отже, Тарас Григорович міг особисто знати В.Владиславлева і на той час (1838 р.) «написав уже кілька віршів», як згадував І.Панаєв. Про те, що вірші почав писати з 1837 р., сам поет говорив на допиті у справі Кирило-Мефодіївського товариства. Відомо також, що Т.Шевченко на початку своєї творчості писав і російською мовою. Як доказ цього – лист поета до редакції альманаху «Молодик» (8 грудня 1841 р.), де він говорить, що разом з українськими віршами надсилає і російські; тут же поет зауважує: “Коли доладне що, то дрюкуйте, а коли ні, то закуріть люльку, коли люльку курите.” Або ще красномовніші спогади П.І.Мартоса, який наприкінці 1839 р. чи початку 1840 р. бачив автографи ранніх творів поета. Його спогади варті того, щоб їх навести: ”Однажды, окончив сеанс (Т.Шевченко писав портрет П.Мартоса), я поднял с пола кусок написанной карандашем бумажки и едва мог разобрать четыре стиха:

Червоною гадюкою
Несе Альта вісті,
Щоб летіли крюки з поля
Ляшків-панів їсти.

“Що се таке, Тарас Григорович? – Та се, добродію, не Вам кажучи, як іноді нападуть злидні, то я пачкаю папірець.” – Так що ж ? Се Ваше сочинение? – Еге ж. – А багато у Вас такого? – Та є чималенько. – А де ж воно? – Та отам під ліжком у коробці.– А покажіть? – Шевченко вытащил из-под кровати лубочный ящик, наполненный бумагами в кусках и подал мне... Я начал разбирать их и никак не мог добиться толку" (“Вестник Юго-Западной и Западной России. 1863, Т.14, С.32–33).

Подібні свідчення деякою мірою дозволяють припустити, що автограф вірша “Нищий” міг загубитися, як, можливо, забувся і сам вірш. При такому недбайливому ставленні до свого поетичного надбання Тарас Григорович мав підстави у листі до Я.Кухаренка (22 квітня 1857 р.) написати: ”Яку він (*актор Щепкін – В.Р.*) там тобі “Пустку” читав? Я, поганий з мене батько, забув свою рідну дитину”. Відомо, що, деякі драматичні твори, написані Т.Г.Шевченком у початковий період творчості, такі, як “Наречена”, “Сліпа красуня”, “Данило Рева”, про які він писав у листах до Г.Квітки-Основ’яненка (1841 р.), Я.Кухаренка (1842 р.), не дійшли до нас невідомо, що з ними сталося.

Оскільки немає певності, що все, написане Т.Шевченком, дійшло до нас у його автографах чи все остаточно атрибутовано, можна припустити вірогідність створення цього вірша Т.Г.Шевченком, і тим самим привернути до нього увагу дослідників. Виходячи з цього, було написано статтю «Хто криється за криптонімом “Ш”?» про цю знахідку, пошуки і моє майже неймовірне припущення. Статтю було опубліковано в 1994 р. у щотижневику “Панорама”, (№ 24). Проте вже після публікації, продовжуючи пошуки, я знайшла у 13 томі “Полного собрания сочинений В.Г.Белинского” (М., 1953) посилання упорядників на поета Х.І.Шевцова як автора вірша “Нищий”.

І знову почалися пошуки: Хто такий Х.І.Шевцов? Коли жив? Що написав? Чи був сучасником Т.Г.Шевченка? Де

друкував свої твори? Чи містилия його публікації, як це водиться, у тодішніх часописах, збірках, чи виходили окремими виданнями?

Усі мої спроби знайти відповіді на ці запитання були марними. В жодному бібліографічному покажчику, в численних монографіях, які висвітлюють стан літератури того часу, я не знайшла навіть згадки про Х.І.Шевцова. Було переглянуто багато часописів тієї пори (з 1837–1842 рр.), знаходились прізвища та твори тих поетів, що згадувалися у рецензії, але в жодному з них не було Х.І.Шевцова. Лише у "Санктпетербургском некрополе" (СПб., 1913, Т.4, С. 522) подається дата його смерті: "Кол. сов. умер 9 апр. 1863 г. Похоронен на Митрофановском кладбище." Та ще у книжці відомого актора та книгознавця М.П.Смірнова-Сокольского "Русские литературные альманахи и сборники ХУШ–ХІХ вв." (М., 1965) я знайшла вказівку на альманах "Метеор" (М.,1845), де було надруковано два вірші Х.І.Шевцова "Прости" "Слезы". А у покажчику до "Неофициальной части" Журнала Министерства Народного Просвещения за 1803–1853 рр., на сторінці 180 згадуються також вірші Х.І.Шевцова "Совесть" та "Жизнь".

Оскільки "Полное собрание сочинений В.Г.Белинского" готував Інститут російської літератури Академії наук ("Пушкинский Дом"), я вирішила звернутись до його працівників з проханням допомогти знайти відомості про поета 30–50 років ХІХ ст. (тільки такі дані було наведено у 13 томі ПСС В.Г.Белінського) Х.І.Шевцова. Через деякий час прийшла відповідь зав. відділом рукописів Т.С.Царькової такого змісту: "Сведений, подтверждающих авторство стихотворения "Нищий", к сожалению, обнаружить не удалось".

Ця відповідь надихнула мене на нові пошуки. До того ж у травні 1996 р. до 135-х роковин перезахоронення Т.Г.Шевченка в Каневі газета "Харківський університет" опублікувала мою статтю "Хто криється за криптонімом "Ш"?" Як і після першої

публікації, стаття не викликала особливого інтересу, окрім відгуків кількох шанувальників поезії Т.Г.Шевченка.

Коли тепер, майже 10 років потому, перечитуючи свою статтю, я намагаюсь подивитись на неї стороннім поглядом, ставлячи себе на місце пересічного читача, який знає Т.Г.Шевченка як українського поета, і, можливо, майже не знає його російських творів, таких як "Тризна", "Слепая", я розумію: перше враження від статті – це несприйняття мого припущення. Авантюристична вигадка дилетанта! Дилетант!? А, між іншим, скільки відкриттів у світі зробили саме дилетанти!

Гортаючи 2-й том поезій Т.Г.Шевченка, я звернула увагу на вірш під назвою "Нудно мені, тяжко – що маю робити?" і дату створення цього вірша: 1837 рік. Отже, це один із найбільш ранніх віршів поета, так само, як і вірш "Нищий", якщо мати на увазі, що дата цензурного дозволу альманаха "Утренняя заря" – 15 листопада 1838 р. Крім того, мене вразила схожість змісту цих віршів!

Чи не є це парафразом "Нищего"? Навіть кількість рядків майже однакова. Вже при першому читанні вірша "Нищий" кидається у вічі, на мій погляд, його автобіографічність: сирітство, злиденність, принижена людська гідність. Згадаймо українські вірші Т.Г.Шевченка тієї пори: "На вічну пам'ять Котляревському" (1838 р.)

...Прилинь, сизий орле, бо я одинокий
Сирота на світі, в чужому краю…

Або вірш "До Основ'яненка" (1839 р.)

...Чи правду співаю?
Ех! Якби-то…Та що й казать!
Кебети не маю.
А до того – Московщина,
Кругом чужі люди.

У той же час у віршах звучить гордість, нескореність, міцність волі і духу – "не прийду… к вам в холодные объятья". Отож виправдовується давня істина: "Життя поета у його творах".

З біографії Т.Г.Шевченко ми знаємо, що ще у 1836 р., будучи кріпаком, він познайомився через свого земляка художника І.М.Сошенка з відомим українським письменником Є.П.Гребінкою, був частим гостем і учасником літературних вечорів, які запровадив Є.Гребінка. Тут він знайомиться з видатними російськими літераторами, діячами науки, культури, зокрема з І.Панаєвим, В.Далем, М.Вієльгорським, О.Струговщиковим, О.Венеціановим та багатьма іншими. Про ці роки (1836–1838) у житті Т.Г.Шевченка художник І.М.Сошенко згадував: ”…Меня до глубины души тронула жалкая участь молодого человека… Настала осень 1837 года. Я замечал, что ему день ото дня становилось все тяжелее и тяжелее. Малюя по целым дням заборы, штахеты и крыши, Тарас по ночам уходил в летний сад рисовать со статуй и предаваться любимым мечтам о свободе. Душа его рвалась в академию, но крепостным людям заказан был вход в святилище свободного искусства… Состояние души Тараса в это время было ужасно.” Сам Т.Г.Шевченко писав пізніше про цей час у своєму “Дневнике”: ”Я – из грязного чердака, я – ничтожный замарашка…” Недаремно І.Я.Франко у 1891 р. у часописі “Зоря” (с.86–87) писав: ”Шевченко, зіткнувшися хоч здалека з світом шанованих людей: Жуковським, Григоровичем, Венеціановим, Брюловим, до якого рвалася його душа, попав у таку тоску і тугу, що думав про самогубство…”. На жаль, не з’ясовано, який із ранніх віршів Т.Г.Шевченка показував А.Мокрицький 31 березня 1837 р. К.Брюлову і чи був цей вірш надрукований.

Можливо це вірш “Нищий”? А.Мокрицький відзначав у щоденнику, що К.Брюллов був надзвичайно задоволений, вражений віршем і, побачивши у ньому думки й почуття молодого поета, вирішив визволити його з кріпацтва. Скоріш за все, це мав бути вірш російською мовою, бо навряд чи славетний російський художник розумівся на українській мові.

У своїй попередній статті я висловила думку, що рецензія на альманах "Утренняя заря", можливо, належить В.Г.Белінському. Проте пізніше мені вдалося встановити, що "неистовый Виссарион" дійсно рецензував цей альманах, але рецензія у "Отечественных записках" належить не йому, а скоріше редакторові А.А.Краєвському ("Журнал «Отечественные записки» 1838–1840 гг." М., 1985, с.37,496).

Рецензія В.Г.Белінського на "Утреннюю зарю" на 1839 р. була надрукована у часописі "Московский наблюдатель" (1839, ч.1, № 2, отд.V, С.53–67), де великий критик писав: "…первый (*альманах "Утренняя заря" на 1838 р. – В.Р.*) был богаче и лучше прозаическим отделом, второй богаче и лучше отделом стихотворений…" і далі "…можно с большим или меньшим удовольствием прочесть следующие стихотворения: "Нищий." г. Ш., "Дева" г. Туманского, "Горный луч" г. Кони, "Цветы" Подолинского…" Як бачимо, серед достойних уваги першим називається вірш "Нищий".

Цікаво співставити з викладеним той факт, що той же В.Г.Белінський у рецензіях на "Альманах для детей" та "Метеор" (ПСС В.Г.Белинского, Т.IX, С.41,131) висловлюється відверто зневажливо з приводу деяких поетів, у тому числі і Х.І.Шевцова: "…хуже всего стихи г. Степанова, Шевцова, Филимонова, Якубовича и мн.др." або "…между тем текст блистает именами Крылова, Пушкина, и Лермонтова (для тени вставлены имена гг. Петерсонов, Шевцовых и подобных им…)"

Мимоволі виникає запитання: "Якщо автором "Нищего" є Х.І.Шевцов, то чому про нього такі діаметрально протилежні думки і, головне, чому у подальшому не справдилась висока оцінка майбутнього поета, його талановитості, яку пророкували поетові у рецензії на "Утреннюю зарю"?

І яким провидцем виявився той невідомий рецензент, котрий написав про автора "Нищего": "…поэт, котриый по таланту может стать выше многих и многих…", якщо ці слова

віднести до Великого Кобзаря. Безумовно, рецензент не міг на прикладі одного вірша зробити такий далекоглядний висновок, напевне він знав інші його твори. А вихід вже через рік у 1840 р. славнозвісного "Кобзаря" підтвердив слова і рецензента, і друзів, і навіки обезсмертив ім'я Т.Г.Шевченка.

Згодом мені вдалося знайти ще два вірші Х.І.Шевцова „Прости" та „Слезы".Ось ці вірші:

"Прости"

Прости за вечную разлуку,
В последний раз перед тобой,
Сокрыв любви несчастной муку,
Стою с сердечною мольбой...
Пред страшным светом, пред судьбою,
Перед людьми виновен я,
Но перед Богом и тобою
Чиста была любовь моя.
Прости мне, если я минутно
Смутил твой сон когда-нибудь
И то, что позабыть мне трудно,
Ты, незабвенная, забудь.

"Слезы"

О лейтесь слезы перед Богом
В святой, молитвенной тиши:
Пусть вашей каплею и вздохом
Страданье выйдет из души...
О лейтесь... Плакать Бог позволил,
Он ропот грешный запретил
Но слезы...слезы сам он пролил,
Когда на землю приходил.
Да, я изведал вашу сладость,
Изведал вашу благодать:
Кому не в радость жизни радость,
Тому осталося – рыдать
Рыдать, – но только бы рыданье
Послушать мир чужой не смог
Страшна мне жертва состраданья
Пусть горе знает только Бог!

Порівнюючи зміст цих віршів Х.І.Шевцова з віршем г. Ш. "Нищий", важко погодитись з думкою, що їх писала одна людина. На мій погляд, надто вони різні за змістом, за тими почуттями, які спричинили їх; відчуваєш, що вірші Х.І.Шевцова старанно робились, так-так – робились, без натхнення, такі собі сльозливо-гладенькі, з ретельно підібраними римами. Другі – творились болем і душею поета, де думки поета "ставали на папері" без строгої рими та кількості римованих рядків, тоді, коли "нападуть злидні", і думки плинуть і плинуть самі собою. Скільки таких віршів у Т.Г.Шевченка!

Як не згадати тут слова А.Чужбинського: ”От стихов Шевченко веет тем, чем должно веять от всей малорусской поэзии – поэзии народа, сосредоточенного в самом себе. В его стихах есть то, без чего всякое поэтическое произведение, настроенное на грустный лад, вскоре надоедает, в них есть сила воли, сила духа. Вы слышите, как наболело сердце поэта, вы чувствуете, как льются его слезы – но вы понимаете в то же время, что это человек с могучею душою…Мотивы его произведений – любовная грусть, тоска, страданье, разлуки – неновы, даже избиты, на которые писали поэты всех веков и народов – великие и плохие. Но такова сила истинного дарования, что эти мотивы принимают в его руках чудесные формы и проявляются в звуках, невольно щемящих сердце.“(СПб.ведомости 1860, 18 февр.)

Я спробувала провести лексикологічний аналіз вірша ”Нищий”, використовуючи “Словник мови Т.Г.Шевченка” (К.,1956). Результати цього аналізу цікаві: майже зі 100 слів, що були використані у вірші “Нищий”, понад 60 слів зустрічається і навіть по кілька разів у творах Т.Г.Шевченка. Наприклад, такі вирази-звернення, як “люди-люди”, “люди-братья”, що вживані у вірші “Нищий”, Т.Г.Шевченко застосовував у своїх українських поезіях 8 разів. Навіть слова-русизми, такі, як “чертоги”, “скорбь”, “пир”, “страсти” (з “Нищего”) зустрічаються в українських творах поета: перше – 3, друге – 6, третє – 3, четверте – 2 рази. Або такі вирази з вірша “Нищий” та їхні аналоги у Т.Г.Шевченка:

“кругом чужие”	–	“ кругом чужі люди”
“человек от человека”	–	“ чоловік з чоловіком”
“на слезе одной дрожит”	–	“одну сльозу з очей карих”
“с гаснущих очей”	–	“гаснуть очі”

І ще про моє здивування, коли я читала вірші Ліни Костенко: мене вразила така паралель у “Нищем” та віршовані рядки української поетеси Ліни Костенко – генії, хоч їх

розділяє ціле століття, мислять одними художніми образами, категоріями:

“Нищий”:	Л.Костенко:
“…Может быть, горе жизни, горе века на слезе одной дрожит”	“Півкроку вбік – і все це піде прахом, І цілий всесвіт вміститься в сльозу”

Що стосується “Словаря языка русских произведений Т.Г.Шевченко” (К.: Наук. думка, 1985) тут кожне слово “Нищего” відбивається у ньому. Цей аналіз зроблено поверхово, можливо, не зовсім вірно (бо я не філолог, робила це на чисто дилетантському рівні), проте, висновки, на мою думку, дивовижні, а вірш “Нищий” потребує досконалого вивчення фахівцями.

Як відомо, серед своїх перших публікацій Т.Г.Шевченко називав тільки “Причинну”, а “…как писались последовавшие за нею стихотворения, об этом я не чувствую охоты распространяться”, – пише він у своїй “Автобиографии”. І там же: “…украинская строгая муза долго чуждалась моего вкуса, извращенного жизнью в школе, в помещичьей передней, на постоялых дворах и городских квартирах…” Отже, якщо припустити, що автором вірша “Нищий” є Т.Г.Шевченко, то цей вірш теж належить до перших літературних спроб молодого поета російською мовою.

Вірш “Нищий” міг потрапити до видавця альманаху “Утренняя заря” В.Владиславлева тоді, коли Т.Г.Шевченко ще був кріпаком (до 22 квітня 1838 р.) і, як кріпак, не мав ніяких прав, тим більш друкувати свої вірші. Одначе на момент цензурного дозволу на видання альманаху (15 листопада 1838 р.) Т.Г.Шевченко вже був вільною людиною, отже його можна було друкувати, і перед його прізвищем (“Ш”) вже можна було ставити навіть літеру “г”, тобто “господин”. А саме прізвище було заховано за криптонімом “Ш”, можливо, з

причин ще недавнього кріпацтва поета, можливо, за модною тогочасною звичкою не давати під віршами прізвищ, до того ж друкувались твори в альманахах часто-густо без відома автора.

І, нарешті, останнє: у ХДНБ ім. В.Г.Короленка я знайшла "Сборник лучших стихотворений русской поэзии", виданий М.Щербиною у 1858 р. У цій збірці вміщено вірш "Нищий" під авторством Х.І.Шевцова. На жаль, у збірці немає ніякого вступного слова, ніяких пояснень щодо авторів, хоча, як ми знаємо, вірш "Нищий" вперше був надрукований під криптонімом "Ш". Редактор альманаху "Утренняя заря" В.А.Владиславлев на цей час вже помер (1856 р.) Які підстави мав М.Щербина для розкриття криптоніму "Ш", як Х.І.Шевцов, невідомо.

Здавалося б – все, поставлено останню крапку у моїх пошуках, припущеннях!

А мені, як тій матері з відомого оповідання О.Толстого "Русский характер", вже 10 років не дає спокою думка: "Нет, он это! Он, Шевченко!"

Хіба не міг припуститися помилки М.Щербина? Тим більше, що між першою публікацією вірша "Нищий" (1839 р.) і його публікацією у збірці М.Щербини лежить майже двадцять років (1858 р.). Т.Г.Шевченко на довгих 10 років був викреслений з громадського та літературного життя. З яким болем він писав у 1857 році:

Либонь уже десяте літо,
Як людям дав я "Кобзаря".
А їм неначе рот зашито,
Ніхто не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене.

Чи не послужив М.Щербині підставою для такого розкриття криптоніму "Ш" через 20 років той факт, що в одному з 5-ох випусків "Утренней зари", а саме у 4-му (1842 р.), було надруковано вірш Х.І.Шевцова "Из рая к нам переселенец"? Можливо, спрацював принцип аналогії?

Чому і досі сучасні дослідники псевдонімів при розкритті криптоніму “Ш” не називають Х.І.Шевцова? Невже він з кількома “серобумажными” (вислів М.Г.Чернишевського) віршами міг претендувати на оці слова: ”…поэт, который по таланту может стать выше многих и многих”?

А раптом це наш славетний Кобзар!?

Література

1. Анісов В., Середа Є. Літопис життя і творчості Т.Г.Шевченка.– 2-е вид., доп.- К.: Дніпро, 1976. – 391 с.
2. Бородін В.С. Шевченко і царська цензура: Дослідження та документи 1840–1862 р.- К.: Наук. думка, 1969. – 160, 93 с.
3. Вестник Юго-Западной и Западной России. – 1863. – Т. 14. – С.32-33.
4. Дей О.І. Словник українських псевдонімів. – К.: Наук. думка, 1969. – 557 с.
5. Збірник праць 9-ої наукової Шевченківської конференції. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 246 с.
6. Косарик Д. Життя і діяльність Т.Шевченка: Літ. хроніка. – К.: Рад. письменник, 1955. – 388 с.
7. Масанов И.Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых, общественных деятелей. Т. 3. – М.: Изд-во Всесоюз. кн. палаты, 1958. – 415 с.
8. Очерки по истории русской журналистики и критики: В 2 т. – Л., 1950. – Т. 1. – 604 с.
9. Русские анонимные и подписанные псевдонимами произведения печати (1801-1926 гг.): Библиогр. указ. Вып. 3. – Л., 1979.
10. Русские поэты в биографиях и образцах / Сост. Н.Гербель. – СПб., 1880. – VIII, 710, X с.
11. Русский биографический словарь: Шебанов-Шютц. – СПб., 1911. – 557 с.

12. Сибирские огни. – 1964. – № 3.

13. Сиваченко М.Є. Над текстами українських письменників. – К.: Наук. думка, 1985. – 304 с.

14. Смирнов-Сокольский Н.П. Русские литературные альманахи и сборники XVIII–XIX вв. – М.: Изд-во Всесоюз. кн. палаты, 1956. – 262 с.

15. Современная библиографическая хроника // Отечественные записки. – 1839. – Т. 2, кн. 2–3. – С. 10–12.

16. Утренняя заря: Альманах на 1839 год / Изд. В.Владиславлев. – СПб.: Тип. Фишера, 1839. – 384 с.

17. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: В 12 т. – К.: Наук.думка, 1989–1990. – Т.1: Поезія, 1837–1847. – 1989. – 526 с., 1л. портр.; Т.2: Поезія, 1847–1861. – 1990. – 590 с.

18. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: В 6 т.– К.: Вид-во АН УРСР, 1963–1964. – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. – 1963. – 366 с.: іл., факс., нот., 5 л.іл.; Т. 6: Листи. Нотатки. Фольклорні записи. – 1964. – 643 с.: іл., факс., 2 л. портр.

19. Т.Г.Шевченко: Бібліографія бібліографії, 1840–1960. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 73 с.

20. Т.Г.Шевченко в литературе и искусстве: Библиогр. указ. / Сост. М.Комаров. – Одесса: Тип. Е.Фесенко, 1903. – 139 с.

21. Т.Г.Шевченко: Документи та матеріали до біографії, 1814–1861. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1982. – 432 с.

22. Т.Г.Шевченко: Життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах. – К.: Рад. шк., 1964. – 503 с.

23. Шевченківський словник: У 2 т. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1976–1978. – Т. 1. – 1976. – 415 с.; Т. 2. – 1978. – 410 с.: іл., 17 л. іл., карт.

Т.О.Чугуй

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І ТВОРЧА СПАДЩИНА Т. ШЕВЧЕНКА ЯК СТИМУЛЮЮЧИЙ ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ “ПРОСВІТ”

У науковій літературі не зустрічається висвітлення названого питання, незважаючи на те, що діяльність українських “Просвіт” важко навіть уявити без використання творчості великого генія. Метою цієї студії є прагнення визначити шляхи і способи зв’язку просвітянського руху з цією неперсічною особистістю, її роль і вплив на зміст та характер діяльності “Просвіт”.

Передусім зазначимо, що Т.Шевченко жив і творив у часи, коли мистецтву взагалі, слову зокрема відводилась велика просвітницька роль у перетворенні суспільства. Саме усвідомлення цієї істини стало визначальним у тому, що вже будучи слухачем Академії мистецтв він надає перевагу мистецтву слова, а не живопису, незважаючи на великі успіхи у художній творчості.

Це прагнення якнайповніше виявляється у рядках:

…Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово. [20]

Не менш показовими є також слова:

Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь! [20]

Просвітницькою метою слід пояснювати також роботу над створенням першого українського “Букваря” для недільних шкіл, на які поет покладав великі надії [18]. Нарешті весь

драматизм і трагізм його долі –безпосередньо та якнайтісніше пов'язаний з цим прагненням. Саме тому Т.Шевченко так старанно студіював не тільки мистецькі науки, а й філософію та історію, особливо вітчизняну.

Не випадково вона знайшла якнайповніше відображення в його художній творчості, яка за змістом і формою стала найяскравішим вираженням національної ідеї. Маємо на увазі передусім такі твори, як "До Основ'яненка", "Тарасова ніч", "Іван Підкова", "Гайдамаки", "Великий льох", "І мертвим і живим…" та інші. Сповнений драматизму життєвий шлях і творчість Т.Шевченка були безпосереднім і найсильнішим поштовхом до відродження національної свідомості, а відтак – і боротьби за відновлення державності України.

Отже, життєвий шлях і творчу спадщину Т.Шевченка слід вважати одним з найголовніших чинників у виникненні та функціонуванні українських "Просвіт", що невипадково з'явилися 1868 року – невдовзі після його смерті.

Підтвердженням цього є уся їх історія, така ж драматична і героїчна, як і доля самого поета [17].

Одним з перших, найпоказовіших і найпоширеніших способів використання феномену Великого Кобзаря було вшанування його пам'яті відзначенням дня народження усіма без винятку "Просвітами" в усі періоди їхньої діяльності, незважаючи на те, що саме такі заходи нерідко призводили до гострих конфліктів з владними структурами і часто закінчувалися забороною просвітянських організацій.

З ініціативою про проведення "Просвітою" щорічних шевченківських свят виступив один із засновників першого Товариства ім. Т.Шевченка, яке почало функціонувати 1868 року, член його головного відділу, відомий художник, письменник і публіцист Корнило Устиянович. Він же на цих святах майстерно читав поезії Кобзаря [14].

Відзначення шевченківських ювілеїв розпочалося вже через рік після смерті поета. Спочатку вони мали поодинокий характер, проводилися переважно у великих містах, зокрема Києві, Львові, Одесі, Харкові, Петербурзі. І лише згодом, передусім завдяки просвітянам, цей захід охопить усю Україну, перетворившись на одне з найважливіших свят, усталену і тривалу традицію, що сприяла не тільки збереженню етнічної ідентичності, а й вихованню національної свідомості та пробудженню державницьких настроїв, які в кінцевому результаті неминуче приводять до піднесення визвольних змагань, виборювання істинної свободи і незалежності [2].

Не випадково ж знаменита промова М.Міхновського, яку вважають першим розгорнутим програмним документом усього подальшого українського державотворення, була виголошена 26 лютого 1900 року у Харкові саме на Шевченківському святі, а потім видана у Львові під назвою "Самостійна Україна" (1900 р.). Не є випадковим також спорудження першого пам'ятника Великому Кобзареві (хай навіть нелегально і лише погруддя) саме у Харкові завдяки зусиллям найактивніших просвітян, родини Алчевських [13]. Саме ця надто сміліва акція, зважаючи на непоодинокі приклади антиукраїнських заходів царського уряду, була однією із причин відмови в реєстрації статуту харківської "Просвіти", як і заборони вшанування ювілейних дат великого поета, присвоєння його імені вулицям, навчальним закладам, створення стипендіальних фондів і т. ін.

Другим видом використання творчої спадщини Т.Шевченка в діяльності українських "Просвіт" є видання та поширення його поезії або творів про нього як окремо, так і у вигляді збірок або зібрань. Так, наприклад, співзасновник "Просвіти", заступник першого її голови К.Сушкевич, власним коштом видав "Поезії Т.Шевченка в двох томах" ще на підготовчому етапі створення цього товариства – 1867 року.

Аналогічний двотомник оприлюднено О.Огоновським 1893 року, завдяки зусиллям Товариства ім. Шевченка. Згодом з'являються тритомник і п'ятитомник творів Великого Кобзаря зі студією про його життя і творчість, видані письменником-літературознавцем Б.Лепким [14].

Серед творів про поета слід назвати збірку "Тарасові поминки" (48 с., 14000 прим.), видану "Просвітою" 1907 року. Сюди ввійшла також поезія Х.О.Алчевської "На спомин Шевченка". Окремо з'являється у цьому ж просвітянському видавництві 1917 року портрет Великого Кобзаря (37×26) у виконанні визначного художника І.Труша.

Видання творів Т.Шевченка в переважній більшості випадків супроводжувалося студіями про його життя і творчість. Але ґрунтовна двотомна біографія геніального українського поета з'являється лише на зламі XIX–XX століть (1898–1901 рр.), автором якої є активний співпрацівник "Просвіти" з перших років її існування, відомий письменник і публіцист О.Кониський.

Розвідки про життя і творчість Т.Шевченка, як правило, з'являлися в часи відзначення його ювілеїв. Так, наприклад, відомий західноукраїнський діяч, редактор багатьох видань "Просвіти" В.Шашкевич (син М.Шашкевича) видав окремою збіркою промову, виголошену ним в 11-ті роковини смерті поета: "Вінець на могилу Тарасу Шевченкові" (1872, 7 с., 1000 прим.). Аналогічно видаються "Просвітою" два ювілейні Шевченківські збірники Б.Лепкого: "Про житє великого поета Тараса Шевченка: В 50-літню річницю його смерті" (1911, 48 с., 20000 прим.) та «Про Шевченків "Кобзар": В соті роковини уродин поета» (1914, 64 с., 14000 прим.) і багато інших.

Третім видом безпосереднього зв'язку творчої спадщини Т.Шевченка з діяльністю "Просвіт" були інсценізації його творів, покладення їх на музику та здійснення театральних вистав за його п'єсами і т. ін.

Найчастіше і в найрізноманітніших ситуаціях (від відзначення ювілейних дат до проведення політичних акцій) використовувалися просвітянами пісні на слова Шевченкових творів "Реве та стогне Дніпр широкий" (початок балади "Причинна") та "Заповіт". Найбільшою популярністю у слухачів користувалися твори Великого Кобзаря, покладені на музику відомим українським композитором М.Лисенком.

Однією з найулюбленіших п'єс у театральній діяльності просвітян поряд з "Наталкою Полтавкою" І.Котляревського була, звичайно, драма Т.Шевченка "Назар Стодоля". Нерідко вона відігравала визначальну роль у формуванні репертуару не тільки аматорських, а й професійних театрів. [19].

Не менший вплив робила на публіку опера "Катерина" за однойменною поемою Т.Шевченка, музику до якої написав засновник і голова Миколаївської "Просвіти" М.Аркас, а першу постановку здійснив у 1899 році корифей українського театру М.Кропивницький. Він же написав драму "Невольник" за мотивами поеми Т.Шевченка "Сліпий".

Широко використовувалися твори українського поета для сценічного втілення театральними гуртами, створеними Г.Хоткевичем як у Західній, так і в Східній Україні. "Глибоко переконаний у просвітницькому призначені театру, яке він пропагував непохитно і послідовно все життя, Г.М.Хоткевич віддав свої сили і свій непересічний акторський хист аматорській сцені…. Обстоюючи ідею народного театру, Г.М.Хоткевичу вдалося дати спільноті свою модель такого театру не тільки в теорії, а й на практиці" [16]. Значною мірою в цьому йому прислужилися високогуманні принципи та ідеї Великого Кобзаря.

Отже, життєвий шлях і творча спадщина Т.Шевченка були одним із найважливіших чинників не тільки виникнення та функціонування українських "Просвіт", а й неминучої їх політизації. Навіть коли б ці товариства займалися лише

просвітницькою діяльністю, вони б все одно потрапляли б під заборони, оскільки лекції про життя і творчість Т.Шевченка, читання його віршів, здійснення вистав за його творами, а тим більше – відзначення ювілеїв неминуче набували політичного забарвлення, виховували національну свідомість і збуджували прагнення до виборювання незалежності своєї Батьківщини.

Це добре розуміли охоронці імперії, які при обшуках "Просвіт" передусім вилучали поезії Т.Шевченка і твори про нього. Саме така література слугувала найчастіше приводом для переслідування просвітян і закриття їх організацій, як це сталося, наприклад, з "Просвітою" у Чернігові.

Особливо велике незадоволення і страх викликало у владних структур прагнення встановити пам'ятник великому поетові у Києві та збирання коштів з цією метою, що поширилося не тільки на усі регіони України, а й за її межі. До цієї акції, наприклад, долучилося навіть товариство офіцерів Уманського полку, що перебував у Кореї [5].

Про високу активність та одержимість спорудити нарешті пристойний пам'ятник Т.Шевченкові в Україні свідчить зокрема те, що представники Харківських культурно-освітніх організацій та окремі особи виступили на сторінках преси з пропозицією про спорудження пам'ятника Шевченку в Харкові, оскільки Київська дума не відвела місця для пам'ятника поетові, а Харківська це зробила [5].

Прагнучи будь-якою ціною зупинити широке використання "Просвітами" життєвого і творчого шляху Т. Шевченка у вихованні національної свідомості українців, царські чиновники вдаються до найрізноманітніших заходів. Спочатку вони обмежуються локальними: одеський градоначальник не дозволив збирати кошти на пам'ятник Великому Кобзареві [10], воронезький губернатор заборонив надсилати вже зібрані гроші до Києва, де мав бути споруджений монумент геніальному поетові [6]. Губернатор цього міста заборонив також поїздки на

могилу Т.Шевченка [11]. Чорносотенці пішли ще далі. Вони направили листа до уряду з вимогою не дозволяти встановлювати пам'ятник великому синові українського народу [7].

Ситуація ускладнилася напередодні Першої світової війни. Міністр внутрішніх справ Росії надіслав усім губернаторам і градоначальникам циркуляр, яким фактично заборонялися: "прилюдні вшанування українського поета Т.Шевченка; найменування його іменем шкіл, вулиць, призначення стипендій, збирання пожертвуваних коштів у фонд імені Шевченка та всілякі громадські збори" [9]. Крім того, духовенству не дозволялося "правити 25 лютого панахиду по рабу Божому Тарасу" [4].

Однак примусити український народ забути свого генія-пророка, борця за визволення з неволі, було не під силу нікому. Твори поета, його ім'я і навіть могила, значною мірою завдяки зусиллям просвітян, перетворилися на символ національної свободи, набули сакрального значення. Майже в кожній хаті українця поряд з іконами святих висів портрет Шевченка, старанно прикрашений вишитими рушниками, а "Кобзар", як і Біблія, вважався священною книгою.

Показово, що запроваджені просвітянами відзначення ювілеїв Великого Кобзаря настільки ввійшли і вкоренилися в життя та побут українського народу, що їх не змогли ліквідувати навіть більшовики. Незважаючи на те, що "Просвіти" фактично були знищені радянською владою, традиція проведення шевченківських свят продовжувала існувати, будучи єдиним способом виховання національної свідомості та нагадування про колишні здобутки просвітян.

Щоб хоч як-небудь послабити вплив на українців цієї просвітянської традиції, радянські ідеологи прагнули підпорядкувати її, як і творчість Т.Шевченка, своїм цілям, вилучити з неї національний зміст. Спочатку з Великого Кобзаря зробили "пролетарського поета" [8], а потім борця

проти "українського буржуазного націоналізму" [1]. У пресі з'явилися заклики посадових осіб взяти участь у недільнику на честь ювілею Т.Шевченка [15]. Давши шевченківським святам назву "В сім'ї вольній новій", вони фактично виключали навіть натяк на боротьбу з новим режимом.

Якщо в царські часи біля могили Т.Шевченка чергували посилені наряди поліції з метою не допустити до неї шанувальників пам'яті поета, то тепер під приводом забезпечення порядку приховувалося прагнення обмежити зростаючу кількість бажаючих взяти безпосередню участь у святкуванні ювілею Великого Кобзаря та попередити будь-які спроби протесту проти політики денаціоналізації, що найчастіше та найактивніше проявлялися саме в ювілейні дня. Досить згадати самоспалення Олекси Гірника біля могили Т.Шевченка напередодні відзначення ювілею поета в 1978 році [3].

Отже, не дивно, що з настанням нової кризи тоталітарного режиму наприкінці 80-х років XX століття життєвий шлях і творча спадщина геніального поета знову стають головним чинником, стимулюючим виникнення і функціонування Товариства шанувальників української мови, яке закономірно трансформувалося у "Просвіту" ім. Т.Г.Шевченка. Новим, змістом наповнилась також традиція проведення шевченківських свят, широкого використання матеріалів про творчий шлях і спадщину поета у вихованні національної свідомості, розбудови незалежної Української держави.

Щоправда, залишки ворожого ставлення до Т.Шевченка, характерні для епохи тоталітарних режимів, нерідко даються взнаки й сьогодні. Виявляються вони як у виступах різного роду "критиків" та "дослідників" творчості великого поета, які не піднімаються вище пережовування старих наклепів, відомих ще в минулому столітті, так і в заформалізованому проведенні деякими чиновниками шевченківських свят, що недостатньо

відбивають велич і значення Великого Кобзаря для сьогодення. Саме "Просвіти", як істинні творці, носії й охоронці традиції відзначення шевченківських ювілеїв, і зараз залишаються найактивнішими діячами у використанні життєвого шляху і творчої спадщини Т. Шевченка для виховання національної свідомості, удосконалення і прискорення побудови незалежної Української держави. Найяскравішим прикладом і найпереконливішим доведенням цього є ініційоване просвітянами перетворення відзначення ювілейних дат Т.Шевченка на державне свято, а також остання акція Всеукраїнського товариства "Просвіта" – заходи зі збирання коштів на спорудження Шевченківського храму у Каневі.

Література

1. Він наш (До 62-ої роковини смерті Т. Шевченка) // Червона правда. – 1922. – 11 березня. – Підпис: А.Б.
2. Бадєєва Л.І. Політична спрямованість діяльності товариств "Просвіти" на Лівобережній Україні // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Каразіна. № 556. Історія України. – Вип. 5. – Харків, 2002. – С. 60–66.
3. Без цензури. Громадсько-політичний тижневик. – 2004. – 9–15 січня.
4. Білокінь О.І. Дебати в IV Думі з приводу заборони святкування столітнього ювілею Тараса Шевченка // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Каразіна. № 442. Історія і сучасність. – Вип. 3. – Харків, 1999. – С. 64–67.
5. Діло. – 1910. – 23 (10) листопада.
6. Засів. – 1911. – № 9.
7. Засів. – 1911. – № 21.
8. Свято молодості // Червона правда. – 1922. – 11 березня. – Підпис: З.К.К.

9. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть. Соціально-політичний портрет. – К., 1993.
10. Киевская мысль. – 1911. – 3 марта.
11. Киевская мысль. – 1911. – 13 мая.
12. Киевская мысль. – 1911. – 26 июня.
13. Мазуркевич О.Р. Визначні українські педагоги – народні просвітителі. – К., 1963.
14. Нарис історії "Просвіти" / Р.Іванчук, Т.Комаринець, І.Мельник, А.Середяк. – Львів – Краків – Париж, 1993.
15. Памятник памяти Шевченко // Красный путь. – 1921. – 13 марта.
16. Партола Я.В. Г.М. Хоткевич і українська театральна культура кінця XIX – початку XX ст. Автореф. ... кан-дидата мистецтвознавства. – Харків, 2003.
17. "Просвіта": історія і сучасність /1868–1998/: Зб. Матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ "Просвіта" ім. Т.Шевченка / Упоряд., ред. В.Германа. – К., 1998.
18. Чавдаров С.Х. Педагогічні ідеї Тараса Григоровича Шевченка. – К., 1953.
19. Чарнецький С. Над колискою українського театру в Галичині // Шляхи. – 1917. – № 11–12. – С. 673–682.
20. Шевченко Т.Г. Кобзар. – К., 1983.

К.М.Слесик

ХРИСТИЯНСЬКІ ОСНОВИ МАЛЯРСЬКОГО МИСТЕЦТВА Т.Г.ШЕВЧЕНКА

В історії світової культури є чимало прикладів, коли людина виявляє талант у різних видах мистецтва. Багатогранністю генія уславились титани епохи Відродження Леонардо да Вінчі, Рафаель, Мікеланджело. Вони були і скульпторами, і живописцями, і поетами.

Пізніші епохи також народжували різнобічно обдарованих митців. Не можна не згадати англійського поета, художника, гравера Уїльяма Блейка, творчість якого як художника невіддільна від його поезії. Цікавими були й малярські спроби українських письменників М.Коцюбинського, Панаса Мирного, Лесі Українки.

Твори Шевченка дали можливість його співвітчизникам побачити в ньому геніальну людину. Сучасники усвідомлювали особливий тип художнього обдарування митця, вважаючи його "троїстим поетом – слова, пензля і співу" (П.Куліш).

Мистецтву Шевченка-маляра присвячені праці дослідників М.Гаско, Л.Генералюка, З.Тарахан-Берези та інших. Вони відзначають надзвичайно широкий діапазон естетичного сприйняття як домінуючу рису художника: від органічно відкладених у його підсвідомості традиційних фольклорних форм, образів і синкретичних методів творчості – до набутків світової культури, особливо образотворчого мистецтва. "Очевидно, що гострий аналітичний зір митця дав можливість Шевченкові адсорбувати європейську культуру in aktu, тонке чуття дало змогу вловити специфіку мистецтва романтичної епохи, котре спиралося на зорове сприйняття: саме тут починаються постійні відповідності літератури й живопису" [2].

Низка малярних творів митця була присвячена біблейським сюжетам. Це повідомлення має на меті окреслити основні християнські ціннісні орієнтири, що лежали в основі цього виду його творчості.

Як свідчать дослідження [5], Т.Шевченко з дитинства був знайомий з Псалтирем, учився по ньому читати. Дуже добре знав Біблію, а у роки заслання вона була для нього майже єдиною книгою.

Академічні програми вимагали від художників обов'язкового виконання творів міфологічної та біблійної тематики, на сюжети з історії Стародавних Греції та Риму. Відомі

його малюнки “Смерть Лукреції”, “Самаритянка”, “Благословення дітей” та інші.

Біблійні, міфологічні та літературні сюжети стали матеріалом для філософських висновків у малярських творах Шевченка. Серія малюнків “Телемак-Діоген” передувала серії “Притча про блудного сина”. Про неї зустрічаємо його роздуми й міркування, висловлювання у листуванні й на сторінках щоденника. Це дає ключ до розуміння як цієї серії, так і інших творів художника на біблійні теми.

Хоч існує думка, що малюнки цієї серії мають алегоричне значення, проте, за свідченням самого художника, сюжет і образи були підказані йому саме євангельською притчею.

У серії малюнків “Притча про блудного сина” з особливою силою виявилась схильність Шевченка до широкого узагальнення. Ведучи глядача від малюнка до малюнка, автор показує моральне падіння людини, в даному випадку купецького сина, який промарнувавши все, що мав, втрачає людську гідність. Люблячі батьки відправляють його, очевидно на виправлення, в солдати. Серія малюнків вражає контрастом побудови. Якщо перші п’ять малюнків викликають осудження поведінки героя, то наступні – глибоке співчуття до його страждань і осуд жорстокості покарань, яким у царській Росії піддавалися не лише негідники, а й люди, які не мирилися з несправедливістю оточуючої дійсності. У трьох останніх малюнках виступає узагальнений образ страждаючих, яким поет глибоко співчував.

Співстраждання митця піднімається іноді до найвищого його вияву – милосердя, яке можна визначити як діяльне прагнення допомогти кожному, хто цього потребує. В основі кожного мистецького витвору лежать любов до мистецтва, кожної зображуваної особистості, життя взагалі.

Надзвичайно ємке осмислення почуття любові ми знаходимо у словах апостола Павла:

“Коли я говорю мовами людськими й ангольськими, та любови не маю, - то став я як мідь та дзвінка або бубон гудячий!

І коли я маю дара пророкувати, і знаю всі таємниці й усе знання, і коли маю всю віру, щоб навіть гори переставляти, та любови не маю, – то я ніщо!

І коли я роздам усі маєтки свої, і коли я віддам своє тіло на спалення, та любови не маю, – то пожитку не матиму жодного!

Любов довго терпить, любов милосердствує, не заздрить, любов не величається, не надимається,

не поводиться нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого,

не радіє з неправди, але тішиться правдою,

усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить!

Ніколи любов не перестає!” (Кор. 13, 1–8).

Всі ці високі й святі властивості любові стають можливими в реальності тому, що любов укорінена у вічності.

Шевченкові-художнику, як і поету, притаманні ознаки зростання любові до людей. І серед них перша – серце, що розширяється: чим більше число людей стає небайдужими, тим більше підстав говорити про зростання любові. Невід’ємна фаза в цьому відношенні – небайдужість до свого народу, а відтак і до всього людства.

Іншою суттєвою й детермінуючою ознакою зростання любові є готовність до служіння.

Малярська творчість Шевченка свідчить про високий подвиг служіння людям, пошуку істини й любові.

Християнські основи життя і творчості митця стають особливо виразними, якщо розглядати їх крізь призму притчі про сіятеля, що розповів Ісус Христос. Він показав у ній три моральних типи, безплідних за духовними плодами, – дозвільні,

безтурботні і пригнічені турботами. Проте люди четвертого типу "з чистим серцем приносять плід у терпінні". Це значить, що будь-яка людська здібність, будь-яка моральна сила не одразу приносить плід, проте потребує догляду, спостереження і роботи. Таке відбувається й при оволодінні моральною майстерністю. Майже завжди випадає долати зовнішні і внутрішні перешкоди, переносити їх спокійно, стражданно.

Страждання Шевченка вимагали такої концентрації моральних й фізичних сил, які може мати лише терпляча людина.

Ось чому його малюнки чи живописні твори проникнені таким гарячим почуттям любові й співстраждання.

Особлива виразність і сила виступає в ескізі "Розп'яття", виконаному сепією в 1850 р. Ескіз вражає своєрідністю композиції, колориту і змісту. На передньому плані зображене легке, молоде тіло розп'ятого Христа, освітлене невидимим світлом; на другому плані, на хрестах висять розбійники – один із скорченим від страждання тілом, а другий – з опущеною головою. Біля ніг Христа сидить скорботна, повна відчаю, його мати, вкрита білим покривалом. Світле зображення Христа контрастує із затемненими тілами розбійників та темною хмарою, що вкрила все небо і кинула тінь на землю. Завдяки такому композиційному вирішенню Христос виглядає не переможеним, а переможцем.

Знання і дотримання християнських моральних основ дозволили митцеві прожити життя, переповнене багатьма трудами й нестатками. І це дозволило художнику не лише створити правдиві яскраві образи, а й збагатити вітчизняну та світову культуру. Любов до ближнього, краса, істина сповнила його життя глибоким гуманним смислом і піднесла нашого геніального співвітчизника до вершин самореалізації.

Література

1. Гаско М. Про що розповідають малюнки Тараса Шевченка. – К.: Рад. письменник, 1970. – 228 с.
2. Генералюк Л., Цалай-Якименко О. Взаємодія мистецтв у творчості Шевченка // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 1999. – № 1 – С. 69–81.
3. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: Навч. посіб. – 4-те вид. – К.: Либідь, 2002. – 384 с.
4. Свешников В. Почерки христианской этики; Учеб. пособие. – Изд. 2-е. – М.: Псаломник, 2001. – 624 с.
5. Тарахан-Береза З.П. Шевченко – поет і художник. – К.: Наук. думка, 1985. – 184 с.

М. П.Сподарець

Т.ШЕВЧЕНКО У ПОЛІТИЧНІЙ ТА ІДЕЙНО-ХУДОЖНІЙ КОНЦЕПЦІЇ І.БАГРЯНОГО

Т.Шевченко – це, безумовно, визначальна постать для української літератури. Ставлення конкретного письменника до художнього доробку та самої постаті Кобзаря значним чином зумовлює його місце в літературному процесі, допомагає окреслити його індивідуально-мистецьку своєрідність. Тому в даній розвідці ми спробуємо окреслити деякі особливості політичної та ідейно-художньої концепції І.Багряного співвідносно до сприйняттям ним спадщини Т.Шевченка.

І.Багряного небезпідставно вважають переважно політичним письменником. Всі його твори – це художня ілюстрація його політичної програми УРДП, яка мала на меті вибороти волю Україні. Повна свобода України, самостійне й заможне життя українського народу за умов дотримання

соціальної справедливості – головна мета всієї діяльності І.Багряного як письменника і політика. Це викликало звинувачення на адресу у пропаганді ідей “атеїзму”, “соціалізму” та “комунізму”. Як політичний діяч І.Багряний добре усвідомлював глибину та істотність змін у свідомості й психології української молоді, вихованої за радянських умов. Тому в його публіцистичних працях йшлося не про естетико-теоретичні питання чи ідеальні візії майбутнього держави, а про потребу утвердження нового суспільного ідеалу, турботу про збереження традицій і духовного здоров’я народу за умов колоніального статусу батьківщини в комуністичній імперії. Теорія “мистецтво для мистецтва” – неприйнятна, бо це теорія дезертирів. Дезертирів від нації, від усієї боротьби, утікачів від тяжкої дійсности в сферу “краси абстрактної”, в сферу “світу вимріяного”. Відмежування від усієї проблематики всього народу і його змагань. – Виголошував він у програмовому теоретико-літературному виступі “Думки про літературу”. – Підкреслюємо – не самоствердження літератури, а само-ствердження сорокап’ятимільйонової нації, в якому література мусить мати допоміжну ролю як засіб ствердження, якщо вона хоче бути великою українською літературою” [1]. Центральною знаковою фігурою такого ставлення І.Багряного до письменства були життя і творчість Т.Шевченка, якого він сприймав у відповідності до “народницьких” традицій передусім як полум’яного “революціонера-демократа”.

Подібне розуміння Т.Шевченка сформувалося ще в атмосфері українського літературного процесу 1920-х рр., коли І.Багряний дебютував як поет. Юрій Шерех, аналізуючи збірку поезій “Золотий бумеранг” (значну частину якої склали ранні твори), підкреслював цей вплив: “Золотий бумеранг” показав, що над поетом більше, ніж здавалося, тяжіє традиційна романтика; він її систематично перевертає, перекидає, але

перевернення не завжди означає визволення… Просте слово і Шевченко підтримують поета на його шляху" [2].

Найбільш яскраво ставлення І.Багряного до Т.Шевченка виявилося в його полеміці з Д.Донцовим. Маємо на увазі статтю ідеолога "інтегрального націоналізму" 1958 р. "Шевченко і прогресисти", що увійшла до книги "Незримі скрижалі Кобзаря", де піддавалася критиці поезія І.Багряного "Канів" (1927) (в одному ряду із П.Кулішем, М.Рильським, С.Єфремовим, М.Грушевським, Д.Чижевським та іншими.). Ось що писав Д.Донцов: "У Багряного – Шевченко це забута постать, "його доба" минає разом з "задрипаними хуторами"; нова доба, що прийшла, "зрушить з злиднів" бідного українського хлібороба. Поет вмер – в добу "індустріялізації", електрики, машин, урбанізації. "Симфонія" матеріяльного і матеріялістичного "прогресу" заглушить слово пророка, а на місці його пам'ятника здвигнуть елеватор. Шевченко вже своє "відспівав", а виворожуваний ним з давнини вік козацтва – "пропав". Не сурма козацька має об'єднати Україну, а "мотор" більшовицький, який поведе її "в новий день" [3].

Ім'я автора "Канева" потрапило до статті "Шевченко і прогресисти" як відгук на суспільно-політичні погляди І.Багряного, що разюче контрастували з доктриною "інтегрального націоналізму" Д.Донцова. Також можна висунути обґрунтоване припущення, що Д.Донцов побачив натяк на себе в образі слідчого Донця з роману "Сад Гетсиманський" – одного з найконтроверзійніших персонажів І.Багряного, якщо взяти до уваги всі обставини та причини "вербування" і несподіваної "реабілітації" цього слідчого головним героєм твору Андрієм Чумаком.

Ця полеміка між Д.Донцовим та І.Багряним, на жаль, не була прокоментована одним з найавторитетніших дослідників біографії письменника О.Шугаєм, який навів уривок з публіцистичної статті І. Багряного 1958 р. "Відповідь Донцову й

деяким його учням" лише як факт передчуття автором ще в 1920-ті рр. великої трагедії українського народу" [4]. Причини ворожнечі Д.Донцова та І.Багряного аналізувала О.Утріско, яка зауважила, що "обидва перебували по один бік української барикади на захисті питомого національного начала, його державницького виміру" [5]. Також слушною можна вважати її побіжну думку щодо генези публіцистичних творів І.Багряного: "…генеза їх – у стилі Донцова" [5].

І.Багряний увійшов до літератури в середині 1920-х рр., коли питання ставлення до Т.Шевченка та його творчої спадщини було не лише суто академічною справою, а справою суспільно-політичної та навіть класової боротьби. Найяскравіше таке ставлення до Кобзаря тодішньої комуністичної влади відбито в збірці статей В.Коряка "Боротьба за Шевченка": "Шевченко не мужик, Шевченко – інтелігент. Це зробилося провідною "глибокою" ідеєю "доцільного" шевченкознавства за часів Центральної Ради. (…) А тепер українські наукові кола завзялися за таку важливу, але припинену чи одсунену революцією справу" [6]. Отже, будь-яке дослідження творчості Т.Шевченка, яке виходило за межі офіційної марксистської формули "Шевченко – мужицький поет", заздалегідь підпадало під визначення контрреволюції. Скажімо, відомі нападки Дмитра Карамазова на адресу "*іконописного батька Тараса*" в романі "Вальдшнепи" М.Хвильового є лише стислим викладом статті В.Коряка 1922 р. "Ліквідація культу Шевченка" [6]. І тому стає зрозумілим, що "провина" Т.Шевченка, на думку цього персонажа, полягала передусім у тому, що Україна "*в сьогоднішньому вигляді з своїми ідіотськими українізаціями в соціальних процесах виконує тільки роль тормоза*" [7]. Загальновідомо, про які "*соціальні процеси*" йдеться у творі. Саме тому і піддавалися В.Коряком жорсткій критиці представники українського академічного шевченкознавства С.Ефремов. А.Ніковський, М.Плевако та інші "україно-філи-

просвітяни" [6], тому і закликав він до ліквідації "культу Шевченка": "Культ Шевченка лишається непорушним серед українських наукових кіл. Ми вважаємо його "недоцільним". Ми люди іншої доби, ніж Шевченко, і не в його беремо наказ і науку, нові гасла і нові провідні думки. Що правда, ми знаємо, що наші гасла, невідомі Шевченкові, є як раз утіленням його бажань, бо вони є одстоюванням реальних інтересів його класи, котрій Шевченко ніколи не зраджував" [6].

Образно-смисловий комплекс Т.Шевченка в І.Багряного невід'ємний від ідеї України. Для письменника важливим є наголошування на Шевченковій "простоті" та "народності", сприйняття його саме як пророка-месії: "Цей великий пророк і апостол українського національного відродження, бувши борцем і мучеником за українську національну ідею, одначе не був націоналістом в розумінні тих, хто нині намагається втягти його до своєї політичної корпорації. (…) Першим великим носієм української національної ідеї в новітній нашій історії є Шевченко. Не той, всіма фальшований, кожним на свій кшталт, а справжній. Не "націоналіст", чи "комуніст", чи "соціаліст", чи "монархіст" Шевченко, а Шевченко – народний революціонер" [8]. Відкинувши суто класовий підхід соціологічного літературознавства 1920-х рр., І.Багряний підносить Шевченка як носія ідеї революційного бунту, що закликав "гострити сокиру". Цю здатність українців до бунту, анархічну стихію І.Багряний вважав однією з найістотніших рис української ментальності, що є запорукою здобуття Україною незалежності (в поемах "Вандея" та "Гуляй поле").

Про те, що творчість Т.Шевченка асоціювалася у молодого поета саме з такими думками і водночас викликала "шкідливі націоналістичні" почуття, І.Багряний "зізнавався" ще під час слідства 1932 р.: "Надмірне колись бунтарство і волелюбство автора – ось ґрунт, на якому вони виросли. (…) Пізніше ці "чувства" живилися й міцніли на клясичних зразках.

Читаючи і шануючи Маркса, автор захоплювався і любив Уітмена, Огюста Барб'є (цього поета-бунтара), Шевченка (і головне – його бунтарські речі, такі як "Кавказ", "Єретик" тощо – що найменше мають в собі від національного, і найбільше від бунтарства, стихійного гніву), і інших – усіх подібних, яко поет подібної вдачі, любив їх найбільше і шанував, і живився з них" [9].

Саме це приваблювало у Т.Шевченка молодого поета, і саме такий тип героя ми побачимо в прозових творах І.Багряного. В.Мельник недарма визначав тип героя романів "Тигролови" і "Сад Гетсиманський" (за класифікацією М.Шлемкевича) як "шевченківський" [10].

І в час творчого становлення, і в еміграції І.Багряний завжди шанобливо та з повагою ставився до Кобзаря, що навіть стало приводом для звинувачень письменника в "не-серйозности", "вульґарности", "претенсійности" та "зайвій розв'язности" [11], зокрема за таку фразу: "Я визначив собі шлях українського письменника – той, що начертаний великим Шевченком" [1]. І.Багряний постійно відчував спільність своєї біографії з долею Кобзаря: художник за основним фахом, він зазнав репресій через свої національно й соціально спрямовані поезії.

Але, вважаючи себе також і прямим спадкоємцем політичних ідей М.Хвильового на еміграції, малоймовірно, щоб він цілком відкидав погляди на Т.Шевченка, висловлені в романі "Вальдшнепи". Але думка Д.Карамазова про Т.Шевченка, який начебто "кастрував" нашу інтелігенцію", заперечується в сатиричній епопеї 1927 р. "Комета", де І.Багряний картає від імені Кобзаря сучасних "поетів-євнухів":

Він возвеличив їх – отих "рабів німих",
Він на сторожі слово коло них
Поставив дивне...
Правнуки ж взяли
І на ґешефт те слово потягли [1].

У цьому й полягає провідна ідеологічна відмінність між М.Хвильовим та І.Багряним як послідовником ідей українського "націонал-комунізму" в 1940–1960-х рр. Маючи відмінний від М.Хвильового життєвий досвід, І.Багряний усвідомив важливість національної традиції для долі української нації, не останню роль у чому відіграло розуміння націєтворчої ролі Т.Шевченка.

Ще один доказ цього можна знайти в останньому романі письменника "Маруся Богуславка" ("Буйний вітер"). На відміну від інших прозових творів головною героїнею тут виступає молода дівчина Аталея Дахно. Вона (згідно з політичними концепціями І.Багряного) уособлює "нову" українську молодь 30–40-х рр., яка, навіть перебуваючи в комсомолі, не втратила національних почуттів. Ось як вона сприймає побачені в музеї великі різьблені кліше на дереві (дереворити) для портретів Т.Шевченка та І.Франка: "*Найважнішим, безсумніву, було те, що хтось тут вирізьбив (та ще так енергійно, хоч і не зовсім вправно!) портрети двох найбільших геніїв народу, вчинивши тим наочне заперечення міту про нікчемну й ледачу "Хохландію", що не вміє шанувати своїх героїв, і ці портрети навіть друкувалися в місцевій друкарні великим тиражем, що видно з відбитків почеплених у масивних рямках тут же. А вирізьбивши портрети, хтось мав відвагу й змисл вирізьбити під одним і найударніше гасло великого революціонера, вічно актуальне гасло: "РОЗКУЙТЕСЯ! БРАТАЙТЕСЯ!"*

Гасло, як постріл" [12]. З розповіді директора музею Барата з'ясовується, що ці кліше вирізьбив інший головний персонаж роману з типово для романів І.Багряного авто-біографічними рисами Петро Сміян.

Подібне визначення Т.Шевченка також з'являється на сторінках роману трохи далі. Це згадка про недавню історію міста Нашого (як має уособлювати Україну): "*Давно, на світанку нової ери, коли гриміла революція, тут було дещо*

інакше, й інакші люди формували душу міста Нашого, воскреслу після вікової летаргії." [12]. Далі розповідається про молодого хлопця-"боротьбиста", який, очоливши повітову освіту, намагався збудити національні почуття у мешканців, що розпочав із перейменування місцевої школи: "*А патроном її став, після викиненого Романова і задовго до появи "Ілліча", дехто інший. Спочатку всі стіни були геть очищені від всього дому Романових та всілякого його мотлоху, а тоді, на тім місці, де пишався "імператор", з'явився імператор інший, справжній господар, великий пророк і революціонер, син цієї землі – Т. Шевченко. А обіч нього, через усі стіни актової залі і всієї школи, і всіх інших шкіл міста, запишалися заквітчані, вишиваними рушниками прибрані, його попередники й його однодумці, його учні й послідовники: Мазепа Іван і Дорошенко Петро, і Богдан Хмельницький, і Котляревський, і Куліш Панько, Марко Вовчок, Франко, Гребінка, Глібов, Кропивницький, Лисенко, О. Олесь, Грушевський... Винниченко... і інші, й інші... Пророки, герої й мученики*" [12]. Помістивши Т.Шевченка на чолі певного пантеону серед попередників та послідовників (які визначені, зрозуміло, як "пророки, герой й мученики") І.Багряний відтворив типово народницьке уявлення про тяглість історії та української культури.

Отже, можна бачити, що у цих уривках сприйняття І.Багряним Т.Шевченка цілком збігається із його публіцистичними працями, його розумінням важливості спадщини Кобзаря для виховання української молоді. Тлумачення Т.Шевченка в УРСР лише як "революційного демократа", для І.Багряного зовсім не принижувалого його як національного генія, а, навпаки, збільшувало актуальність його впливу на українців для пробудження патріотичних почуттів. Правда, слід зазначити, що цей роман письменника критика сприйняла лише як художню ілюстрацію політичних гасел УРДП. Але це так

само можна сказати й про інші твори письменника, особливо після 1946 р.

І в публіцистичних працях, і в художніх творах письменник звертався передусім до програмових політичних творів Т.Шевченка "Кавказ", "І мертвим, і живим…", "Заповіт", в яких були висловлені ідеї необхідності боротьби з колонізаторами та заклики до єдності нації: "Розкуйтеся! Братайтеся". Проблема відсутності єдності серед української нації також є однією з провідних в романі "Сад Гетсиманський", де українці становлять більшість і серед в'язнів, і серед охоронців та слідчих. Це виражено в наскрізному біблійно-міфологічному мотиві твору – символіці місяця, на якому брат підняв на вила брата.

Саме на це була спрямована його партійна діяльність лідера УРДП, який і в еміграції жив Україною, а його публіцистична діяльність і письменницька творчість були орієнтовані на українські реалії. Не відокремлюючи себе від українців в УРСР, він прагнув знайти те, що могло б їх об'єднати у спільній боротьбі за незалежність України. Одним із таких об'єднуючих чинників і бачилася письменнику постать Т.Шевченка. І.Багряний не цурався "народницького" розуміння постаті Т.Шевченка як поета-революціонера". Саме в цьому він убачав важливу роль спадщини Кобзаря у пробудженні національного почуття вчорашніх комсомольців і комуністів. Тепер ми вже знаємо, що у своїх прогнозах він не помилився. Як доказ можна згадати наскільки вибухово-революційно звучали наприкінці 80-х рр. тексти Т.Шевченка у виконанні гурту "Кому вниз". Для багатьох народжених у "совдепії", саме вони стали суттєвим поштовхом для повернення до свого національного коріння.

Література

1. Багряний І. “Золотий бумеранґ” та інші твори. – К.: Рада, 1999. – 680 с.
2. Шерех Ю. Року Божого 1946 (Замість огляду українського письменства 1946 р.) // Арка. – 1947. – № 2–3. – С. 1 – 8.
3. Донцов Д. Незримі скрижалі Кобзаря (Містика лицарства запорозького). – Торонто: Гомін України, 1961. – 232 с.
4. Шугай О. Іван Багряний, або Через терени Гетсиманського саду: Роман-дослідження. – К.: Рада, 1996. – 480 с.
5. Утріско О. І.Багряний і Д.Донцов: проблема протистояння у світоглядній публіцистиці // Українська філологія: школи постаті, проблеми: Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті. – Львів: Світ, 1999, – Ч. 1. – С. 724 – 729.
6. Коряк В. Боротьба за Шевченка. – Харків: ДВУ, 1925. – 116 с.
7. Хвильовий М. Новели, оповідання «Повість про санаторійну зону». «Вальдшнепи»: Роман. Поетичні твори. – К.: Наукова думка, 1995. – 816 с.
8. Багряний І. Національна ідея і “Націоналізм” // Багряний І. Публіцистика: Доп., ст., памфлети, рефлексії, есе. – К.: Смолоскип, 1996. – С. 56 – 65.
9. Багряний І. Свідчення І.Багряного слідчому Державного Політичного Управління УСРР т. Герсонському / Підготовка текстів до друку Н. Миронець // Розбудова держави. – 1995. – № 1. – С. 61 – 64; № 2. – С. 16 – 29.
10. Мельник В. Типологія людини в українській прозі першої половини XX ст. // Літературознавство: Доповіді і повідомлення Другого міжнародного конгресу україністів (Львів, 22–28 серпня 1993 р.). – Львів, 1993. – С. 213 – 215.
11. Бойко Ю. Куди йдемо? // Бойко Ю. Вибрані праці. – К.: Медекол, 1992. – 382 с.

12. Багряний І. Буйний вітер: Роман. Кн. Перша “Маруся Богуславка”. – Мюнхен, 1957. – 423 с.

Л.І. Селіверстова

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ ТРАДИЦІЇ У ТВОРЧОСТІ ЯРА СЛАВУТИЧА

Річниця з дня народження українського генія Тараса Григоровича Шевченка традиційно є приводом підведення підсумків досліджень в україністиці (мова, література, історія, мистецтво). Велика художня сила Шевченкового слова, що глибоко вражає читача, весь час перебуває у полі зору філологів. Шевченкознавство давно сформувалось у галузь науки. Свідченням тому є численні праці літературознавців і мовознавців.

З кожним роком жвавішає співпраця українців за кордоном і в Україні. Як сказала відома дослідниця творчості Кобзаря Аріядна Стебельська, "Шевченко панує над українськими душами на всіх континентах – це незаперечне" [3]. За останні роки наші бібліотеки поповнилися матеріалами дослідження творчості відомого в усьому світі письменника. З новими ідеями, розвідками, трактуваннями розширюється світогляд українців, змінюються погляди не тільки на сучасне й майбутнє, а й на історію, на епохальні події, невід’ємною частиною яких є феномен української культури – Т.Г.Шевченко.

Відомий поет Юрій Липа колись зауважив, що "кожне покоління повинно наново переписувати історію свого народу, здається тому, щоб глибше і повніше вивчити його і пізнати його" [4]. Навряд чи знайдеться український поет, який не звертався до творчості Шевченка як до літературної та історичної енциклопедії. Багато таких митців з різних причин

опинилися за межами України. Одним з них є відомий поет сучасності – Яр Славутич, нагороджений золотою Шевченківською медаллю за плекання української мови в Канаді, лауреат першої та другої премій Українського літературного фонду ім. І.Франка в Чикаго, а також багатьох інших нагород в Україні та діаспорі. За оцінкою сучасників, його творчість мала б увійти в золотий фонд українського письменства [5].

Яр Славутич відомий як дослідник поетичної творчості Т.Г.Шевченка. У розвідці "Шевченкова поетика" автор розглядає епітет, метафору, звукопис, а також наводить приклади із сучасних творів Є.Маланюка, М.Рильського, М.Зерова, П.Филиповича, М.Ореста, на яких позначився вплив творчості Т.Шевченка.

Т.Г.Шевченко і Яр Славутич – представники української культури різних історичних епох. Але, як можна впевнитися вже зараз, як і Шевченко у свій час був визнаним сучасниками (відомо, що перші його вірші були надруковані в 1838 р., а переклади їх на польську мову – у 1842 р., відомості про автора у Німеччині вийшли у 1843р.), так і Яр Славутич адекватно своїй невтомній діяльності має народне визнання, про що свідчать переклади його творів іноземними мовами, а також численна бібліографія дослідження його творчості. Шевченка називають поетом-літописцем, Кобзарем, а Яра Славутича сучасники назвали поетом-правдоносцем. Долі обох поетів схожі ще й у тому, що творили вони більше за межами своєї Батьківщини не з власної волі. Т.Г.Шевченко прожив в Україні ледве чи десяту частину свого недовгого життя. Яр Славутич також змушений був покинути Батьківщину в молодому віці, щоб зберегти життя. Отож для обох поетів найдорожчою була мрія про вільну Україну.

Цікавим є збіг у спогадах обох поетів про вплив старшого покоління на формування їх свідомості в дитинстві. Відомо, що дід Іван розказував малому Тарасові про Коліївщину, в якій сам

брав участь, що, безперечно, відбилося у творчості поета. Славне минуле діда й прадіда, та й усього знаменитого козацького меценатського роду Жученків є також першими спогадами Яра Славутича (у дитинстві Григорія Жученка). Захоплення героїкою, очевидно, найбільше пов'язане в обох письменників із темою "козаччини".

Одним із провідних мотивів творчості Т.Г.Шевченка і Яра Славутича є "Гетьманщина". Відомо, що Шевченко із перших уст від свого діда почув розповіді про героїчні змагання українців проти польської шляхти [1]. З дитинства у нього формувались власні поняття про волю України, невід'ємною рисою якої є козаччина. Для Шевченка часи Гетьманщини – це символ народної правди і справедливості:

"Ще на Україні веселі
І вольнії пишались села
Тоді, як праведно жили
Старий козак і діток двоє;
Ще за Гетьманщини старої"

Шевченко часто вживає лексему "козаки" та похідні у значенні українці, український – "*козацький нарід*", "*козацькі діти*", "*сини козацької України*". Він лагідно називає козаків "*козаченьки*", а також вживає багато синонімів: *товариші-запорожці*, *товариство*, *запорожці*, *козацька громада*, *козацтво*, *козачество*. Великої ваги поет надає функції художньої ономастики (антропонімам, топонімам).

Тема козаччини зображена фактично через яскраві образи козаків, гетьманів (*Хмельницький, Конашевич, Остряниця, Богун, отаман Гамалія, Наливайко, Залізняк, Гонта, Нечоса, Тарас Трясило*) – героїв Шевченкових поем. Численне вживання топонімів є особливістю творчості Т.Г.Шевченка, що підтверджує ономастична розвідка М.В.Фененка "Топоніміка України в творчості Тараса Шевченка", де автор зауважує, що "Шевченко більше згадував Україну, ніж бачив її. А тому в

своїй свідомості, будь-коли і де – чи в Петербурзі, чи в Азії, чи в Академії мистецтв, чи в казармах серед пустинь – зберігав спомини, враження, зримі образи милої вітчизни, що стали одною з найхарактерніших рис його творчості" [6]. Дослідник нараховує близько 200 українських географічних назв, що згадані 1440 разів у поезії та прозі Шевченка. Найуживаніші назви в "Кобзарі" – *Україна* (200 разів), *Дніпро* (80), *Київ* (50). Назви населених пунктів становлять приблизно половину вживаних топонімів. Тема козаччини представлена топонімами-історизмами – *Чигирин, Батурин, Глухів, Жовті Води, Великий Луг, Холодний Яр, Хортиця, Тендер, Броварський ліс, Чута, Гупалівщина, Чорний шлях, Ромодан, Бендерський шлях,* назви могил (характерна особливість краєвиду старої України) – *Вибла, Богданова, Трибратні, Перепʼять*. Крім того, поет вживає назви країв: *Полісся, Волинь, Запоріжжя, Дон, Чорноморія, Бессарабія, Крим, Смілянщина, Уманщина, Фастівщина*. Яскравим елементом Шевченкової топоніміки є назви православних монастирів на Правобережній Україні: *Братський, Межигірський, Почаївський, Лебединський, Мотрин, Трахтемирівський, Чигиринський*. Досить широко представлені в "Кобзарі" українські річки: *Альта, Трубайло, Жовті води, Рось, Інгул, Сейм, Сула, Орель, Каяла, Тясмин, Гнилий Тікич, Дунай, Кубань*. Нерівномірне вживання географічних назв різних частин України, найбільше території *Київщини, Полтавщини, Чернігівщини та Запоріжжя*, пояснюється тим, що Шевченко згадував тільки місця, повʼязані з видатними історичними подіями. Західна Україна (*Галичина, Буковина, Закарпаття*) для автора була не такою цікавою на історичні події, або не так близько вони сприймалися. Не знайшли відбитку в поезії Шевченка топоніми Слобожанщини, степової України – Херсонщини, Таврії. Отже, така нерівномірність уживання української топоніміки в поетичних творах Т.Г.Шевченка говорить про те, що поет віддавав перевагу у

виборі тим топонімам, які відображали історичні події, важливі для Української державності, а також важливе місце займає особиста обізнаність поета.

Дослідження текстологііі рукописів Шевченка дали інформацію про ретельний вибір власних назв [1]. Письменник намагався з точністю передати історичні події описуваних часів. Починаючи з "Гайдамаків", поет виправляв географічні назви (*Майданівка* виправлено на *Лебедин*), уточнюючи цим історичні події Коліївщини. Відомо, що Шевченко відкинув уривок з "Гамалії", який безпосередньо стосувався опису козаків Гамалії, Івана Підкови та Сагайдачного (якого поет назвав *Чернець*). Причиною цього була помилкова інформація про Сагайдачного: 1) про те, що насправді Сагайдачний не брав участь у поході козаків, коли було спалене передмістя Стамбула – Галату; 2) про те, що Сагайдачний справді не стригся в ченці наприкінці життя [1]. Козацькі походи, їх герої змальвані Шевченком із найбільшою історичною точністю.

Жанрові особливості поетичної творчості Т.Г.Шевченка вимагали певної гіперболізації, тобто поет відчував художні критерії фактичного матеріалу. Досліджуючи історичні події, зображені в "Гайдамаках", І.Брик зазначає: "Повстання не тривало цілий рік, Пац не був провідником барської конфедерації. Гонта з Залізняком зійшлися не під Лисянкою, а біля Умані. Титаря Данила Кушніра замучили поляки не у Вільшаній 1768 р., а в Млієві в 1766 р. Гонта не вбивав своїх синів." [2].

За цими спостереженнями можна зробити висновок, що Т.Г.Шевченко, як справжній художник слова, обирав такий спосіб вираження власних думок, який не нашкодив би правильному розумінню історії.

В основі кожної мови виступає символ, міф, метафора. Шевченко створив життєдайні метафори, символи, міфи. Захоплення героїкою, безперечно, найбільше пов'язане із

постатями козаків. Вони стали символами тієї України, якої Шевченко найбільше прагнув, про яку молив Бога. Це був символ "*слави дідівщини*". "*Ясновельможний гетьман*" "*в золотім жупані*" був символ державної сили і нездоланності.

Історична подія – підписання договору України з Росією, спричинила в суспільстві неоднозначне ставлення до Б.Хмельницького. Свої міркування поет передає в одному з найоригінальніших творів – містерії "Великий льох", а саме ставлення до Б.Хмельницького в поезії "Стоїть в селі Суботові". Як видно з твору, Шевченко визнає добрі наміри гетьмана, але в той же час засуджує його за непередбаченість. Із контекстуального оточення антропоніма Богдан виділяються лексеми "*церква* Богданова", "він *молився*", "*мир душі твоїй*, Богдане". Автор показує каяття "ясновельможного" за скоєне. Загибель Б.Хмельницького для письменника не означає кінець боротьби козацтва. А славна історія запорозького козацтва виступає як символ незнищенності українського народу, що підтверджують слова з твору:

"Думала з Богданом
От-от уже поховала.
Ні, встали погані…"

І через сто років потому тема козаччини не зменшила своєї ваги в українській літературі. Яр Славутич віддає належне козацтву, яке із століття в століття було єдиним і могутнім засобом збереження незалежності, гідності й честі України як держави.

Тематична група "Віки Богдана", яка охоплює поетичні цикли "Запорожці" та "Маєстат Булави" окреслює часовий простір козацької епохи в Україні. До нього увійшли 33 топоніми і гідроніми, які репрезентують важливі топооб'єкти України того часу, і 42 антропоніми – імена визначних представників козацтва. Доба козацтва настільки близька

письменникові, наскільки глибокою стала трагедія руйнування родового гнізда із козацькою славою.

Образи запорозьких козаків – носіїв колоритного національного характеру українців яскраво відображені Яром Славутичем у портретах (це початок цілої галереї поетичних портретів): *Прудивус, Паливода, Вернигора, Самійло Кішка, Хмельницький*. Козак-воїн був у народі символом добра, захисту, миру, надії. Усі зображені поетом представники козацтва – яскраві індивідуальності, люди з трагічними долями. Та водночас – це люди, яких єднає одне бажання, прагнення – зробити свою Батьківщину вільною.

У кожному з козацьких образів втілено певний, неповторний тип національного характеру. Образи козаків набувають символічного значення і виступають елементами образу України. Яскрава портретна галерея козаків вимальовує характерні риси українського народу – щирість, сміливість, рішучість, дотепність, невичерпний життєстверджуючий оптимізм, наприклад, у портреті Прудивуса: *"І, щоб не зникло козаків знаття, Сіда на палю, запаливши люльку"* [8]. Антропоніми Прудивус, Паливода і Вернигора – приклади типових козацьких прізвищ, що за походженням стояли на межі прізвиська й прізвища. Коли закладалася система українських прізвищ, козацькі прізвища, як правило, мали типову ознаку – двоосновність.

Основи козацьких прізвищ стилістично забарвлені, що пов'язано з характерними рисами денотата (внутрішніми або зовнішніми) або з його діями, вчинками, іншими особливостями. Це ті екстралінгвальні показники, що впливають на виникнення прізвиська. Отже, й портрети мають художню експресію. Автор використовує у творі повернення етимона (давньої значеннєвості) козацького прізвища у зображенні козака *Прудивуса*: *"**Пустив за вухо смолянистий вус**, Завів хвилясту, наче в'юн, чуприну"* [8]. Деякі антропоніми позначені

разом із назвами за родом діяльності: *гетьман, сотник, отаман, лейстровик,* нагадуючи козацькі посади.

Портрет Хмельницького завершує галерею козацьких образів. Художній контекст *"Щоб від Карпат аж по Савур-могилу Державна воля владно процвіла"* підкреслює ідею волевиявлення гетьмана України. Антропонім *Хмельницький* виступає широковідомою експресемою в українській ономапоетиці, має сталу культурно-історичну семантику.

Яр Славутич оспівав подвиг козацького гетьмана Самійла Кішки, який потрапив у турецький полон і, організувавши на турецькій галері повстання українських невільників, повернувся на батьківщину. Поет через мить життя передає весь внутрішній світ козака, ім'я якого стало легендою. Антропонім *Самійло Кішка* передає патріотичні почуття ліричного героя.

Крім антропонімів, у назвах творів-портретів поет вживає імена козаків у художньому контексті. Неодноразово фігурують антропоніми: *Хмельницький (Богдан, Хміль) Тимош (Хмельницький), Дорошенко, Скоропадський (Скоропада), Полуботок, Сірко, отаман Клепач, Кальнишевський Петро (Кальниш), Кривоніс,* а також виконують характеристичні функції другого плану антропоніми: *Іскра, Дзвінка, Лупуля, Виговський, Кочубей, Богун, Величко, Милорадович, Жученко Хведір, Гонта, Нечоса, Барвінок, Герцик.* Автор втілює через імена козаків велич, високу освіту, військову вдалість, патріотизм героїв. Поет не тільки повідомляє про героїчну боротьбу козаків проти поневолення, а й показує героїв як частину загального образу українського козацтва. Антропонім Хмельницький у різних його варіантах (*Богдан Хмельницький, Богдан, Хміль,*) вживається 20 разів, що свідчить про важливе місце цього образу у формуванні національної свідомості поета.

Автор вживає імена запорожців як особистих близьких друзів, на що вказують відповідні антропонімні форми. Увівши до художнього контексту персонаж свого діда Дмитра (поет

стилізовано називає його *Січеславський Дмитро*), автор ніби наближає козацтво до читача, описуючи дружні стосунки козаків із дідом. Такий художній прийом стирає три століття, тому що образи козаків у Яра Славутича – це живі люди з яскравими емоціями, почуттями, з перевагами й недоліками. Автор у кожному творі доводить, що люди, їхня психологія у всі часи однакові; гідність, братерство, любов однаково присутні як у скитів і полян, так і в козаків та сучасних українців. Портрети запорожців, репрезентовані антропонімами, неможливо повною мірою передати без характеристики пов'язаних з ними ономаоб'єктів, тому важливу роль відіграють топоніми і гідроніми.

На перший план виступають *Великий Луг і Січ* – як символи козацької держави. Автор поєднує образи козаків із топооб'єктами, уявляючи героїв невід'ємною частиною Батьківщини. Макротопоніми *Україна, Карпати, Київ, Запоріжжя, Батурин, Полтава*, актуалізовані в поезіях, наскрізь пройняті козацьким духом. Деякі з топонімів мають закріплений в історії козаччини денотат, наприклад, Великий Луг як запорізька фортеця, з якої козацькі полки виступали, обороняючи Україну від південностепових та північних ворогів; події в Батурині, Полтавська битва тощо. Поетичні рядки "*І Жовті Води, й Київ, і Тараща,/ І Берестечко, й Конотіп – як шквал - / Звитяги дух на подвиг підіймали*" [8] або "*Херсон, Одеса, Таврія і Крим.../ козацьким сонцем сяяли старим*" [8] вказують на символи козацьких подій, які й сьогодні дають авторові наснагу.

Мікротопоніми стоять в одному ряду з макротопонімами, тому що не поступаються своєю історичною роллю. Топонім *Жовті Води* для сучасника має семантику історизму. Щоб виділити потрібний авторові конотат назви – місце перемоги гетьмана Хмельницького над польським військом, - автор уводить її в художній контекст і через зв'язок поколінь

наближає до читача: "*Його прапредок перетяв ляшків / Чималий полк, загнавши в Жовту Воду*" [8]. Яр Славутич прагне повернути пам'ять нащадкам козацького роду, бо зв'язок поколінь втрачено і чимало сучасників навряд чи пригадають прізвище свого прадіда. Для поета це духовна катастрофа українського народу, тому через антропоніми, які ще не загубились в історії, він повертає почуття родинної спільноти, щоб кожен міг відчути себе часткою українського козацтва, яке залишило незабутній слід у світовій історії. Найближчим до почуттів читача автор постає у своєму родоводі: *козацький лейстровик – Жученко Хведір, онука Хведора – Мотря Жученківна, дід Дмитро (Січеславський Дмитро), Михайло Жученко.*

Яр Славутич знаходить способи відображення в далеких від сучасності козаків такі знайомі кожній людині почуття кохання, страждання, зради тощо. Народний герой Мазепа одночасно постає перед читачами як велемудрий гетьман, батько козацтва і як чутливий чоловік, палкий коханець. Так антропонім *Мазепа* у поетичних контекстах набуває різної конотації. Навіть у назві твору вбачається змістове наповнення: "*Слава Мазепі*" – Мазепа воїн, козак, незламний гетьман; "*Дует Мазепи й Мотрі*" – Мазепа щасливий чоловік, який закоханий у молоду жінку, не може стримувати своїх почуттів до неї – в його душі кипить любов. Автор уводить до текстів такі ж пари: *Довбуш,* відомий усім козак, і маловідома *Дзвінка*; козацький герой *Хмельницький Тимош* і його *Лупуля*.

У політичній ліриці завжди передбачено два табори, в даному разі – козацький і ворожий. Перший табір репрезентують антропоніми: *Богдан, Богун, Величко, Вернигора, Виговський, Войнаровський, Гонта, Довбуш, Дорошенко, Іскра, Кальнишевський Петро, Кармалюк Устим, Клепач, Кобилиця, Максим Кривоніс, Мельник, Павло Полуботок, Паливода, Прудивус, Самійло Кішка, Сірко Іван, Скоропадський Павло,*

Хмельницький Тимош, Жученко Хведір, - і топоніми з гідронімами: *Берестечко, Бог, Великий Луг, Вкраїна, Дніпро, Дубно, Жовті Води, Жуки, Змієві вали, Карпати, Київ, Конотоп, Крим, Львів, Міуси, Чорне море, Низ Дніпра, Переяслав, Савур-могила, Січ, Стир, Тараща, Хортиця, Чорний Ліс, Чорномор'я.* За кожною ВН стоїть конкретний образ реальних героїв козацької Січі.

Частина географічних назв, які за сучасною термінологією можна назвати мікротопонімами, у часи описуваних подій, напевне, мали статус макротопонімів, а для читачів вони мають залишитися символами українського козацтва. Ворожий на той час для українців табір представлений таким списком: антропоніми – *Батий, Герцик, Нечоса; топоніми – Базавлук, Погане поле, Рим, татарський Крим, Тмуторокань.* ВН виступають у поетичних творах як реальні ономаоб'єкти із певною семантикою. На прикладі топооб'єкта "Крим" можна спостерігати, як змінюється його денотат за допомогою ад'єктива. У запорозькому таборі фігурує топонім *Крим*, що позначає козацьку територію, а у ворожому таборі – *татарський Крим* як ознака татарського володіння.

Показуючи своє ставлення до героїв як до близьких йому друзів, автор використовує форми антропонімів за іменами: *Хведір, Тимош, Богдан, Павло*. Яр Славутич у різних поезіях вживає образ героїчного козака *Івана Сірка* як символ козацького месника. Відомо, що легендарний козак дванадцять разів був обраний кошовим отаманом і 55 разів перемагав татар у великих битвах. Сучасники тільки зараз віддають своєму героєві належну шану – на його батьківщині, у Мерефі, встановлене його бронзове погруддя.

Яр Славутич оперує реальною ономастикою, але, щоб перетворити її на художню, авторові знадобилося багато зусиль. Шукаючи географічних і людських свідчень на підтвердження історичного минулого козаччини, Яр Славутич спілкувався із

живими свідками, які пам'ятали щось про запорізьку державу із передаванням з роду в рід [9]. Та головним свідком, звичайно, був Т.Г.Шевченко, твори якого стали для Яра Славутича першими художніми літописами.

До арсеналу художньо зображувальних засобів поетичної мови поети активно вводили реальну ономастику – один із мовних скарбів народу. З усього бачимо, що Яр Славутич гідний продовжувач творчої традиції Т.Г.Шевченка. В аналізованому тематичному просторі можемо спостерігати динаміку зміни вживання антропонімів і топонімів поетами різних епох у діахронічному аспекті.

Література

1. Бородін В.С. Над текстами Т.Г. Шевченка. – К.: Наук. думка, 1971.
2. Лука Луців. Тарас Шевченко – співець української слави і волі. – Нью-Йорк – Джерзі Сіті: Наукове товариство ім.Т.Г.Шевченка і "Свобода", 1964.
3. Стебельська А. Шевченкова молитва // Збірник наукових праць Канадського НТШ. – Торонто, Онтаріо, Канада, 1993. – С. 143–160.
4. Стебельський Б. НТШ у Канаді – пляни і праця // Збірник наукових праць Канадського НТШ. – Торонто, Онтаріо, Канада, 1993. – С. 7–13.
5. Творчість Яра Славутича: дослідження, статті та рецензії / Упоряд. В.Жила. – К.: Дніпро, Едмонтон: Славута, 1997.
6. Фененко М.В. Топоніміка України в творчості Тараса Шевченка. – К.: Рад. шк., 1965.
7. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. – К.: Дніпро, 1963-1964.
8. Яр Славутич. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1994.
9. Яр Славутич. Місцями запорозькими. – Львів, 1991.

О.Д.Рожина

З ІСТОРІЇ НІМЕЦЬКОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ

На шляху, який пройшла поезія Шевченка до народів Західної Європи, значну роль відігравали німецька мова й німецька література. "Жодною іншою іноземною мовою твори Шевченка не перекладалися стільки разів, як німецькою, в жодній літературі не з'явилося стільки статей і досліджень про поета, як в німецькій" [3].

Німецька Шевченкіана бере початок з 1843 року, з часу опублікування у першому номері журналу "Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft" ("Щорічники слов'янської літератури, мистецтва і науки") анонімної інформації "про видану 1841 року в Петербурзі поему Шевченка "Гайдамаки" [5]. Відтоді інтерес до української літератури і Шевченка зокрема, пожвавлюється, хоч і наштовхується на великі труднощі. Причин, що заважали широкому ознайомленню зарубіжної громадськості з Україною і її культурою, було багато. Розмежованість українського народу між двома монархіями – Австро-Угорщиною і Росією, які прагнули ізолювати його від культурного світу і проводили політику онімечування й русифікації, незначна кількість періодичних видань на Заході, присвячених слов'янським літературам, брак знавців української літератури і перекладачів з української мови перешкоджали творчим силам України вийти на широку арену і гідно заявити про себе у європейському літературному процесі. Та незважаючи на усілякі утиски і перешкоди, українська писемність торувала собі шлях на Захід.

Коли йдеться про перших західноєвропейських дослідників і перекладачів Шевченка, насамперед називають ім'я австрійського поета другої половини XIX століття Й.Г.Обріста. Книжка Обріста "Taras Grigoriewicz Szewczenko, ein

kleinrussischer Dichter. Dessen Lebensskizze samt Anhang, bestehend aus Proben seiner Poesien, in freier Nachdichtung von I.Georg Obrist" ("Тарас Григорович Шевченко, український поет. Нарис життя з додатком його поезій у вільному перекладі И.Георга Обріста"; Чернівці, 1870) набула широкого розголосу у Європі і довгий час була виданням, з якого "черпала відомості про Шевченка зарубіжна громадськість" [5]. Обрісту належать переклади Шевченкових творів – "Гамалія", "Іван Підкова", "Тарасова ніч", "Заповіт" та інші, які він розглядав як "спробу вільних переспівів" [5]. Ними перекладач започаткував широке знайомство з творчістю Кобзаря за межами України, пробудив інтерес у німецьких читачів до його особистості.

Подальшим кроком на шляху відтворення поезії Шевченка німецькою мовою був переклад В.Умляуфа поеми "Кавказ", що започаткував "новий підхід" [5] до його творів – перекладати, а не копіювати.

Діячі німецької і австрійської літератури К.Е.Францоз і Ю.Віргінія, українські письменники О.Кобилянська, П.Скобельський, К.Климкович переклали окремі поезії Кобзаря і зробили перші дослідження його життя і творчості.

Важливу роль у популяризації творчості Шевченка за межами України відіграв І.Франко. Його розвідки "Українсько-руська література" (1899), «Тарас Шевченко та його "Заповіт"» (1903), "Тарас Шевченко" (1914), "Присвята" (1914), надруковані у періодиці Німеччини і Австро-Угорщини, знайомили читачів з творами Шевченка, з демократичних позицій висвітлювали роль українського поета у світовому літературному процесі.

І.Франкові належить переклад двадцяти Шевченкових творів, серед них – "Кавказ", "Перебендя", "Заповіт", "Світе ясний", з яких йому вдалося опублікувати у журналі "Ruthenische Revue" 1903 року тільки два переклади "Заповіту" та "І небо невмите, і заспані хвилі" [3] З іншими перекладами

німецький читач познайомився лише 1963 року, коли вони разом зі статтями Франка про Шевченка були видані окремим томом його "праць, написаних німецькою мовою" [3]. Переклади Франка є "визначною подією в історії перекладання Шевченка на німецьку мову" [3]. Вони в основному відтворюють у відповідній до першотвору художньо-стильовій формі зміст поезій, зберігають образну систему, виразність і поетичність думок.

У кінці XIX – на початку XX століття ім'я Шевченка часто з'являється на шпальтах німецьких газет "Der Jungdeutsche" ("Молодий німець"), "Osteuropäisches Korrespondenzblatt" ("Східноєвропейська кореспондентська газета"), "Die Rote Fahne" ("Червоний прапор") та сторінках історико-літературних журналів "Die Gesellschaft" ("Сус-пільство"), "Ruthenische Revue"– "Ukrainische Rundschau" ("Український журнал"), "Zeitschrift für die slawische Philologie" ("Журнал слов'янської філології").

Помітним явищем в освоєнні творчої спадщини Кобзаря були видання, що з'явилися у зв'язку з двома пам'ятними датами – 50-річчям з дня його смерті (1911) і 100-річчям з дня народження (1914), – збірка поезій Шевченка в перекладах Ю.Віргінії "Ausgewählte Gedichte von Taras Schewtschenko" ("Вибрані поезії Тараса Шевченка", Лейпціг, 1911), переклад А.Зеліба повісті Шевченка "Художник" "Taras Schewtschenko. Der Künstler. Autobiographischer Roman. Übersetzt von Arthur Seelieb". ("Тарас Шевченко. "Художник". Автобіографічний роман. Переклад Артура Зеліба", Лейпціг, 1912), збірник статей і перекладів різних авторів "Taras Schewtschenko – der größte Dichter der Ukraine" ("Тарас Шевченко – найбільший поет України", Відень, 1914) і монографія А.Єнсена "Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben. Literarische Studie" ("Тарас Шевченко. Життя українського поета. Літературна студія", Відень, 1916). Вони відкривали нові сторінки життя і

творчості українського поета і пожвавлювали процес його входження в німецькомовний світ.

Повідомлення про Шевченка знаходимо в "Історії світової літератури" П.Віглера ("Geschichte der Weltliteraur", Берлін, 1920). А.Лютер в "Історії російської літератури" ("Geschichte der russischen Literatur", Лейпціг, 1924) підкреслив його важливе значення в історії розвитку літератур слов'янських народів. У німецькому прогресивному шевченкознавстві цього періоду помітне місце посідають дослідження і майстерні переклади А.-Ш.Вуцькі, яка з повагою ставилась до українського поета і високо цінувала його творчість

З приходом фашистів до влади, з посиленням декадентських течій у німецькій літературі сприйняття творчості Шевченка у Німеччині наштовхується на особливі труднощі. Як свідчить Я.Погребенник, більшість літературно-критичних публікацій цього часу у Німеччині мали "буржуазний, тенденційний характер [3]. Деякі з німецьких дослідників (П.Рорбах, А.Шмідт, К.Майєр, А.Пальме) намагалися витлумачити твори Шевченка у "буржуазно-націоналістичному дусі, використати у своїх пропагандистських цілях" [3].

У надрукованій у Берліні 1937 року книжці "Taras Schewtschenko der ukrainische Nationaldichter" ("Тарас Шевченко – український національний поет"; Берлін, 1937) було вміщено ряд поезій Шевченка у переспівах Б.Г.Орліка і Г.Шпехта, які внаслідок невправності перекладачів не можна вважати майстерними. У більшості випадків вони віддалені від оригіналу, послаблюють, а то й приглушують його ідейне звучання, спотворюють ритмомелодику.

Створити у цей період правдивий образ українського поета-демократа допомагали співвітчизникам прогресивні діячі німецького мистецтва, які після встановлення фашистської диктатури емігрували до Радянського Союзу. У 1939 році тут

проводилась інтенсивна робота з нагоди 125-річчя з дня народження Т.Шевченка. Був створений спеціальний Шевченківський комітет, за рішенням якого планувалось здійснити переклади творів українського поета різними мовами. Цього ж року в Києві у Державному видавництві національних меншостей була перевидана повість Шевченка "Художник" у перекладі А.Зеліба "Taras Schewtschenko. Der Künstler" (Київ, 1939) і вийшов збірник німецьких перекладів вибраних поезій Кобзаря "Taras Schewtschenko. Ausgewählte Gedichte" ("Тарас Шевченко. Вибрані поезії", Київ, 1939). Книга не відзначалась високими художніми якостями – переклади С.Шпойнаровського і С.Елленберга були малопоетичні і не відтворювали красу і силу Шевченкової поезії, і, очевидно, тому Видавництво національних меншостей у Києві звернулось з проханням до німецьких письменників підготувати нове видання перекладів творів Шевченка.

Схвально поставившись до такої пропозиції, колектив перекладачів бачив у цьому особливе завдання, що мало для нього не тільки літературне, але й ідеологічне, політичне і практичне значення: всіма силами сприяти духовному оздоровленню отруєного нацистською пропагандою німецького народу.

Почесна роль у створенні колективу, що здійснив переклад "Кобзаря" німецькою мовою, належить письменникові і перекладачеві Альфреду Куреллі. Він розробив теоретичні принципи перекладу Шевченкових поезій, редагував видання і сам переклав дев'яносто творів українського поета.

Роботу над "Кобзарем" починали політичні емігранти, вигнанці, які жили далеко від батьківщини, що потрапила під тяжкий гніт гітлерівських катів. Згадуючи про той час, Курелла писав: "Наші кращі друзі, що залишилися в країні, знемагали в концтаборах, були страчені фашистами. В нас палав гнів, горіла ненависть, але пломеніла також надія і віра в наш народ, які вже

тоді створювали грунт для повної співзвучності думок і почуттів між нами і великим Кобзарем" [2].

В архіві А.Курелли у Німецькій Академії мистецтв зберігаються листування між Е.Вайнертом і А.Куреллою з січня до серпня 1940 року, яке містить цінну інформацію. Робота колективу розпочалася у січні 1939 року і в серпні 1940 року мала закінчитися. Оскільки деякі перекладачі з різних причин відмовилися від перекладу, "левова частка" з них перепала А.Куреллі і Е. Вайнерту.

Перекладачі мали можливість користуватися науковою літературою про Шевченка, отримувати кваліфіковані консультації О.Дейча, С.Мархлевської, С.Тудора та ін. У їхньому розпорядженні був український оригінальний текст – ювілейне видання "Кобзаря" Академії наук УРСР 1939 року, а також російські і німецькі підрядкові переклади.

Робота над "Кобзарем" була для колективу перекладачів школою поетичної майстерності. Труднощі виникали у зв'язку з проблемами різноструктурності двох мовних систем, передачі різноманітних розмірів та ритмів, багатства ліричних інтонацій Шевченка. Дуже допомогли тут розроблені А.Куреллою теоретичні та практичні принципи перекладу "Кобзаря" німецькою мовою, які були покладені в основу роботи.

Визначаючи зміст і значення перекладу "Кобзаря", Курелла відзначав: "Він повинен познайомити людей, що говорять і читають німецькою мовою, з твором світової літератури, який є єдиним у своєму роді і який був їм досі не відомий. Головним завданням у даний момент є так передати німецькому читачеві вартість думок і почуттів цієї поезії, щоб вони могли бути ним сприйняті безпосередньо як щось чуже, нове, але все ж таки власне, легко доступне, і могли б легко стати збагаченням його власного світу почуттів і думок. Паралельне завдання: збагатити німецьку поезію єдиною в своєму роді народною поезією і сприяти тому, щоб вона

звільнилася від тієї чужої народові поезії, що стала такою сильною в період декадансу, причому, й для чого переклад змикався б з такими моментами німецької поезії, які мали подібну найбільшу близькість народові [1]. З цього основного завдання випливали й "модернізація", і Куреллове ставлення до асонансів, до вибору розміру вірша. Виступаючи проти "архаїзації" перекладу Шевченкових творів, Курелла наводить приклад архаїзованого перекладу "Божественної комедії" Данте, здійсненого Р.Борхардтом, який, виходячи з принципу, що "всякий переклад поета сучасною німецькою мовою означав би підробку і збіднення, шукав "архаїзованої" мови... Результат: щось таке, що абсолютно неможливо читати – якийсь монстр" [1]. Разом з тим Курелла застерігав від привнесення засобів сучасної німецької мови як специфічних продуктів нових суспільних відносин у поезію минулої епохи, що будуть їй чужими за змістом елементами.

На такій теоретичній основі і був створений "не лише найповніший, але й справді найкращий переклад "Кобзаря" на німецьку мову" [6], у який увійшло 216 віршів і поем Шевченка.

Колектив закінчив переклад "Кобзаря" у травні 1941 року. Книга мала з'явитися в Києві, але 22 червня 1941 року під час фашистського бомбардування загинув С. Тудор, український редактор німецького "Кобзаря", і був загублений друкований набір книги. Тільки по закінченні війни німецькі поети на основі своїх перших начерків повернулися знову до відродження й видання "Кобзаря" німецькою мовою. Переклади були опубліковані двома томами "Taras Schewtschenko. Der Kobsar. Ausgewählte Dichtungen in zwei Bänden". ("Тарас Шевченко. Кобзар. Вибрані поезії у двох томах"; Москва, 1951) Видавництвом літератури іноземними мовами 1951 року в Москві. Ця книга, що, мов фенікс, відродилася з попелу, є визначним досягненням німецької національної літератури,

важливою ланкою братерської співдружності німецького й українського народів у галузі культури.

Деякі славісти з Німеччини негативно відгукнулися про це видання. У статті Ю.Бойка “Ševčenkos Werke in deutschen Übersetzungen” (“Шевченкові твори у німецьких перекладах”, опублікованій 1961 року в журналі “Die Welt der Slaven” (“Світ слов’ян”. Вісбаден, 1961. Вип. 1) доробок німецьких антифашистських письменників оцінюється з вузько націоналістичних позицій. Але ці й подібні їм судження тенденційних критиків не можуть знецінити великий внесок перекладачів у розвиток німецької національної літератури, теорії і практики художнього перекладу.

Добірні переклади з Шевченка А.Курелли і Е.Вайнерта неодноразово передруковувались у різних виданнях. Так, 61 переклад, здійснений Е.Вайнертом, увійшов до видання 1951 року “Die Haidamaken und andere Dichtungen” (“Гайдамаки” та інші поезії”; Берлін, 1951), поема “Катерина” в перекладі А.Курелли вийшла окремим виданням у Києві 1974 року у видавництві “Дніпро”.

1955 року вийшла антологія “Ukrainische Lyrik. 1840–1940” (“Українська лірика. 1840–1940”; Вісбаден, 1955), підготовлена Г.Кохом. Книга охоплює період з 1840 до 1940 років і містить 136 перекладів з українських поетів, здійснених видавцем, в тому числі 25 перекладів з Шевченка. Як показав аналіз, переклади Коха у більшості своїй є переспівами, що дають певне уявлення про художню своєрідність Шевченкової поезії. Проте невдало підібрані лексичні відповідники нерідко видозмінюють звучання окремих рядків та строф, віддаляють їх від першотвору, чим знецінюють вартість Кохових інтерпретацій.

З нагоди 150-літнього ювілею Т. Шевченка Видавництво літератури іноземними мовами у Москві на основі двотомного німецького “Кобзаря” (1951) видало том вибраних поезій

Шевченка – "T. Schewtschenko. Der Kobsar" ("Т.Шевченко. Кобзар"; Москва, 1962), яке примножило популярність українського поета серед німецьких читачів.

Викликають інтерес англо-французько-німецька збірка творів Т.Шевченка "Poems. Poesiés. Gedichte." ("Поезії"; Мюнхен, 1961) і видана у Чікаго 29 мовами антологія "Тарас Шевченко. Повне видання творів. Т. XII. Поезія Шевченка чужими мовами"; Чікаго, 1963.

Результатом культурного співробітництва двох видавництв – київського "Дніпра" і берлінського "Verlag der Nation" ("Видавництво нації") є збірка 1987 року видання "Taras Schewtschenko. Meine Lieder, meine Träume" ("Тарас Шевченко. Думи мої, думи мої").

Хоча для пропаганди Шевченкового слова зроблено досить багато нагальною є потреба у "повному виданні його творів німецькою мовою" [4], щоб репрезентувати класика української літератури "у повному обсязі як поета і як прозаїка" [4].

Літературно-критичне осмислення спадщини Шевченка у Німеччині у другій половині XX століття йшло "від популярно-інформативних оцінок і тлумачень" [5] до "науково-аналітичних" [5] студій та досліджень (Б. Сіпер, А. Туніцькі, В.Кунце, К.Рунге, Г.Ярош, Е.Вінтер, П.Кірхнер). Вивчення історико-літературних матеріалів, пов'язаних з ім'ям Шевченка, і німецьких перекладів його творів дає змогу показати той відгомін, який викликала творчість Кобзаря серед прогресивної німецької громадськості і розкрити одну з цікавих сторінок українсько-німецьких літературних зв'язків.

Література

1.Kurella A. An die Mitarbeiter der deutschen Übersetzung "des Kobsar vom 19. Februar 1940. // Briefwechsel zwischen Erich

Weinert und Alfred Kurella. Vom Januar bis August 1940. Maschinenschrift. Alfred-Kurella-Archiv der Deutschen Akademie der Künste zu Berlin. – S. 179–182.

2. Курелла А. Нехай же поява німецького "Кобзаря" допоможе зміцнити дружбу двох наших народів // Літ. Україна. – 1964.– 29 черв. – С. 2.

3. Погребенник Я. Шевченко німецькою мовою. – К., 1973. – 298 с.

4. Погребенник Я. Радянські видання творів Шевченка німецькою мовою // Збірник праць двадцять четвертої наукової шевченківської конференції. – К., 1982. – С. 298 – 308.

5. Погребенник Я.М. Шевченко в німецькомовному світі // Шевченко і світ. Літературно-критичні статті. – К., 1989. – С. 167–200.

6. Чечельницька Г.Я. "Кобзар" у перекладі сучасних німецьких поетів // Рад. літературознавство. –1962. – № 6. – С. 99–106.

БІБЛІОТЕЧНА ШЕВЧЕНКІАНА

Т.О.Сосновська
В.О.Ярошик

З ШЕВЧЕНКІАНИ ХДНБ

Творча спадщина Великого Кобзаря посідає чільне місце серед книжкових скарбів Харківської державної наукової бібліотеки ім.В.Г.Короленка (до 1917 р. – Харківська громадська бібліотека – ХГБ).

Шевченківська книга почала надходити до ХГБ з перших днів її заснування. Джерелом надходження на той час були дарунки від діячів науки та культури Харкова й інших міст, які

не були байдужими до рідного слова. Найпершими у фонді бібліотеки є Шевченкові твори, які фіксує перший друкований абетковий "Каталог ХГБ" (1886 р.). Серед зареєстрованих у ньому 1460 книг є два "Кобзарі", виданих у 1860 та 1884 роках у Санкт-Петербурзі. Друкований "Систематический каталог Харьковской общественной библиотеки" (1887 р.) містить поему "Наймичка" (без року та місця видання) та два видання "Кобзаря", які вийшли друком в Санкт-Петербурзі у 1860 та 1884 роках.

У перше п'ятиріччя існування ХГБ читач міг знайти на її полицях ще кілька видань Т.Шевченка, надрукованих у Києві: "Гайдамаки" (1875 р.), "Поэмы, повести и рассказы, писанные на русском языке" (1888 р.). Останнє видання має портрет автора.

До 1906 р. твори Т.Г.Шевченка потрапляли до книгосховища ХГБ скоріше випадково, ніж систематично. Лише у 1906 р. з організацією першого на той час в Україні українського відділу починається серйозна кропітка робота з формування українського фонду. Завдяки діяльності відділу за п'ять років український фонд збільшився у п'ять разів.

На цей час бібліотека мала майже всі значні видання класиків української літератури, серед яких перше місце посідали твори Великого Кобзаря.

Завдяки зусиллям членів Правління ХГБ Д.І.Багалія, М.Ф.Сумцова та інших Харківська міська дума у 1910 році напередодні 50-ї річниці з дня смерті Т.Г.Шевченка, затверджуючи заходи з вшанування пам'яті поета, одноголосно ухвалила рішення про надання українському відділу одноразової субсидії в розмірі 300 карбованців за умови найменування його ім'ям Т.Шевченка.

У 1912 р. відділ підготував перший на Україні друкований "Каталог книжок українською мовою Харківської громадської бібліотеки. Український відділ імени Тараса Шевченка". У

ньому було представлено вже 3000 описів книг, серед яких 19 творів Т.Шевченка. У каталозі є відомості про два харківських видання поем поета: “Наймичка” (Типо-літографія М.М.Гордона, 1892) та “Княжна” (Тип. “Печатное дело” кн. Гагарина, 1901).

Твори Шевченка являли велику цінність для бібліотеки. Деякі не видавалися читачам додому. Наприклад, на книзі Т.Шевченка “Малюнки” (СПб., 1911) є позначка: “Не видається без дозволу Правління”.

Окрасою колекції Шевченкіани ХДНБ є прижиттєві видання поета, які становлять сьогодні бібліографічну рідкість. Вони або вилучались, або знищувались російським самодержавством, або “зачитувалися” вщент сучасниками. Адже всім відомо, що літературна слава прийшла до поета у 1840 році, коли світ побачив його уславлений “Кобзар”. Бібліотека володіє факсимільним виданням цього першодруку (Львів, 1914 р.), але найцінніший з "Кобзарів", які зберігаються у ХДНБ, – останнє прижиттєве видання (1860 року.).

За зовнішнім виглядом перше видання – невеличка книжечка на 114 сторінок, видана в Санкт-Петербурзі у друкарні Є.Фішера. Текст подано українською мовою в російській транскрипції. До деяких творів додано присвяти окремим особам. Перед текстом – фронтиспіс із зображенням Кобзаря з поводирем, виконаний відомим художником, близьким другом поета В.І.Штернбергом.

На відміну від першого видання, яке містило всього 8 творів, до другого ввійшло 17 творів, у т.ч. балади “Причинна”, “Утоплена”, думи “Тече вода в синє море”, “Вітре буйний” та поема “Наймичка”.

З прижиттєвих видань Т.Г.Шевченка в фондах ХДНБ зберігаються також поеми “Гайдамаки” (СПб., 1841), “Гамалія” (СПб., 1844), “Чигиринский Кобзарь” і “Гайдамаки” (СПб.,

1844), лейпцизьке видання Вольфгана Гергарда 1859 р. "Новые стихотворения Пушкина и Шевченко".

Найціннішим раритетом є примірник поеми "Гайдамаки" (СПб., 1841) з автографом великого поета: "Чернявському. Шевченко". З чиновником і приятелем І.Сошенка та А.Мокрицького Родіоном Івановичем Чернявським (1799–1867) Шевченко познайомився наприкінці 30-х рр. XIX ст. У 1841 р. поет подарував йому два примірники видання поеми "Гайдамаки". Один з них з автографом Шевченка і зберігається у фонді рідкісних видань та рукописів ХДНБ.

За життя Т.Г.Шевченка його твори друкувалися також на сторінках періодичних видань. В першу чергу ХГБ намагалася придбати харківські літературні журнали. З ім'ям поета пов'язаний альманах "Молодик" (1843–1844). Його назва та ініціатива видання належали Григорію Квітці-Основ'яненку. Т.Г.Шевченко допомагав видавцеві альманаха І.Бецькому у збиранні матеріалів серед письменників Петербурга. Видатного значення в історії української літератури надали альманаху "Молодик" нові твори поета: "Думка", "Утоплена", "Н.Маркевичу", які друкувалися на його шпальтах.

Поряд з альманахом "Молодик" слід назвати перший загальноукраїнський громадсько-політичний і літературно-науковий журнал "Основа" (січень 1861 – жовтень 1862 р.), який видавався у Петербурзі. До його створення був причетний Тарас Григорович Шевченко. Поет брав активну участь у розробці програми альманаха та формуванні кола співробітників. Починаючи з 5 номера 1861 р. тут друкуються уривки з "Дневника" Т.Г.Шевченка. На жаль, поет побачив лише перший номер "Основи", який вийшов 12 січня 1861 р. У цьому альманасі містяться також мемуарні та критичні матеріали про Т.Г.Шевченка.

Ім'я Шевченка та його твори стають символом української культури і привертають увагу не лише українських та росій-

ських, але й зарубіжних видавців. Більшість прижиттєвих творів Шевченка вперше побачили світ у Петербурзі. Виданням творів поета займалися В.Яковенко, П.І.Бабкін, В.П.Наголкін, О.С.Суворін та інші видавці.

Наприкінці 50-х – початку 60-х років XIX ст. П.Куліш та Д.Каменецький заснували з культурно-освітньою метою першу українську друкарню. Тут у 1860 р. з'явилося друге видання "Кобзаря" Т.Шевченка на кошти П.Семеренка, накладом 6050 примірників.

У ХДНБ є перше посмертне видання "Кобзаря" (1867 р.) видавця Д.Кожанчикова. У ньому подана також автобіографія поета.

Твори Т.Г.Шевченка до 80-х років XIX ст., як правило, не мали художнього оформлення, і тільки петербурзьке видання О.С.Суворіна 1886 р. "Кобзарь. Гайдамаки" має форму ілюстрованого альбому з 50 малюнками на якісному папері. Видання було здійснене українською та російською мовами (у перекладі Н.В.Гербеля) і містило передмову Д.Яворницького. Майже всі малюнки виконані молодим художником О.Г.Сластьоном. Заголовна віньєтка з образом Т.Г.Шевченка в труні належить художнику В.В.Верещагіну. Бібліотека по праву пишається цим раритетом, який був виданий накладом всього 300 примірників.

Наприкінці XIX – початку XX ст. видання "Кобзаря" здійснюють і українські видавці: "Южно-русское книгоиздательство Ф. Йогансон" (власник П. Бонадурер), видавниче товариство "Криниця" друкарні А.Гросмана", "Херсонське кооперативне товариство", "Українська друкарня С.Ольховикова та С.Ходушина", Львівська друкарня ім.Т.Г.Шевченка під зарядом К. Беднарського та ін.

Належним чином представлена у ХДНБ радянська Шевченкіана. У СРСР було здійснено видання повних зібрань творів, збірників вибраних поезій, численних окремих творів.

На колекції творів Т.Г.Шевченка у ХДНБ певним чином позначилась визначна подія в культурному житті країни – святкування в 1939 році 125-річного ювілею з дня народження поета. "Держлітвидав" розпочав видання повного зібрання творів поета в п'яти томах. Масовими тиражами було видано "Кобзар" – одне видання вийшло накладом 125 тис. примірників, а друге – художнє, з 32 ілюстраціями І.С.Ікакевича – накладом 20 тис. примірників. Чимало видань творів Т.Г.Шевченка і праць про нього випустили видавництва "Мистецтво", "Молодий більшовик", "Дитвидав". Значним успіхом користуються у читачів альбоми репродукцій живописних творів Т.Г.Шевченка, музичні твори на тексти ювіляра.

Особливо цінною не тільки для шевченкознавців, а й для широкого кола читачів є невеличка колекція творів Т.Г.Шевченка, видана за роки Великої Вітчизняної війни, коли слово поета використовувалося як зброя в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

Твори поета під час війни виходили окремими виданнями українською та російською мовами 13 разів, а також друкувалися в збірниках, періодичних виданнях. Тираж деяких видань сягав 100 тис. примірників. У бібліотеці зберігаються два видання "Кобзаря" 1943 р. (без місця: Укрвидав ЦК КП(б)У) та 1944 р. (М.: Вид-во АН УРСР). Редакцію та передмову останнього видання здійснив П.Г.Тичина. У цьому ж році в журналі "Українська література" (№ 11) з'явилася рецензія на нього. У 1943 р. Укрвидав ЦК КП(б)У здійснив видання поеми "Катерина" накладом 10000 примірників. Колекція ХДНБ містить також поему "Чернець", видану у 1942 р. в Москві видавництвом Укрвидав ЦК КП(б)У. До поеми Т.Г.Шевченка додані уривки з творів українських поетів П.Тичини, М.Рильського і М.Бажана.

Не можна не згадати ще одну унікальну збірку, яку склала співробітниця бібліотеки З.С.Єфімова у 1944 р. "Шевченко у Великій Вітчизняній війні: До 130-річчя з дня народження поета", надруковану на друкарській машинці на сірому папері низької якості. Вона містить патріотичні твори українських та російських письменників, присвячені Шевченкові.

Зараз бібліотека володіє вітчизняними повними виданнями творів Т.Г.Шевченка, які виходили у 1949, 1951, 1959, 1963, 2001 рр. Активно видавалися твори поета напередодні 150-річчя та 175-річчя з дня народження Т.Г.Шевченка, яке, за постановою Всесвітньої Ради Миру, відзначалося як видатне свято прогресивного людства. У цей час фонд бібліотеки поповнився ювілейними виданнями "Кобзаря" – масовим подарунковим, кишеньковим та іншими художньо виконаними творами. Прихильники шевченківської поезії та науковці користуються енциклопедичним виданням "Шевченківський словник" у двох томах (К., 1978).

Вагому частину бібліотечної Шевченкіани ХДНБ складає література, присвячена життю та творчості великого поета. Протягом існування бібліотека змогла придбати цікаву шевченкознавчу колекцію: наукові розвідки, збірники документів та матеріалів, пам'ятні книги, фотопутівники, альбоми, словники, енциклопедії; краєзнавчі матеріали різних років видання, пов'язані з ім'ям Т.Г.Шевченка.

Глибокий науковий інтерес виявляли до спадщини поета харківські вчені М.Ф.Сумцов, Д.І.Багалій, В.Д.Коряк, І.Я.Айзеншток, А.П.Шамрай, О.І.Білецький, С.М.Шаховський працівник ХДНБ О.І.Черкашин та інші. Низка їх праць знаходиться в бібліотеці. Надруковані в 1880–1920 рр. численні статті професорів Д.І.Багалія та М.Ф.Сумцова з різних питань життя і творчості Т.Шевченка були першими показниками зародження шевченкознавства як науки.

Одними з перших, наявних у бібліотеці шевченкознавчих розвідок, є роботи О.Кониського (Львів, 1895; Львів, 1898; СПб., 1901), Т.Зінківського (Львів, 1896), С.Єфремова (К., 1908), М.Драгоманова (К., 1911) та ін. Із старих шевченківських збірників безсумнівну цінність являють собою (завдяки зібраним в них фактичним та бібліографічним відомостям): Збірник "На спомин 50-х роковин смерті", видання комітету для впорядкування Шевченківських свят у Москві (М., 1912), та збірник "Пам'яті Т.Г.Шевченка" (К., 1915). Вшануванню 50-х роковин смерті Т.Г.Шевченка в місті Кам'янець-Подільському присвячена збірка "Свято Шевченкове. 1861–1911" (Кам'янець-Подільськ, 1911).

Серед дореволюційних західноукраїнських досліджень на полицях бібліотеки знаходимо також невеличку розвідку Степана Балея "З психології творчості Шевченка", яка з'явилася під час Першої світової війни, 1916 р. у Львові і потрапила до ХДНБ.

Серед великої кількості видань найцікавішим здається збірник-щорічник, присвячений дослідженню життя і творчості поета, складений в інституті Т.Шевченка у 20-х роках минулого століття. Його редакторами були Д.Багалій і С.Єфремов.

Наприкінці минулого століття фонд бібліотеки поповнився новою літературою, яка містить сучасну інтерпретацію творчості Т.Г.Шевченка. Це перш за все збірник Харківського національного університету "Слово про Шевченка" (1998 р.), київське академічне видання О.Пріцак "Шевченко-пророк" (1993 р.) та інші.

Шевченкознавство багатогранне і багатоаспектне, як і сама творчість поета. Крім поетичної творчості Т.Г.Шевченка, дослідники багато уваги приділяють вивченню його мистецької спадщини. В ХДНБ зберігається видання Т.Г.Шевченка "Мистецька спадщина" у 4 томах (К., 1961–1964). Це перше повне видання всіх відомих художніх творів Т.Г.Шевченка, які

надійшли до нас, як в оригіналах, так і в репродукціях, фотографіях та копіях сучасників. До кожного з них подано коментар з описом та історіографію.

Окрему колекцію складають видання, присвячені деяким регіонам, пов'язаним з ім'ям поета: краєзнавчі матеріали "Т.Г.Шевченко та Донеччина" (Донецьк, 1994), "Т.Г.Шевченко: Крим" (Сімферополь, 2001), "Оренбургская шевченковская энциклопедия. Тюрьма. Солдатчина. Ссылка: Энцикл. одиннадцати лет 1847–1858" (Оренбург, 1997) та ін.

Знайомлячись з книжковим зібранням Шевченкіани ХДНБ, не можна не згадати видання української діаспори. Бібліотека екстеріорики, яка була організована у 1995 р. при відділі україніки ХДНБ, налічує майже 4000 назв книг. Серед них чільне місце посідають твори Т.Г.Шевченка, а також матеріали про його життя і творчість. До 190-річчя від дня народження геніального українського поета були підготовлені виставка цих документів та друкований каталог. Складений разом з Харківським центром українознавства, він налічує біля 300 бібліографічних описів окремих творів та матеріалів з періодичних видань.

До скарбниці зарубіжної Шевченкіани належить перше повне 5-ти томне видання творів поета (Київ; Лейпціг, 1918–1919 рр.) та 14-ти томне повне зібрання, видане в Чикаго у 1959–1963 рр.

Налічуємо також 11 видань "Кобзаря", здійснених у Вінніпезі, Нью-Йорку, Буенос-Айресі, Регенсбурзі, Празі, Лейпцигу, перше з яких датоване 1918 роком.

Серед зарубіжних видань найціннішим є вже згадана книжка "Новые стихи Пушкина и Шевченко" (Лейпціг, 1859), празьке (1876 р.) і женевські (1878 р.) видання "Кобзаря", а також "Поезії Т.Г.Шевченка заборонені в Росії" (1890 р.).

Остання робота була надрукована в українській печатні, титульний лист оформлено паралельно французькою мовою.

Тут представлені також розвідки шевченкознавців української діаспори Ю.Шевельова, Г.Грабовича, Ю.Бойка, Я.Рудницького, Ю.Луцького, Ю.Шереха.

Великий інтерес у читачів викликає література про вшанування пам'яті Т.Г.Шевченка за кордоном, зокрема про історію спорудження пам'ятників поету у світі: США, Канаді, Парагваї, Франції та ін. У колекції екстеріорики міститься бібліографічна шевченкіана не тільки українською, але й англійською, німецькою та іншими мовами.

Здійснений останнім часом у ХДНБ бібліографічний аналіз української книги з її фондів (1798–1923 рр.) дав змогу скласти на його основі друкований каталог у 6 випусках. Він надає повну інформацію про Шевченкіану бібліотеки кінця XIX – початку XX століття, значна частина матеріалів з якої протягом довгого часу була невідома широкому загалу читачів.

Бібліотечна колекція Шевченкіани постійно поповнюється і є базою для сучасних і майбутніх дослідників.

Література

1. Каталог книжок українською мовою Харківської громадської бібліотеки / Укр. від. ім. Тараса Шевченка. Т.1. – Х., 1912. – 98 с.

2. Книги і друкарство на Україні / За ред. чл.-кор. АН УРСР. П.М.Попова. – К., 1964. – 315 с.

3. Книги українською мовою у фондах ХДНБ ім. В.Г.Короленка (1798–1923): Друк. каталог: В 6 вип. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г.Короленка. Склад.: Т.О.Сосновська та ін. – Х., 1995 – 1998.

4. Лосієвський І. Загадка двох примірників: [Автогр. Т.Г.Шевченко] // Друг читача. – 1985. – 14 берез.

5. Систематический каталог Харьковской общественной библиотеки. – Х., 1887. – 319 с.

І.Я.Лосієвський

ПЕРШЕ ВИДАННЯ "ГАЙДАМАКІВ" 1841 РОКУ: ДОЛЯ ХАРКІВСЬКИХ ПРИМІРНИКІВ

Сини мої! орли мої!
Летіть в Україну, –
Хоч і лихо зострінеться,
Так не на чужині. [1]

Ці шевченківські рядки, нібито сьогодні написані, прийшли до поета у Петербурзі, під час його навчання в Академії мистецтв. Залишаючись в імперській столиці, Шевченко, нещодавно визволений з кріпацтва, думками і серцем "летів" в Україну, і це був надзвичайний політ – у духовному просторі та історичному часі. Наведена цитата, як пам'ятає читач, – з славетних "Гайдамаків", історико-героїчної поеми про боротьбу українського народу за право бути господарем на своїй землі.

8 листопада 1841 року Шевченко передав рукопис цього твору до цензурного комітету, і вже через три тижні одержав необхідний дозвіл. [2] "Гайдамаки" вийшли у грудні, з петербурзької друкарні А.Сичова. Крім основного – віршованого тексту (два вступи – ліричний та історичний, десять розділів, епілог), є тут і прозова передмова й "Приписи" – авторський історичний коментар із посиланнями на "Історію Русів" та інші документальні й історіографічні джерела, а на обкладинці вміщено звернення автора до передплатників "Панове субскрибенти!". Присвячено книжку російському мистецтвознавцю Василю Івановичу Григоровичу, одному з організаторів звільнення поета з кріпацтва (в присвяті вказано дату цієї події: "на память 22-го апреля 1838 года").

Щодо виходу першого видання поеми є одне уточнення: дійсно, у грудні тираж вже був готовий, книжки зброшуровані, і

це відповідає вихідним даним на титулі: "Санктпетербург 1841". Тоді ж Шевченко почав розсилати передплатні квитки. Однак так званий квиток на випуск у світ був підписаний лише 21 березня 1841 року. Три місяці тривала боротьба за "Гайдамаків", тепер цензори знайшли у тексті "крамолу" – недозволене вільнодумство, волелюбність. Автор вимушений був погодитися на купюри. Про ці "гарячі" місяці є свідчення самого Шевченка: "Было мне с ними ("Гайдамаками". – *І.Л.*) горя, насилу выпустил цензурный комитет, в о з м у т и т е л ь н о, да и кончено, насилу кое-как я их уверил, что я не бунтовщик. Теперь спешу разослать, чтобы не спохватились" (з листа до Г.С.Тарновського 26 березня 1841 р.). [3] Що ж, побоювання поета не були безпідставними і дивують не купюри, а той факт, що твори Шевченка взагалі друкували у миколаївську епоху, починаючи з першого видання "Кобзаря" (Санктпетербург, 1841). Користувався такою "вільністю" поет недовго: 1847 р. наказом Миколи І йому, засланцю, було заборонено навіть писати й малювати.

Про вихід "Гайдамаків" Шевченко повідомив і Г.Ф.Квітку-Основ'яненка, відразу надіславши письменникові три примірники – подарунок йому та два для передачі П.П.Гулаку-Артемовському й О.О.Корсуну. У Харкові про поему вже знали: рік тому Квітка-Основ'яненко одержав від автора її частину (у рукописі) і розповів Шевченку про перші враження харків'ян: *"Гайдамаки* Ваші добра штука буде. Читав я декому з наших. Поцмакують. А що вже Гулак-Артемовський, коли знаєте, той дуже Вас улюбив за *Кобзаря.* Друкуйте швидше лишень. Нехай Вам Бог помага" (лист від 22 березня 1841 року). [4]

Одержавши примірник видання (із авторськими виправленнями), Квітка-Основ'яненко надсилає поету зворушеного листа: "Милий і добрий мій паночку Тарас Григорович. Ну, вже так що порадовали Ви нас своїми

Гайдамаками! Як кажу: читаєш та й облизуєшся. Якраз к Великодню прислали Ви свою нам писанку; а я зараз і розіслав по рукам. Пан Артемовський аж підскакує та хвалить. Як такого добра не хвалити? Пишіте ж, паничу, у усю руку; напишіте нам що-таке, дайте віддохнути від московських брехень..." (29 квітня 1842 року). [5] Далі у листі Григорій Федорович просив Шевченка надіслати до Харкова ще двадцять примірників, повідомляючи, що вже є п'ятнадцять харків'ян, бажаючих придбати "Гайдамаків", і вони "певно дадуть гроші". Передплатні квитки на видання поширював тоді серед харків'ян Олександр Корсун – український поет-романтик, видавець альманаху "Сніп", добрий знайомий Шевченка.

Сім примірників "Гайдамаків" надіслав Шевченко й харків'янину П.М.Корольову, викладачу 2-ї Харківської гімназії, палкому шанувальнику та пропагандисту його поезій; один з них – в дарунок, інші – для продажу у Харкові. У листі до П.М.Корольова від 22 травня 1842 р. Шевченко просив його сповістити, як поема була сприйнята харківським читачем:

"... напиши, будь ласкав, земляче, коли будеш мать час, як там у вас, у Харкові, привітали мої *Гайдамаки*, чи лають, чи ні, напиши щиру правду...". [6]

Примірник, надісланий поетом Квітці-Основ'яненку, не зберігся, але Шевченкові виправлення у ньому були свого часу опубліковані та увійшли до академічних видань. [7] Про долю інших вищезгаданих примірників точних даних у нас немає. Можливо, один з них – той, що згодом опинився в особистій бібліотеці відомого харківського юриста та громадського діяча Б.Г.Філонова і з нею надійшов 1910 р. до університетської книгозбірні. Є в колекції ЦНБ ХНУ ім. В.Н.Каразіна і другий (за часом надходження – перший) примірник – з особистого зібрання нашого видатного земляка, філолога, історика науки та культури академіка Петербурзької Академії наук М.І.Сухо-

млінова (надійшло з Петербурга до бібліотеки Харківського університету 1902 р., згідно з заповітом власника). [8]

У фондах Харківської державної наукової бібліотеки імені В.Г.Короленка знаходиться ще один, загадковий примірник видання 1841 року, з автографом великого поета.

Серед тих, хто одержав "Гайдамаків" у дарунок від автора, був скромний петербурзький чиновник Родіон Іванович Чернявський. Що нам відомо про нього? Небагато. За даними "Шевченківського словника" (Т. 2. – К., 1977), народився він 1799 року, помер 27 липня 1867 р. [9] Ровесник Пушкіна, старший від Шевченка на п'ятнадцять років. Був приятелем близьких молодому Тарасу художників Івана Сошенка та Аполлона Мокрицького; з Шевченком познайомився наприкінці 1830-х. От, здається, і все, якби не збереглися книжки, подаровані поетом Чернявському. Примірник "Гайдамаків" з дарчим написом Шевченка: *"Родіону Ивановичу Чернявскому на память от Шевченка"* знаходиться нині в Інституті літератури імені Т.Г.Шевченка Національної Академії наук України. [10] Він особливо цінний тим, що тут рукою поета поновлено окремі рядки, викреслені цензурою. Вже це свідчить, як важливо було Шевченку знати думку Родіона Івановича про поему. Однак виявилося, що історія Шевченкового подарунка не менш загадкова, ніж сама особистість Чернявського. Справа в тому, що у ХДНБ імені В.Г.Короленка також знаходиться примірник першого видання "Гайдамаків", який є подарунком автора Р.І.Чернявському, однак, з більш лаконічним написом:

" – *Чернявскому Шевченко*". [11] На відміну від київської реліквії тут цензурні скорочення не поновлені. Примірник надійшов до бібліотеки у листопаді 1895 року, можливо, від нащадків Р.І.Чернявського, які мешкали у Харкові. [12]

Чому Шевченко подарував Р.І.Чернявському два примірники "Гайдамаків"? Можна припустити, що саме "харківський" примірник був першим, а потім, у відповідь на

жалкування Чернявського з приводу "загублених рядків", з'явився поновлений, "київський". Але це тільки припущення: ні в спогадах про Шевченка, ні в працях шевченкознавців немає жодного натяку, який допоміг би з'ясувати істину. Одне зрозуміло: ці подарунки свідчать, що Родіон Чернявський не був просто випадковим знайомим поета. Зберігся також примірник виданої 1844 р. в Петербурзі поеми Шевченка "Тризна" (написана російською мовою рік тому, у Яготині – маєтку близького друга поета княжни Варвари Миколаївни Рєпніної). На титулі, над присвятою В.М.Рєпніній є дарчий напис:
"... *Чернявскому. От автора*" (автограф частково втрачено). [13]

Незвичайною була доля тиражу "Гайдамаків" 1841 року. З тисячі примірників 800 придбав петербурзький книгопродавець і видавець, українець за походженням Іван Лисенков (Лисенко), добре розуміючи, з митцем якого масштабу йому довелося вести справи. 8 лютого 1843 р. Шевченко написав на титулі одного з примірників, що передає Лисенкову "у вічне й потомственне володіння" права на нові видання "Гайдамаків" та творів, які складають "Кобзар" 1840 року. [14] Завдяки цій угоді у поета з'явилися кошти і він зміг здійснити у 1843 р. свою мрію – поїздку в Україну. А вже наступного року Лисенков видав "Чигиринський Кобзар і Гайдамаки" – передрук "Кобзаря" (з незначними змінами), який був зброшурований з примірниками "Гайдамаків" 1841 р., що залишались у видавця.

Слід зауважити: Шевченко продовжував правити текст поеми і вносити доповнення до кінця свого життя; в Інституті літератури знаходяться правлені ним примірники видань 1844 і 1860 рр. [15]

"Гайдамаки" були для Тараса Григоровича одним із найдорожчих творів і тому також, що серед джерел поеми, поряд із історичними працями та народними переказами й легендами, були родинні спогади про Коліївщину. "... це вже було в моїй крові, я ж рідний внук одного з гайдамаків" [16], –

казав Шевченко на засланні одному з найближчих своїх друзів – польському історику та художнику Броніславу Залеському.

Примітки

1. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 1. – С.129.
2. Там само. – С.637.
3. Там само. – 2003. – Т.6. – С.17.
4. Листи до Т.Г.Шевченка. 1840–1861. – К.: Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1962. – С.13.
5. Там само. – С.16.
6. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 6. – С.18.
7. Див.: Червоний шлях. – 1926. – № 2. – С.163; Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2001. – Т. 1. – С.638.
8. Щиро дякуємо головному бібліотекарю відділу рідкісних видань і рукописів ЦНБ ХНУ І.І.Кононенко за надану інформацію про ці примірники.
9. Шевченківський словник: У 2 т. – К., 1977. – Т.2. – С.340. Див. також: Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 6. – С.547.
10. Надійшов 1948 р. з особистої бібліотеки українського письменника і літературознавця Д.М.Косарика-Коваленка, який закінчив Харківські вищі педагогічні курси ім.Г.С.Сковороди (1926 р.); придбав цю реліквію 1944 р. (можливо у нащадків Р.І.Чернявського; див. далі по тексту і прим. 12). Публ. автогр.: Опис рукописів Т.Г.Шевченка. – К.: Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1961. – С.154. Див. також: Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 6. – С.239, 547.

11. Колекція прижиттєвих видань творів Т.Г.Шевченка у ХДНБ ім. В.Г.Короленка, топогр. № 3118 / інв. № 1156279. На титулі штамп Харківської громадської бібліотеки (нині – ХДНБ ім. В.Г.Короленка) з датою "2 нояб. <18>95" ("2" вписано олівцем). У топографічній (інвентарній) книзі ХГБ цей примірник зареєстровано лише у 1896 р., без вказівки точної дати надходження. З невідомих причин бібліографічний опис видання 1841 р. не увійшов до друкованих каталогів ХГБ, де за топогр. № 3118 описане лише київське видання "Гайдамаків" 1875 р., див.: Каталог Харьковской общественной библиотеки. – Х., 1898. – Т. 1. – С.85; Каталог книжок українською мовою Харківської громадської бібліотеки. Укр. відділ ім. Т.Шевченка. – Х., 1912. – Т. 1. – С.41. У друкованих звітах ХГБ 1895–1896 рр. також немає згадки про надходження цього унікального примірника. Перша публ. автогр., факс.: Лосієвський І. Загадка двох примірників // Друг читача. – 1985. – 14 берез.
12. За даними "Списка домовладельцев г. Харькова на 1901 г." (Х., 1900. – С.674) у ті часи в Харкові на вул. Токовій, в будинку № 54 мешкала Уляна Родіоновна Чернявська (донька Р.І.Чернявського?).
13. Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. Ф.1. № 527. Публ. автогр.: Опис рукописів... – С.345. Див. також: Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т.6. – С.240, 549.
14. Див.: Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2001. – Т.1. – С.638–639; факс.: Доля. Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах / Авт.-упоряд. В.Шевчук; Упорядкув. іл. та коммент. до них Ю.Іванченка, А.В'юника. – К.: Вид-во худож. літ. "Дніпро", 1993. – С.160.
15. Див.: Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2001. – Т.1. – С.635–636, 638.

16. Спогади про Тараса Шевченка. – К.: Вид-во худож. літ. "Дніпро", 1982. – С.253.

Т.Б.Бахмет

ЦІКАВА ШЕВЧЕНКІАНА

з фондів Харківської музично-театральної бібліотеки ім. К.С.Станіславського

Колись Іван Франко писав про сина мужика, який став «володарем в царстві духа». Йшлося про Тараса Григоровича Шевченка, постать якого для України була і є сьогодні символом національної свідомості та патріотизму. Мабуть, жодна українська душа не оминула сторінок вогненного «Кобзаря», який називають Біблією українця. Кожного разу, звертаючись до творів Шевченка або великої кількості матеріалів про Поета, дивуєшся новим знахідкам, бо властивістю класики завжди є її новизна, здатність відкриватися новими гранями.

У фондах відділу рідкісних книг і рукописів Харківської міської музично-театральної бібліотеки ім. К.С.Станіславського є книги та ноти, що, безумовно, можуть зацікавити шевченкознавців та книгознавців, які вивчають побутування шевченківської книги в Україні. Майже не дослідженою є тема нотних видань на слова Т.Шевченка. [1]

Перлиною коллекції відділу є два видання «Музики до "Кобзаря"» видатного українського композитора М.В.Лисенка. Цей цикл був створений ним на замовлення львівської громади у 1868 р., коли композитор був студентом Лейпцизької консерваторії.

---

[1] Музичний бік цієї проблеми висвітлено в дослідженні М.Білинської «Грає Кобзар, виспівує» (К.: Муз. Україна, 1981) та ін.

Конволют, до якого приплетено кілька номерів з «Музики до "Кобзаря"» було отримано з фондів Бібліотеки Харківського обласного радіокомітету. Ці видання належать до 1885 р. Твори було видано коштом Лисенка в Київському видавництві Б.Корейво. До нашого конволюта ввійшли № 14 – «І багата я», № 15 «Минають дні», № 16–17 – «Огні горять» для тенора і баритона, № 21 – «Зацвіла в долині червона калина» (дует), № 22 – «Не тополю високою», № 23 – «За сонцем хмаронька пливе» (квартет), № 24 – «Ой по горі ромен цвіте», № 5 – «Як би мені черевики», та № 26 – кантата «Б'ють пороги», про яку відомо, що вона виконувалася в Харкові майже на всіх шевченківських святах, які відбувалися, починаючи з вшанування пам'яті поета 15 березня 1861 р. [2]

З володарчих написів відомо, що цей конволют належав священику М.Щербініну, потім М.Горбачову. Цікавим є і зміст інших творів, приплетених до конволюта. Це романси М.Глінки, С.Гулака-Артемовського, М.Рубінштейна, О.Варламова, О.Серова, К.Вільбоа, О.Даргомижського та популярні українські пісні з літографії А.Деденкової. Привертають увагу останні сторінки конволюта – рукописні українські пісні «Ой казала мені мати», «Видно шляхи Полтавськії», «Хусточка ж моя», «В конці греблі», та фортепіанні твори – «Малоросійська полька» невідомого автора, українська «Шумка» М.Завадського, «Полонез» Огінського. Можливо, володарем рукописних нот був харківський театральний критик Олександр Баримов,[3] підпис якого стоїть під нотним текстом пісні «Ой казала мені мати».

---

[2] Хроника. Т.Г.Шевченко. Литературно-музыкальный вечер в пособие семейству покойного малорусского поэта. Первый вокальный и инструментальный концерт гг. студентов и любителей... Концерт г. Дмитриева // Харьков. – 1861. – 15 марта. – № 28.

[3] Олександр Баримов – театральний критик, друкувався під псевдонімами «Рымов» та «Р-в» в газеті «Харьковские губернские ведомости» та додатку до неї з 1844 по 1852 рр.

Час створення конволюта – не раніше 1886 р., виходячи з датування цензурних дозволів на видання Бесселя, Юргенсона та Гутхейля, найранніше з яких 1868 р., найпізніше – 1886 р. Ці видання були придбані власником у харківському нотному магазині Гергарда та в одеському магазині В.Цаноті.

Ще одним можливим власником конволюта слід вважати харківського співака та музикознавця Юрія Даниловича Ткаченка [4], сина драматурга Данила Пісочинця [5], в родині якого не приховували своїх україномфільських переконань. МСМТБ має кілька нотних видань з родинної колеції Ткаченків — всі з бібліотеки Радіокомітету.

З того ж таки Радіокомітету надійшло й цікаве видання лисенкової «Музики до "Кобзаря"» 1933 року, здійснене ДВОУ в серії «Українські клясики». Цікаве воно тим, що вийшло в музичній редакції Л.Ревуцького, з його вступною статтею та примітками тиражем всього 1000 прим. Ця збірка давно стала бібліографічною рідкістю.

Дуже цікавим є видання кантати М.Лисенка «На вічну пам'ять Котляревському», яка вперше прозвучала 30 серпня 1903 р. в Полтаві «на відслоненні» пам'ятника великому українському поету, куди з'їхалося все свідоме українство. Цей твір став апофеозом того пам'ятного дня. В числі багатьох присутніх були і харків'яни Х.Д. та Х.О.Алчевські, Г.М.Хоткевич, М.Коваленко. В бібліотеці є екземпляр видання кантати, здійсненого Л.Ідзиковським спеціально для цього свята.

---

[4] Відомий під псевдонімом «Невермор».

[5] Ткаченко Данило Авксентійович – вчений секретар Харківського університету (1900-ті роки). Автор українських п'єс, оперних лібретто, популяризатор зоології для дітей. Друкувався під власним прізвищем та під псевдонімами: Д.П., Д.Т., Т., Т. та Ш. – спільно з М.Шаповалом; Гордієнко, Гордієнко Данило, Пісочинець, Пісочинець Д.

Серед інших лисенкових творів шевченківського циклу – «Зацвіла в долині червона калина» (вид. Б. Корейво, 1885 р.), «И шырокою долыну»[6] (вид. Б. Корейво, 1889 р.), «Орыся ж ты, моя ныво», «Як-би мені, мамо, намисто» (Л.Ідзиковський), «Встає хмара з-за лиману», «Іван Гус» київського видавництва «Дніпросоюз», «Утоптала стежечку», «Ой, чого ти почорніло, зеленеє поле» (ДВУ, 1928).

У фонді рідкісних видань МСМТБ є клавір опери М.Аркаса «Катерина», виданий коштом автора в 1897 р. у Миколаєві. Авторство музики та лібрето заховане за криптонімом «Н. А...ъ». Цей екземпяр позначений володарським штемпелем «А.Алексієнко».

Від професора Харківського інституту мистецтв Галини Олександрівни Тюменєвої бібліотека отримала цікаве видання музики Л.Ніщинського до спектаклю «Назар Стодоля» (за однойменною шевченківської драмою), виданої в київському видавництві Л.Ідзиковського. Раніше це видання належало відомому харківському диригенту Павлу Дмитровичу Леонтьєву. З видавництва Л.Ідзиковського маємо також видання українського композитора з Одеси Данила Крижановського пісні, яка сьогодні вважається народною, – «Реве та стогне Дніпр широкий» («Причинна») для чотирьох голосів з фортепіано. Це видання було частиною серії, яку започаткував київський нотовидавець та володар нотних магазинів Леон Ідзиковський. Серія мала назву «Малороссийские песни». Не завжди дотримуючись серійної обкладинки, він видавав багато творів українською мовою, намагаючись задовольнити великий попит на українську вокальну музику. МСМТБ має колекцію нотних видань Л.Ідзиковського, серед яких є і твори на слова Т.Шевченка. Серед них – видання однієї з 30 пісень з «Музики до «Кобзаря» київського композитора, піаніста та педагога польського походження Владислава

---

[6] Збережено орфографію оригіналів.

Заремби[7] – «Якби мені, мамо, намисто», здійснене 1898 р., два видання «Заповіту» Кирила Стеценка, здійснені видавцем в серії «Українська ліра». Видання Ідзиковського легко впізнати за орнаментами в стилі «модерн» з лотосів та нарцисів .

Серед шевченківських творів почесне місце належить романсам Гната Хоткевича. Доля творів репресованого письменника, кобзаря і композитора жахлива – їх було в кращому випадку здано до спецхранів, в гіршому – просто знищено. З низки виданих у 20-ті роки хоткевичевих романсів на слова Т.Шевченка в МСМТБ є лише один примірник – «Ой, не п'ються пива, меди», виданий ДВУ в 1927 р. Сіра обкладинка, пожовклі сторінки. Але на обкладинці – відомий портрет народного улюбленця Т.Шевченка та червоно-чорний орнамент із ружами, можливо, виконаний особисто Хоткевичем, який був також і художником, і інколи сам розробляв оздоблення видань своїх творів.

Серед цікавих видань 20-х років – твір Я. Степового «Три шляхи », здійснений близько 1928 р., коли в ДВУ було видано кілька романсів та пісень композитора.

З пізніших рідкісних видань відзначимо збірку «Т.Г.Шевченко в творах українських радянських композиторів», яка вийшла в щойно звільненому Києві у 1944 році під редакцією Б.Лятошинського. До неї ввійшли твори Б.Лятошинського, В.Косенка, М.Вериківського, Л.Ревуцького, І.Белзи та А.Штогаренка. Збірка останнього — «Шевченкіана» (1964 р. видана в Харкові) з святковою червоною обкладинкою, профі-лем поета та дарчим написом Г.О.Тюменєвій та В.Т.Борисову – також окраса фонду. Ще одна бібліографічна рідкість – «Два хори»

---

[7] Заремба Владислав (1833–1902) – композитор, піаніст, педагог польського походження. Нар. в Дунаївцях Хмельницькох обл. Помер в Києві. Навчався в бра. І та І.Коціпинських в Кам'янець-Подільському. Автор «Музики до «Кобзаря», збірки фортепіанних п'єс для дітей «Маленький Падеревський».

репресованого, забутого українського композитора Павла Сениці, видані в Києві в 1961 р.

Серед цікавих книжкових видань рідкісного фонду – мініатюрне видання творів княжни Варвари Рєпніної «Я вас слишком искренне люблю...». В архівному фонді зберігається рукопис п'єси харківського драматурга З.Сагалова «Шлях», яка йшла в Харківському українському драматичному театрі ім.Т.Г.Шевченка і стала основою для лібрето опери «Поет».

Серед видань, які мають зацікавити сучасного читача, – книга колишнього харків'янина Дмитра Нитченка, написана під псевдонімом Дмитро Чуб – «Живий Шевченко», видана великим тиражем дитячим видавництвом «Веселка» в 1994 р. Книга цікава не тільки змістом і способом викладення матеріалу, але й вірністю ідеї, любов'ю до великого поета. Дослідження М.Білинської «Грає Кобзар, виспівує», присвячене темі «Шевченко і музика». Воно є частиною книжкового зібрання музикознавця Зінаїди Борисівни Юферової, подарованого бібліотеці її дочкою, О.Г.Рощенко-Авер'яновою.

Різним шляхами потрапили до музично-театральної бібліотеки ім. К.С.Станіславського ці книги. Але всі вони знайшли в ній своє місце і свого читача. Ці видання будуть представлені на ювілейній виставці «Шевченкова муза», присвяченій 190-річчю від дня народження великого українського поета.

Література

1. Аркас Н. Катерына: Опера на 3 д. Либр. Н. Аркаса по Т.Г.Шевченку: Перелож. для пения с фп. – Николаев: Изд. авт., 1897. – 137 с.

2. Вербицький М. Заповіт: На два хори з Бар. соло в супров. фп/ Фп. витяг після В. Матюка; Сл. Т. Шевченка. – Львів: Муз. т-во ім. М.Лисенка, 1921. – 8 с.
3. Заремба В. Як бы мени, мамо, намысто: Пысня: Для голосу з фп Сл. Т. Шевченка. – К.: Л. Идзиковский, 1898. – 7 с. – На обкл. назва: «Кобзарь Тараса Шевченка».
4. Крыжановский Д. Реве та стогне Днипр широкий: («Причина»): Для четырех голосов с фп.; Стихи Т.Шевченко из поэмы «Прычынна».— К.: Л. Идзиковский, 1895. – 3 с. – (Малороссийския песни).
5. Лисенко М. Повна збірка творів. Т.2. Музика до «Кобзаря» Т.Шевченка; Муз. ред., ст. та приміт. Л. і Д.Ревуць-ких. – Х.; К.: Мистецтво, 1933. – Вип.1. Пісні для сопрано. – 64 с. – (Українські клясики).
6. Лисенко М. Повна збірка творів. Т.2. Музика до «Кобзаря» Т.Шевченка; Муз. ред., ст. та приміт. Л. і Д.Ревуць-ких. – Х.; К.: Мистецтво, 1933. – Вип.2. Пісні для сопрано (П). – 27 с. – (Українські клясики).
7. Лисенко М. Повна збірка творів. Т.2. Музика до «Кобзаря» Т.Шевченка; Муз. ред., ст. та приміт. Л. і Д.Ревуць-ких. – Х.; К.: Мистецтво, 1933. – Вип.3. Пісні для тенора. – 36 с. – (Українські клясики).
8. Лисенко М. Музика до «Кобзаря» Т.Шевченка: Для голосу з ф-п. – К.: Вид. авт., Ценз. 1885. – 14 с.
9. Лисенко М. Музика до «Кобзаря» Т.Шевченка: Для голосу з ф-п. – К.: Б. Корейво., Ценз. 1885.
10. Лисенко М. Вітер в гаї нагинає лозу і тополю: Для С., А., Т. і Б. у супров. фп.; Сл. Т.Шевченка.— К.: Дніпросоюз, Б.р. – 3 с. – (Твори українських композиторів).
11. Лисенко М. Встає хмара з-за лиману: (Урив. з «Тарасової ночі»): Для двох Т и Б у супроводж. фп.; Сл. Т.Шевченка. – К.: Дніпросоюз, Б.р. – 5 с. – (Твори укр. композиторів).

12. Лисенко М. Зацвила в долыни червона калина: Дует у супров. фп.; Сл. Т.Шевченка. – К.; Одеса: Б. Корейво, Ценз. 1885. – 9 с. – (Музика до «Кобзаря» Т.Шевченка).
13. Лисенко М. И Шырокою долыну: Дуетъ про сопрано та тенора з фп.; Сл. Т.Шевченка. – К.; Одеса: Б. Корейво, 1889. – 5 с. – (Музыка до Кобзаря Т. Шевченка).
14. Лисенко М. Іван Гус: Пісня: Для голосу з фп.; Сл. Т.Шевченка. – К.: Дніпросоюз, Б.р. – 7 с. – (Твори українських композиторів).
15. Лисенко М. Ой, чого ти почорніло, зеленеє поле: Для бар. з ф-п.; Сл. Т.Шевченка. – Х.: ДВУ, 1928. – 5 с. – Посвята П.Кулішеві.
16. Лисенко М. Орыся ж ты, моя ныво: Для квартету у супровод. фп.; Сл. Т.Шевченка.— К.: Л. Идзиковский, 1903. – 3 с. – На обкл. назва: Музыка до Кобзаря Т.Шевченка.
17. Лисенко М. Утоптала стежечку: Пісня для середнього голосу з фп.; Сл. Т.Шевченка. – Х.: ДВУ, 1928. – 5 с.
18. Лисенко М. Як-би мині, мамо, намисто: Для сопрано з фп.: [Посв.] Н.С.Славатинській; Сл. Т.Шевченка. – К.: Л. Идзиковский, 1870. – 7 с. – (Музика до «Кобзаря» Т.Шевченка. Сер. 1).
19. Лисенко М. «На вичну памъять Котляревському»: Кантата: Для солистов, хоров 1 оркестра: До дня викриття памъятника в Полтави 30 серп. 1903 р.; Сл. Т.Шевченка. – К.: Л.Идзиковский, Ценз. 1903. – 21 с.
20. Ніщінський П. Вечорници: (Назар Стодоля): [Вступ. сцена до 2 д. драми Т.Шевченка «Назар Стодоля»]/ Сл. і муз. П.Ніщинського: Перелож. для пения с фп. – К.: Л. Идзиковский, Б.г. – 36 с.
21. Сениця П. Два хори без супров. на слова Т.Шевченка. – К.: Рад. композитор, 1961. – 7 с.

22. Степовий Я. Три шляхи: Для високого голоса з фп.; Сл. Т.Шевченка. –Х.: Держвидав, Б.р. – 5 с.
23. Стеценко К. Заповіт: «Як умру. то поховайте...»: Для мішаного хору/ Аранж. К.Стеценка; Сл. Т.Шевченка. – К.: Л.Идзиковский, Б.р. – 3 с.
24. Стеценко К. Заповіт Т.Шевченка: Для чолов. хору у супров. фп. – К.: Л. Идзиковский, Б.р. – 3 с.
25. Хоткевич Г. Ой, не п'ються пива, меди: Про баса з супров. фп.; Сл. Т.Шевченка. – Х.: ДВУ, 1927. – 5 с.
26. Т.Г.Шевченко в творах українських радянських композиторів: Збірка/ Упоряд. О.Петровський; Ред. Б.Лятошинський. – К.: Держвидав, 1944. – 69 с.
27. Штогаренко А. Шевченкіана: Хори без супров.; Сл. Т.Шевченко. – К.: Мистецтво, 1964. – 42 с.

***

28. Білинська М. Грає Кобзар, виспівує. – К.: Муз. Україна, 1981. – 129 с., нот. – (Письменник і музика).
29. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушевський: Хроніка його життя; Упоряд., підгот. текстів, передмова, примітки, покажчики В.Л.Смілянська. – К.: Дніпро, 1991. – 702 с.
30. Чуб Д. Живий Шевченко: Біографічні та літературознавчі оповіді: Для серед та ст. шк. віку / Післямова М.Ф.Слабошпицького. – К.: Веселка, 1994. – 141 с., іл.

К.М.Веселова

БІБЛІОГРАФІЧНА ШЕВЧЕНКІАНА

Цікаву сторінку в історії культури становить бібліографічна Шевченкіана – наукова реєстрація минулих і сучасних публікацій літературних і мистецьких творів Шевченка та літератури про нього.

Шевченкіана є однією з найбільш розроблених галузей української літературної бібліографії. Над бібліографуванням

творів Т.Г.Шевченка і літератури про нього в різний час працювали вітчизняні й зарубіжні бібліографи І.Я.Франко, М.Ф.Комаров, В.І.Межов, М.Ф.Яшек, Ю.О.Меженко, І.З.Бойко, Ф.К.Сарана та інші.

Першу спробу подати бібліографію творів Шевченка було зроблено за життя поета. Її здійснив прогресивний російський поет, перекладач і видавець М.Гербель (1827–1883), який вважається першим бібліографом славетного Кобзаря. У 1860 році у „Кобзарі", виданому в Петербурзі за редакцією М.Гербеля, був уміщений „Список печатных сочинений Шевченко и их переводов на русский язык". У списку представлені видання окремих збірок та поем, а також вірші, опубліковані в українських та російських збірниках і журналах за 1840–1860 рр. (74 назви).

Одним із перших бібліографів Т.Г.Шевченка був також В.І.Межов (1830–1894). Серед багатьох його бібліографічних праць заслуговує на увагу „История словесности 1855–1870". У ній міститься перелік статей про Т.Г.Шевченка (56 назв). Це спогади про Т.Г.Шевченка О.С.Афанасьєва-Чужбинського, М.О.Лазаревського, статті із „Киевского телеграфа", „Полтавських губернських ведомостей", „Книжного вестника" про життя і діяльність великого поета, матеріали, що висвітлюють увічнення його пам'яті.

Серед дореволюційних бібліографічних видань, присвячених Т.Г.Шевченку, особливе місце належить покажчику відомого українського бібліографа М.Ф.Комарова „Т.Шевченко в литературе и искусстве. Библиографический указатель материалов для изучения жизни и призведений Т.Шевченко" (Одеса, 1903), що був підсумком багаторічної праці бібліографа. Твори Шевченка, рецензії на них і література про нього систематизовані за розділами. В межах розділів матеріал розташовано в хронологічному порядку. Покажчик був високо оцінений критикою. Найобґрунтованішою була рецензія

І.Я.Франка, який, належно оцінивши працю, вказав, на помилки в описі матеріалів, вніс багато доповнень. Він зауважив, що „книжка важна тим, що показала нам перший раз літературу, належну до нашого поета в її повнім об'ємі".

Значним внеском у розвиток вітчизняної бібліографії художньої літератури та літературознавства кінця XIX – початку XX ст. є двотомна праця однієї з перших жінок-бібліографів А.В.Мезьєр (1869–1935) „Русская словесность с XI по XIX столетие включительно" (СПб., 1899–1902), де знайшла своє відображення і Шевченківська тематика. У другий том А.Мезьєр включила твори Т.Г.Шевченка українською і російською мовами та літературу про нього.

У довідкових виданнях цього періоду після докладних статей, присвячених життю та літературній діяльності Т.Г.Шевченка, досить часто подавалися бібліографічні списки основних Шевченкових творів, матеріали про нього українських та російських діячів культури.

Велике місце Шевченківська тематика посідає в книготорговій бібліографії. „Систематический каталог русским книгам, продающимся в книжном магазине Олександра Федоровича Базунова" (СПб., 1859) і „Систематический каталог русским книгам, продающимся в книжном магазине Якова Александровича Исакова" (СПб., 1877, 1880), складені В.І.Межовим, та доповнення до них, ряд інших книготоргових каталогів включали збірки поезій Т.Г.Шевченка, деякі окремо видані його поеми. Серед значних книготоргових бібліографічних виданнь початку XX ст., де були відображені твори українського поета, слід назвати «Каталог книжного магазина „Новое время" А.С.Суворина с алфавитным указателем. 1878–1901» (СПб., 1902).

Після 1917 р. успішно розвивається наукова бібліографія. У 1921 році М.Яшек видав покажчик про Шевченка, що хронологічно продовжував працю М.Комарова. Він підготував

такі покажчики: «Т.Шевченко. Матеріали до бібліографії. 1903–1921» (Вип.1. – Харків. ДВУ, 1921. – 104 с.); «До історії Кобзаря» (Червоний шлях. – 1925. – № 3. – С.285–293); «Нове про Шевченка» (Систематизований покажчик праць за 1917–1924 рр.) (Шлях освіти. – 1925. – № 3. – С.226–234). У створення Шевченкіани значний внесок зробив Ю.О.Меженко – український і російський радянський бібліограф та літературний критик. Він зібрав колекцію „Шевченкіана" (1911–1962), пов'язану з життям і творчістю Кобзаря. Колекція налічує понад 15 тис. назв видань творів поета, серед яких чимало унікальних, численні видання та інші різноманітні друковані й рукописні матеріали, присвячені Т.Г.Шевченкові. Після смерті Ю.О.Меженка цю колекцію за його заповітом, передано Інститутові літератури ім.Т.Г.Шевченка АН УРСР. У 1930 р. Ю.О.Меженко надрукував у журналі „Життя й революція" (№ 3) бібліографічний покажчик „Матеріали до Шевченкіани. 1917–1929".

Значну кількість невеликих, в основному рекомендаційних бібліографічних матеріалів було опубліковано в 1939 р. у зв'язку з 125-річчям від дня народження поета. Ґрунтовний бібліографічний покажчик видала до цієї дати Державна бібліотека СРСР ім. В.І.Леніна.

У повоєнні роки над бібліографуванням матеріалів, присвячених Кобзареві, працюють колективи Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка АН УРСР, Книжкової палати УРСР, Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, Республіканської бібліотеки УРСР ім.КПРС, обласних бібліотек. Особливо багато працюють у галузі бібліографії Шевченкіани літературознавці О.І.Білецький, Є.П.Кирилюк та бібліографи – І.З.Бойко, Ф.К.Сарана.

Починаючи з 1957 року, збірники праць Шевченківських наукових конференцій вміщували бібліографічну Шевченкіану за кожний поточний рік.

Центральна наукова бібліотека АН УРСР видала двотомний покажчик „Т.Г.Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість. 1839–1959". Хронологічним продовженням цього видання є покажчик Ф.Сарани „Т.Г.Шевченко. Бібліографія ювілейної літератури. 1960–1964" (К., 1968).

Книжкова палата УРСР видала бібліографічний покажчик „Т.Г.Шевченко" (Х., 1964), укладачем якого був М.Багрич. Він містить видання творів поета і їхні переклади, які вийшли в УРСР та в братніх союзних республіках протягом 1917–1963 рр. Видано й ряд інших покажчиків, здебільшого краєзнавчого характеру.

Низку значних бібліографічних праць було підготовлено в зв'язку з 100-річчям від дня смерті та 150-річчям від дня народження Т.Г.Шевченка.

В 80-ті та 90-ті роки теж виходять покажчики про життя та творчість Т.Г.Шевченка, але вже не так багато, як раніше. Роботу над укладанням покажчиків здійснюють великі бібліотеки, окремі видавці, виходять також публікації, присвячені проблемам шевченкознавства.

У 1985 році Г.Я.Неділько та В.Я.Неділько випустили семінарій, присвячений Т.Г.Шевченку. Він містить 4 розділи: „Історія вивчення життя і творчості Т.Шевченка", „Життя і творчість Т.Шевченка", „Короткий бібліографічний покажчик творів Т.Шевченка та науково-критичної літератури про нього", „Теми для самостійних робіт". Семінарій дає дуже стислі бібліографічні відомості. А повного бібліографічного покажчика, який би охопив літературу присвячену Т.Г.Шевченку за останні 20–30 років, немає. Адже кожна бібліотека вміщує в покажчики тільки ті твори, які має у своїх фондах. Наприклад, ЦНБ ХДУ підготувала покажчик „Видання творів Т.Г.Шевченка у фондах ЦНБ (1840–1914 рр.)". Він фіксує наявні в університетській бібліотеці твори, а також епістолярну спадщину за три чверті століття, що потрапили у різні часи до

університетської книгозбірні. Покажчик складається з двох частин. Перша частина містить прижиттєві видання, друга – твори з 1861 по 1914 рр., 100-річчя Кобзаря. Такі покажчики видають і деякі інші бібліотеки.

Підводячи підсумок, треба сказати, що всі бібліографічні покажчики про Т.Г.Шевченка і його діяльність відіграють велику роль в історії та культурі країни. Вони свідчать про те, що ім'я українського поета та його поезія завжди були відомі широкому колу читачів.

Бібліографічна Шевченкіана назавжди залишиться часткою загальної скарбниці світової цивілізації.

С.М.Миценко

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ Т.ШЕВЧЕНКА В КОЛЕКЦІЇ ЕКСТЕРІОРИКИ ХДНБ

У складі колекції Українсько-канадської бібліотеки відділу україніки ХДНБ ім. В.Г.Короленка є повне зібрання творів Т.Г.Шевченка, одержане в подарунок від товариства "Канадські друзі України". Це своєрідне видання значно відрізняється від усіх, знайомих пересічному читачеві та досліднику зібрань творів Великого Кобзаря, тому вважаємо за потрібне хоча б побіжно ознайомити з ним широке коло читачів та шевченкознавців. Йдеться про чотирнадцятитомне зібрання творів Тараса Григоровича, видане у 1959–1962 роках видавництвом Миколи Денисюка в Чикаго.

Це повідомлення має на меті привернути увагу до видання, де містяться деякі досі незнані в Україні матеріали. Структура повного зібрання творів дуже оригінальна. Кожен його том, окрім творів Шевченка, містить різноманітний додатковий матеріал: примітки, пояснювальні статті. Окремий том (XI) присвячений Шевченкові як маляру, а XII том, де

зібранні переклади творів Кобзаря різними мовами (їх понад тридцять, від англійської до удмуртської) є, на наш погляд, унікальним. Кожен том має коротку передмову, до того ж ґрунтовні й докладні вступні статті вміщені в першому томі.

Відомий серед української еміграції професор Я.Рудницький таким чином пояснює донесення до українців Шевченкового слова: "Боротьба за творчість Шевченка тривала за його життя, продовжувалася й після його смерті ... Підсовєтська літературно-партійна критика, фальсифікуючи творчість, перекручує ідейний зміст його творів. Большевицькі шевченкознавці намагаються всіляко применшити велетенське значення Шевченка в історії розвитку української національної думки ... Вони звужують його ідейну настанову до соціально-бунтарської площини, заперечують державницько-національні ідеї Шевченка й роблять з нього поплентача російських соціал-революціонерів".

Далі Рудницький наголошує, що попри велику кількість видань Т.Шевченка, не видано ані його рукописів в академічній формі, ані перевидано Шевченкових першодруків. Найкращим Я.Рудницький вважає перше критично наукове видання Шевченкових творів В.Доманицького 1907 року.

Чотирнадцятитомник, про який йдеться, виданий з багатьма змінами й доповненнями на основі повного видання творів Т.Шевченка Українського Наукового Інституту у Варшаві (1930–1939 рр.).

Видавець Микола Денисюк у передньому слові (I том) відзначає, що повне зібрання творів Т.Шевченка друкується без скорочень. Усі матеріали, зокрема в частинах, що охоплюють оригінальну творчість поета, використані без змін. Разючою відмінністю 14-томника від інших зібрань творів Т.Шевченка є наявність великої кількості (понад 50) пояснювальних (дословно "поясняльних") статей. Це літературознавчі та мистецтвознавчі розвідки, авторами яких є уславлені майстри української

літератури П.Куліш, І.Франко, М.Рильський, відомі літературознавці Д.Чижевський, С.Єфремов, замовчуваний в Україні оригінальний поет і прозаїк, емігрант Т.Осьмачка, відомий поет "празькоі школи" Є.Маланюк, а також діаспорні дослідникі, здебільшого невідомі нашим співвітчизникам.

Серед авторів статей – видатний історик, політичний і державний діяч, перший президент України Михайло Грушевський. Укладачі вмістили в цьому виданні його промову з нагоди 48 роковин смерті Т.Шевченка. У 1909 році Михайло Грушевський називав Т.Шевченка святим прапором нашої національної єдності, одним з найвизначніших символів української спільності, одноцільності України й українського життя – одноцільного, незважаючи на державні, церковні і всякі інші межі. Яскраво й образно звучать слова, сказані майже століття тому: "З-під убогої кріпацької стріхи, з темних передсінків панської челяді виніс він перед здивовані очі світу перли чистої поезії, високі ідеї гуманності, благородний ідеалізм людини. І се було єдине в своїм роді, найбільше і найсильніше свідоцтво невичерпних сил народного організму, невмирущої енергії відродження поневолених народних мас, що виключно майже представляли тоді український народ, зраджений своїми вищими верствами, ограбований з усіх засобів матеріальних і духовних ... Ні одно ім'я в нашій довговіковій, повній багатого змісту традиції, не панує так абсолютно, так нероздільно і повно над нашими симпатіями, не тішиться такою безмежною любов'ю, свобідною від усяких застережень і обмежень, як се благородне ім'я великого співця великого горя українського люду і його великих надій. Ні одно ім'я не в'яже нас в одну національну цілість, як воно".

Більшість літературознавчих розвідок, природно, присвячена окремим творам Т.Шевченка. їх авторами є П.Зайцев, Д.Дорошенко, С.Смаль-Стоцький, Д.Антонович, О.Лотецький та інші. Значна їх частина належить П.Зайцеву, він також є

редактором багатьох томів зібрання творів. Ім'я цієї людини досі було майже невідоме в Україні.

Павло Іванович Зайцев – український літературознавець, член Наукового Товариства ім. Т.Г.Шевченка, член Центральної Ради, редактор і працівник журналів, видавництв, викладач української літератури на нелегальних українських університетських курсах у Петербурзі. Емігрував у 1921 році. Був професором Українського університету в Мюнхені. Він є автором багатьох розвідок з шевченкознавства.

Але найбільш цікавими, на наш погляд, є статті, присвячені питанням Шевченкової біографії та його світогляду, де постать Великого Кобзаря висвітлюється в незвичному ракурсі (О.Лотоцький "Державницький світогляд Шевченка" – III том, Д.Чижевський "Шевченко й релігія" – IX том, Л.Новицький "Шевченко у процесі 1847 р." – XI том, В.Щурат "Святе Письмо в Шевчен-ковій поезії – XI том).

У статті "Шевченко як краєзнавець і археолог (V том) М.Кордуба відзначає, що в усіх краях, до яких його закидала доля, Тарас Григорович вивчав природу та людей, їх матеріальну та духовну культуру. Скрізь робив цікаві й цінні спостереження. Археологічні записки Шевченка з експедицій по Україні, як вважає М.Кордуба, свідчать про його фахову підготовку, використання давніх літописів, сучасної йому літератури й періодичної преси.

Ставлення Тараса Григоровича до освіти в Україні докладно проаналізоване в статті І.Брика "Т.Шевченко й освіта" (V том). Автор вважає, що вся поетична творчість Шевченка була одним великим закликом до перевиховання українського суспільства, а маніфестом у цій справі – його невмируще "Посланіє". Ніхто так сильно не підкреслив потреби перевиховання суспільності, ніхто так ясно не протиставив самоосвіту офіційній шкільній освіті, як це зробив Шевченко вважає І.Брик. Адже він підкреслював, що освіта, навіть фахова, повина йти в

парі з моральним піднесенням людини і виробленням твердих національних характерів. І цим саме сягнув думкою поза десятиліття та зійшовся з поглядами найкращих світових просвітніх діячів XX століття.

Повне зібрання творів Т.Шевченка, подароване Канадськими друзями України, стане в пригоді не лише шевченкознавцям-філологам, але й дослідникам спадщини Шевченка – живописця. Цьому аспекту творчості Кобзаря присвячені статті Б.Кравціва "Мистецька спадщина Т.Шевченка і її вивчення", Д.Антоновича "Шевченко – маляр", П.Зайцева "Різьбарська творчість Шевченка" й "Архітектурні проекти Шевченка", вміщені в XI томі, а також розвідка О.Новицького у XIII томі – "Шевченко та Рембрандт".

Поверхове знайомство з зібранням творів Т.Шевченка, виданим в Чикаго, виявило багато цікавих відомостей, проте виникло й багато запитань, що стосуються згадуваних імен шевченкознавців, а також діяльності видавництва Миколи Денисюка.

На жаль, це повне зібрання творів Т.Шевченка, єдине відоме нам з тих, що видані за океаном. Науковий підхід при його укладанні, ґрунтовність та докладність допоміжних матеріалів можуть служити прикладом для видавців. А сам 14-томник чекає на дослідників.

Т.Г.ШЕВЧЕНКО І ХАРКІВ

О.П.Чугуй

Т.ШЕВЧЕНКО І В.Н.КАРАЗІН. ЮВІЛЕЙНІ РОЗДУМИ

Одразу зауважимо, що зведення в один ряд цих двох постатей робиться не заради протиставлення, а з метою визначення того, що їх об'єднує, незважаючи на те, що в багатьох світоглядних позиціях вони були абсолютно

протилежними. Т.Шевченко, як відомо, був революційним демократом та палким прихильником незалежної Української держави, а В.Каразін – переконаним сповідувачем ідеї Російської конституційної монархії.

Обидва фанатично любили свій народ і присвятили своє життя боротьбі за покращення його долі. Чи не найбільше об'єднує ці дві особистості їх просвітницька платформа, яка значною мірою перекликається із педагогічною діяльністю Г.Сковороди, хоч і реалізувалася вона різними способами.

Для Т. Шевченка головним у цьому процесі було художнє слово: „Возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі коло їх поставлю слово..." [„Подражаніє 11 псалму", (2)]. В ім'я того, щоб це слово дійшло до народу, „Щоб людям серце розтопило" [„Неофіти" (2)] він, не скорившись мужньо пройшов увесь тернистий шлях, у тому числі й непоодинокі арешти, переслідування та заслання. Арешти й тюрма не обминули й В.Каразіна, незважаючи на те, що він не виступав проти царя, а лише намагався йому допомогти, навести лад у державі, відкрити очі на ті звірства кріпосників, про які писав Шевченко у своїх геніальних творах.

Просвітницька діяльність В.Каразіна щодо простого народу найкраще ілюструється відкриттям у селі Кручик недільної школи для селян-кріпаків, що мало послужити прикладом для наслідування іншим дворянам. Т.Шевченко не тільки надавав особливого значення недільним школам, які вже тоді з'являлися в багатьох регіонах країнах, а й безпосередньо доклав чимало зусиль для написання „Букваря", призначеного передусім для таких шкіл [1]. Зробити більше завадила передчасна смерть.

Найвищим досягненням фанатичних зусиль В.Н.Каразіна на освітній ниві став університет. Незважаючи на те, що його навіть не запросили на відкриття цього першого на Слобожанщині вищого навчального закладу, він усі свої сили

віддав служінню науці й досяг поза університетськими лабораторіями вражаючих результатів, які за своєчасного визнання принесли б славу не лише їх автору. На жаль, доля виявилася і тут зрадливою – відкриттів В.Каразіна вперто не помітили.

Т.Шевченко ввійшов в історію свого народу не тільки як геніальний поет і художник світового значення, а, головним чином, як Прометей-титан, який розбудив підступно приспані сили нації, надихнув і освітив їй шлях до незалежності. Саме це викликало, викликає і буде викликати ненависть і лють недругів українського народу, яка періодично вихлюпується як у формі відвертої неприязні, так і у вигляді наймодерніших „наукових" досліджень та популярно-публіцистичних писань.

Автори їх не відкриють вам справжньої мети, що надихає їх на такого роду наукові „подвиги" і „відкриття". Вони обов'язково сховаються під маскою істини та добропорядності, особливо активізуючись під час ювілеїв. Оскільки в таких випадках бажання, як правило, перевершують реальні розумові можливості претендентів на абсолютну об'єктивність, вони визбирують усе найгірше, що було оприлюднено їх однодумцями в минулому і одіозно видають за своє.

Особливо їх турбує „надмірний" культ національних героїв, незважаючи на рух часу та надлюдські зусилля їх опонентів. В ім'я деміфологізації геніїв або просто заслужених талановитих особистостей раз-у-раз кидаються в атаку не тільки високоповажні науковці, а й численні журналісти, нерідко так і не осягнувши істиного значення слова „міф". Воно стає для них модним, або, як зараз прийнято говорити, ключовим.

Було б не так боляче і прикро, коли б це справді робилося в ім'я об'єктивної істини, якби не було крену в один бік, гри в одні ворота. Адже не важко помітити, що розвінчуються в основному позитивні міфи, тобто возвеличення визначних особистостей за їх заслуги перед суспільством. Такі міфи самі

по собі не приносять шкоди, а скоріше зорганізовують людей на добрі справи, виховують цілі покоління в дусі гуманності та доброчинності. Серед їх героїв мало полководців або керівників держави. Найчастіше – це представники простого народу, які своїм розумом піднялися до рівня державних мужів або й перевершили їх. До таких належать і міфи про Т.Шевченка та багато інших.

Парадокс полягає в тому, що розвінчувачі шевченкових міфів про Україну уперто й свідомо не помічають, а точніше, замовчують той факт, що більшість творів поетової спадщини спрямовані передусім на руйнування чи розвінчання ворожих і шкідливих – реакційних міфів про царів і їм подібних деспотів, незалежно від простору і часу, – міфів, які в усі часи приносили людству лише шкоду, які постійно реанімуються й зараз.

Але якщо навіть найталановитіші розвінчувачі Шевченкового міфу не сягали далі геростратової слави, то деміфологізатори порівняно менших, але талановитих особистостей, як, наприклад, засновника Харківського університету В.Каразіна нерідко (хоч і тимчасово) усе-таки досягали бажаного результату. Сталося це в соту річницю (1905) від дня заснування Харківського університету, коли з'явилася брошура „В.Каразин – мнимый основатель Харьковского университета", автор якої не випадково побоявся оприлюднити своє прізвище, сховавшись під двома літерами „И-въ".

Майстерно сплетений пасквіль відразу ж одержав належне й аргументоване спростування сучасників, зокрема відомого історика і громадського діяча Д.Багалія. Дискусії в наукових колах щодо ступеня участі В.Каразіна у відкритті Харківського університету мають місце й зараз, але вони, як правило, не виходять за межі наукової та звичайної людської етики.

На жаль, цього аж ніяк не скажеш про засоби масової інформації, які, закономірно, активізувались у зв'язку із наближенням 200-річчя від дня заснування Харківського

університету. Одразу впадає в око, що більшість матеріалів зліплені нашвидкоруч, без вивчення необхідного для цього обсягу документальних свідчень, а іноді з продиктованим лінощами прагненням знайти та оприлюднити „смажене". А знайти його не так важко. Адже бібліотеки щедро надають усім будь-які матеріали, в тому числі й згаданий пасквіль невідомого автора 1905р.

Першим клюнув на вудочку , як і слід було сподіватися, телеканал „Перша столиця", пригостивши глядача „смаженою стравою" про В.Каразіна. У багатотиражці „Харківський університет", закономірно, з'явилася відповідь-обурення професора Г.І.Шкляревського. Автори майже всіх наступних матеріалів, не довго думаючи, займали одну із двох протилежних позицій, особливо не дошукуючись істини. „Перша столиця" продовжувала періодично прокручувати на екрані свій компромат про засновника Харківського університету, зліплений паном Нестеруком ще в 1995 році.

Незважаючи на те, що ця шестихвилинна телестрічка вже одржала належну оцінку, передусім на пресконференції в ХНУ, а потім у статті про неї в газеті „Вечерний Харьков", вважаємо, за необхідне висловити свою думку про саму дискусію та її результати, як людини, якоюсь мірою причетної до відділення журналістики ХНУ, що готує кадри для засобів масової інформації. Згаданий телесюжет потребує глибшого аналізу.

На сторінках преси цього годі чекати, оскільки більшість журналістів стали на позицію будь-що будь захистити честь мундира, не йти ні на які компроміси. У цьому переконує остання стаття, вміщена у газеті „Слобода" від 16 грудня 2003 року „Уездный миф, или как поссорились «Первая столица» и ХНУ им. В.Н.Каразина". Авторка (А.Таніна) звинувачує університет у проведенні „політики міфотворчості", підкреслюючи, що ми живемо вже не в Радянському Союзі. Нагадує вона також про „недавний иск к газете «Событие» из-за

статьи о Даниле Галицком, который также неофициально является народным героем». Варто нагадати й пані Таніній, що поділ міфів на „провінційні" й „офіційні" особливо чітко простежувався саме в колишньому СРСР, і що останні найчастіше були витворені не в університеських стінах, а в кабінетах високих чиновників, оцінки та висновки яких одразу ж прибирали силу закону. Саме тому в ті часи недооцінювалась історична роль не тільки Данила Галицького, а й багатьох інших діячів, не кажучи вже про Василя Каразіна.

Але, як відомо, вершина влади – ще не вершина мудрості. Загальновідомо також, якими були ці міфи і що вони принесли людству більше шкоди, ніж користі. До речі, назва телеканалу „Перша столиця" – теж міф, створений у тому ж стилі. І не відомо, чи став би Харків першою столицею, коли б не було в ньому університету, до відкриття якого В.Каразін причетний не менше, ніж інші його фундатори.

Спостерігаючи відродження подекуди далеко не кращих офіційних міфів, журналісти й повинні були б бити на сполох. Отут і простежується їх вибірковий підхід, продиктований не свободою творчості, чим вони намагаються виправдатися, а безпосередньою залежністю від думки свого метра-господаря, нездатністю розібратися в складному матеріалі, а іноді й відсутністю бодай мінімуму необхідних професійних якостей, як це сталося з телесюжетом п. Нестерука.

На перший погляд, він претендує на той жанр журналістської драматургії, який відносять до журналістського розслідування. Одразу зауважимо, що телесюжет „Першої столиці" про В.Каразіна далекий від розслідування, незважаючи на те, що його автор Нестерук за фахом юрист. За жанровими ознаками – це скоріше виступ-звинувачення проку-рора в суді без будь-яких щонайменших доказів.

Отже, тут не все гаразд не тільки з журналістською, а й з юридичною освітою. Адже справжній юрист передусім не

тільки детально й глибоко перевіряє будь-які факти, а й обов'язково дошукується головної істини, яка не завжди лежить на поверхні. На це не спромігся, не зумів, чи не захотів пан Нестерук, готуючи згаданий матеріал. Не виявилося у нього і тієї якості, яка вкрай необхідна як для юриста, так і для журналіста. Називається вона – високий гуманізм, який, у свою чергу, неможливий без великої (а не дрібної) правди.

Приклад наводимо із біографії все того ж засновника Харківського університету, якого п. Нестерук звинуватив у згвалтуванні кріпачки, ігногруючи той факт, що вона стала його дружиною. А одружитися дворянину з дівчиною нижчого стану в ті часи, незважаючи на нищівний осуд оточення, яке й витворило міф про згвалтування могла людина, наділена не тільки великою сміливістю, а й високими гуманними принципами.

Про те, наскільки жорстоким був осуд нерівного шлюбу, свідчить спроба втечі В.Каразіна разом вагітною дружиною за кордон, яка хоч і не увінчалася успіхом, зате кардинально змінила ситуацію, давши змогу жити й працювати в Петербурзі, уникнувши морального переслідування провінційного дворянства.

Уважно вчитуючись лише у бодай основні матеріали про В.Каразіна, істинний журналіст не міг би не помітити не тільки визначальної ролі цієї особистості у відкритті Харківського університету, а й цілої серії наукових відкриттів, які через несприятливі умови та упереджене ставлення сучасників не були запатентовані і стали поміченими лише тоді, коли аналогічні відкриття з'явилися на Заході. Щоб переконатися в цьому, досить нагадати лише про ідею реактивного двигуна, пріоритет якої, безперечно, належить В.Каразіну, незважаючи на те, що запатентована вона кількома роками пізніше в Англії.

Так, у життєвому і творчому шляху засновника Харківського університету є ще окремі моменти, які потребують

з'ясування та уточнення. Над цим плідно працює творчий колектив учених нашого університету. Ніхто не заперечує права на участь у дискусіях на цю тему журналістів, які мають достатній рівень компетентності та підготовки, а не лише право „четвертої влади", оскільки „влада" і „мудрість" – поняття не завжди тотожні. Про це нерідко забувають деякі журналісти, намагаючись звисока повчати навіть сідоголових професорів, як це, наприклад, сталося з п.Булатом, який на сторінках газети „Событие" (№ 46 за 2002р.) повчав члена Всеукраїнського комітету з реформи українського правопису, завідувача кафедри української мови професора В.Калашника, які правила української мови треба впроваджувати в життя, не засвоївши їх належним чином, будучи ще студентом цього ж університету. Не піднявся вище такого рівня освіти й етики також автор статті «С точки зрения здравого смысла» Ю.Прірва (газета „Время", № 2 за 2003р.)

Очевидно, усе-таки не варто забувати, що будь-який університет, а тим більше Харківський національний – це передусім храм науки, в якому працюють сотні доцентів, професорів, з якими не гріх порадитися принаймні, починаючи писати про його історію. Не виключаючи й дискусію, але обов'язково з участю протилежних сторін. Тоді це й буде справжня журналістська продукція, автори якої заслуговують найвищої оцінки і найбільшої поваги в суспільстві, а не чорний піар, творцям якого не зайвим буде нагадати слова Т.Шевченка із вірша „П.С.": „За шмат гнилої ковбаси у вас хоч матір попроси, – то оддасте"(2).

Проте слід зауважити, що здоровий глузд завжди брав верх і любителі геростратової слави ніколи не досягали своєї мети. Життєвий і творчий шлях Т.Шевченка і зараз надихає не тільки українців, а й інші народи на боротьбу за волю та незалежність. Саме тому йому приділяютть так багато уваги як політологи, так і педагоги та науковці. Теми його творчості постійно

досліджуються у бакалаврських, магістерських роботах, вони лягають в основу докторських та кандидатських дисертацій, конкурсів, наукових конференцій. Учені альма матер беруть у них активну участь. Зокрема шевченкознавством займаються В.Калашник, О.Клименко, О.Рожина та інші.

Належним чином, попри зухвалі виступи у засобах масової інформації деяких журналістів, вшановується також пам'ять засновника першого на Слобожанщині університету. Досить нагадати про щорічні Каразінські читання, щоб переконатися у цьому. Крім того, у зв'язку із 200-річчям нашого класичного університету уже оприлюднено кілька праць про Каразіна, як наукового, так і художнього змісту.

Література

1. Чаводаров С.Х. Педагогічні ідеї Т.Г.Шевченка. – К., 1953.

2. Шевченко Т.Г. Кобзар. – Вінніпег, 1960.

В.І.Кацай

ДО ІСТОРІЇ ПОБУТУВАННЯ ГАЛЕРЕЇ КАРТИН Т.Г.ШЕВЧЕНКА У ХАРКОВІ (1933–1948)

Задуми про створення Музею Тараса Шевченка виникли у друзів і шанувальників його таланту одразу ж після його смерті. В убогій майстерні, яка водночас служила й помешканням, залишилася небагата спадщина покійного: малюнки і малярське приладдя, рукописи, невеличка бібліотека, особисті речі.

14 березня 1861 року майно Т.Г.Шевченка було описане й оцінене в 150 рублів 15 коп. сріблом. Мистецьку спадщину

Шевченка купила Петербурзька українська громада і доручила зберігати її частинами найближчим друзям поета – А.Козачковському, М.Лазаревському, Л.Жемчужникову, Д.Мордовію.

Завдяки подвижництву В.В.Тарновського-молодшого в Чернігові на основі його колекції було створено Музей української старовини, де знайшли місце 785 речей Т.Шевченка – рукописи, автографи, малюнки, офорти, книги з автографами. В.В.Тарновський-молодший хотів передати свою колекцію в Київ, але Київська дума відмовилась від "Україно шовіністичної" старовини.

Після Жовтневої революції Відділ охорони пам'яток і музейної справи Генерального секретаріату Центральної Ради планував створити музей Т.Шевченка, але короткочасність влади не дала змоги цього зробити.

У 1924 році українські вчені ініціювали створення в тодішній столиці України Харкові Будинку та Інституту Тараса Шевченка, на які покладалися завдання збирати й зосереджувати матеріали й документи про Кобзаря. Виникла ж ця інституція лише в 1926 році. Її очолив академік Д.І.Багалій. Ученим секретарем став відомий літературознавець І.Айзеншток, а директором був С.В.Пилипенко. Інститут складався з шести підрозділів:

1. Кабінет доби феодалізму.
2. Доба розкладу феодально-кріпосницького ладу і розвитку торговельного капіталізму.
3. Доба імперіалізму й фінансового капіталізму.
4. Доба радянської літератури.
5. Кабінет російської й західноєвропейської літератури.
6. Кабінет бібліографії та документації.

Працювали також комісії:

- комісія шевченкознавства, де глибоко вивчалась Шевченкова спадщина,
- комісія теорії й методології літератури,

- комісія джерелознавства.

Радіотелеграфне агентство України 9 березня 1926 року повідомляло: "При Інституті мають організувати музей ім. Шевченка, де зберуть історичні й архівні матеріали, що стосуються життя й творчості Шевченка. Усі такі матеріали зберуть з усіх музеїв України й РРФСР і передадуть Харківському музею ім. Шевченка". Спочатку це була невелика "Шевченківська виставка" (вул. Карла Лібкнехта, 33), яка нараховувала близько 60 художніх творів, рукописів тощо.

У березні 1930 року в Харківській бібліотеці ім. В.Г.Короленка експонувалося 80 малюнків і 46 шкіців (серед них було 9 автопортретів, 12 акварелей періоду заслання, серія "Блудний син", портрети Михайла Щепкіна і Айри Олдріджа). У часописі "Всесвіт" за 1930 рік, зокрема зазначалося: "Найвизначнішим явищем під час святкування Шевченкових днів у столиці України ц.р. було відкриття виставки Шевченка в помешканні державної книгозбірні ім. Короленка.

На виставці постать поета-революціонера подано повніше, ніж будь-коли. Організаторові виставки – Шевченківському Інститутові пощастило зібрати найцінніші експонати, що були розкидані по різних збірках. Вперше на виставці показали велике число картин Шевченка, його листів, власних книжок, не кажучи вже про інші матеріали, що безпосередньо стосуються Шевченка".

За ухвалою Уряду УРСР 12 грудня 1932 року при Інституті літературознавства ім. Т.Г.Шевченка було урочисто відкрито галерею його картин (вул. Раднаркомівська, 11). Галерея картин Т.Г.Шевченка у Харкові – перша музейна установа, де було зібрано насамперед мистецькі твори Шевченка, а також видання його творів, документи тощо. Перед входом до неї було розміщено кілька портретів різної художньої вартості і між ними два оригінальні: пензля відомого харківського художника І.Шульги та професора Ф.Кричевсь-

кого, де Шевченка було зображено як борця, людину з незламною волею.

Спочатку галерея налічувала 137 творів Т.Г.Шевченка, більшість з яких були передані ще у 1929 році з Російського музею в Ленінграді ("Кара-Бутак", "Форт Косарал", "Форт Александровський", "Оренбурзьке укріплення", "В степу", "Укріплення Раїм", "Уральське укріплення" та ін.), з Державного Ермітажу, Інституту російської літератури АН СРСР, Третьяковської галереї, Музею образотворчих мистецтв ім. О.С.Пушкіна, Московського історичного музею, державного театрального музею ім. Бахрушина та Всесоюзної бібліотеки ім. В.І.Леніна в Москві.

14 травня 1931 року професор С.А.Таранушенко передав марки з портретом Т.Шевченка; І.Айзеншток – вісім малюнків Л.Жемчужникова. У 1932 році з Миргородського музею надійшов портрет О.А.Лук'яновича, із Полтавського музею – портрет Ганни і Платона Закревських. 10 березня 1932 року з Історичного музею надійшли малюнки Т.Г.Шевченка. Із Сумського музею надійшли офорти та видання "Кобзаря" 1860 року. 19 травня 1932 року від Всеукраїнського музею ім. Сковороди надійшла акварель – карикатура на Гаврила Родзинка.

У 1933 році Чернігівський та Київський історичні музеї передали до галереї переважну більшість як літературної, так і образотворчої спадщини Т.Г.Шевченка. У 1933 році з Інституту Тараса Шевченка було передано до галереї 107 оригінальних мистецьких творів художника та значну частину приписуваних йому робіт інших авторів. Чимало експонатів дарували приватні особи.

До 1934 року галерея містилася лише у двох залах. У першому було виставлено експонати, пов'язані з Шевченковим життям і його добою: побутом кріпацтва, панівних класів; Шевченко як революціонер; як засланець; його смерть;

увічнення пам'яті. Тут же експонувався славетний портрет В.Жуковського пензля К.Брюллова, за який було викуплено Шевченка з неволі. З цього залу починалося знайомство з живописом Т.Г.Шевченка, де було зібрано його найкращі твори академічного напрямку, як, наприклад "Вбивство Віргінії", "Смерть Сократа", сцени з історії князівської Русі (рисунок "Жіночої голівки"), які свідчили про неабиякі здібності митця. Що ж до потретів-мініатюр, то вони вражали незвичайним для молодого художника смаком та віртуозністю виконання.

У цьому ж залі було представлено низку малюнків, створених ним на Україні для Археографічної комісії, (наприклад, "Собор Видубецького монастиря"), в яких він тонко відчуває природу.

У другому, "Зеленому" залі, було зібрано офорти Тараса Григоровича у тому числі до "Живописної України", як, наприклад, "Судня Рада", або історична композиція "Дари в Чигирині", а також серія його малюнків, виконаних на засланні: краєвиди пустель Азії ("Чекан-Арал"), сцени з побуту киргизів ("Казахські діти-байгуші", "Катя"). Тут же мітилося кілька портретів пензля Шевченка та його автопортрети: з бородою після заслання та овальний олією, який він малював за місяць до своєї смерті. Поруч займала стінку "сатира" (так називав її сам Шевченко) "Блудний син", у восьми малюнках, яка зображала трагедію молодої людини-марнотратця.

"Мармурове погруддя Шевченка роботи професора Беклемішева прикрашало нішу дверей, – на думку Христі Алчевської, це погруддя, виконане на її замовлення, мало у вигляді пам'ятника прикрашати якийсь майдан Харкова, але "усмотрение" місцевої губерніальної влади рішуче заборонило навіть і думати про такий "злонамеренный сепаратический" вчинок" – писав М.Бурвчек у "Літературній газеті" від 19 квітня 1933 року.

"Літературна газета" від 10 березня 1934 року повідомляла про організацію виставки до 120-річчя від дня народження Т.Шевченка в Інституті його імені в Харкові: "Виставка художніх творів розміщена в 6 великих залах, відповідно оформлених. Художні твори Шевченка систематизовано і впорядковано. Репрезентовано близько 200 картин і малюнків Шевченка. Взагалі Інститут зібрав мало не 700 поетових малюнків, гравюр і картин. З них будуть експоновані найвизначніші твори, а решта переховується в секторах Інституту до майбутнього поширення шевченківської картинної галереї".

1934 року галерея мала вже 12 добре обладнаних залів, де було виставлено близько 250 творів Т.Г.Шевченка, а також проекти пам'ятників Шевченкові у Харкові. В галереї функціонував зал-музей, спеціально призначений для вшанування пам'яті Шевченка.

Зусиллями співробітників Галереї навколо вивчення Шевченкової спадщини було розгорнуто велику науково-дослідну роботу. Було проведено паспортизацію всіх картин, експонованих у галереї, знайдено кілька невідомих малюнків Шевченка, розпочато роботу над копіюванням олійних творів. Поряд з цим провадилося подальше збирання його живописного доробку.

Музей та Галерея картин Т.Г.Шевченка стали для учбових закладів своєрідним наочним посібником, що допомагав вивчати історію української літератури та мистецтва. Досить навести такий приклад: "Я знав Тараса як великого поета-бунтаря, селянського демократа, співця покріпаченого селянства ... Тепер я дізнався, що Тарас Григорович Шевченко був видатним художником. Творчість Шевченка, яку я побачив, дала мені можливість уяснити геніальну постать Шевченка" – такий відгук глядача надруковано у часописі "Червоний шлях" за 1935 рік.

Протягом 1934–1935 рр. галерею відвідали близько 40 тисяч осіб, з них 25 тисяч організованих глядачів. Співробітники Галереї разом з працівниками Інституту літературознавства проводили велику роботу з популяризації Шевченкової спадщини на підприємствах і установах Харкова. Було проведено творчі зустрічі з робітниками ХЕМЗу, "Серпа і молота". За цей рік було організовано 25 пересувних виставок на ХТЗ, ХПЗ, "Серп і молот", ХТГЗ, "Світло шахтаря", заводі ім. Шевченка, фабриці ім. Тінякова та ін. До шевченківських днів 1935 року та відкриття пам'ятника у Харкові було відкрито виставку, присвячену вшануванню пам'яті Т.Г.Шевченка, що доповнила галерею ще двома залами.

Таким чином, Картина галерея ім. Т.Г.Шевченка провадила широку науково-дослідну роботу, що була спрямована на вивчення та популяризацію Шевченкової спадщини. Кількість експонатів швидко зростала, і у 1939 році експозиція містилася у 14 залах, де було виставлено не лише живописні твори, а й висвітлено життєвий і творчий шлях Кобзаря.

У 1939 році широко відзначалося 125-річчя з дня народження Т.Г.Шевченка. До цієї дати у Києві в будинку Академії Наук УРСР було організовано Республіканську ювілейну Шевченківську виставку, де, крім картин з Галереї Т.Г.Шевченка, було представлено велику кількість різноманітних матеріалів. У 10 залах містилося понад 900 експонатів з архівів і музеїв Києва, Харкова, Москви, Ленін-града, Саратова, Львова, Баку.

20 вересня 1940 року Рада Народних Комісарів УРСР ухвалила: "Організувати в Києві на базі республіканської ювілейної Шевченківської виставки центральний державний музей Т.Г.Шевченка, в якому зосередити всі оригінальні матеріали, зв'язані з життям, творчістю та революційною діяльністю Т.Г.Шевченка. Передати до Центрального державного музею Т.Г.Шевченка всі матеріали республіканської виставки,

утвореної в м.Києві до 125-річного ювілею з дня народження поета, та закріпити за музеєм експонати, представлені до згаданої виставки різними музеями та установами УРСР".

Згідно з цією постановою частину творів з харківської галереї картин Т.Г.Шевченка було передано до новоутвореного Центрального державного музею Т.Г.Шевченка в Києві, що почав діяти у квітні 1941 року в приміщенні Маріїнського палацу.

Та почалася війна. Харківська галерея картин Т.Г.Шевченка майже повністю була евакуйована разом з експонатами Державної картинної галереї, Київським Центральним державним музеєм Т.Г.Шевченка та Київським меморіальним Будинком-музеєм до Новосибірська 15 жовтня 1941 року, 24 жовтня Харків вже був захоплений ворогом. 12 листопада 1942 року відбулося засідання Комісії з охорони пам'яток культури при відділі освіти Харківської міської управи, на якому було обговорено перспективи існування культурно-освітніх установ міста, зокрема музеїв. Вихід вбачався в об'єднанні музейних закладів для полегшення вирішення їх нагальних проблем. Були заслухані доповіді керівників Художнього музею (колишньої Української державної картинної галереї) професора Р.Кутепова і Картинної галереї ім. Т.Г.Шевченка І.Данильченка, за свідченням якого, в галереї залишились портрети Шевченка, меблі, репродукції та негативи з його творів. Було вирішено об'єднати обидві галереї і дати їм назву – Харківський національний художній музей. Але це рішення так і залишилося на папері. У січні галерею було реорганізовано і вона отримала нову назву – Будинок ім.Т.Г.Шевченка, а її директором призначили І.Данильченка, на якого покладалась відповідальність за збереження художніх творів і всього майна музею.

Отже, незважаючи на відсутність оригіналів картин Тараса Григоровича, в новоутвореному Будинку його імені було зібрано все те, що висвітлювало життя, творчість та громадську

діяльність великого Кобзаря. Планувалось навіть, що Будинок буде видавати листівки з репродукціями живописних творів Т.Г.Шевченка, пропагувати його творчість лекціями та доповідями.

Однак 6 вересня 1942 року було відкрито лише один відділ виставки творів Шевченка у репродукціях. У жовтні 1941 року німецьке командування влаштувало тут для своїх вояків тимчасове житло. Крім "обслуговування" німців, за період з 6 вересня по перше грудня 1942 року" ... було 1752 відвідувань, 76 екскурсій школярів, кількість дітей в яких – 1409". У лютому 1943 року, за письмовим розпорядженням німецької штандарткомендатури м.Харкова, з Будинку ім.Т.Г.Шевченка було вилучено цінні меблі першої половини XIX сторіччя. За нею приїздили на вантажних машинах солдати і офіцери, які вивозили меблі до квартир німецьких генералів. Після цього ними ж було забрано і музейні килими.

Взимку 1942 року при Художньому інституті, який, також знаходився у приміщенні Будинку ім. Т.Г.Шевченка, відкрився "Художній салон" з метою експонування і можливої реалізації поточної мистецької продукції харківських художників. Однак через те, що діяльність салону під керівництвом К.Бульдіна, всупереч неодноразовим запереченням директора Художнього інституту професора М.Козика, набула суто комерційного ухилу і звелася до торгівлі коштовностями й антикваріатом, Художній інститут відмовився мати будь-що спільне з такого роду підприємством. Тим більше, що К.Бульдін передав салон з його майном приватному товариству "Культура", метою якого було грабіжницьке викачування з голодуючого населення Харкова коштовностей для продажу їх німецьким воякам. За час їх господарювання в горішньому поверсі Будинку ім. Т.Г.Шевченка, в якому вони захопили всі експозиційні зали, з бібліотеки було викрадено велику кількість книг. Виходячи з цього, "Художньому салону" було запропоновано переїхати у приміщення

готелю "Інтернаціонал", куди ними було вивезено й частину меблів, що належала Будинку ім. Т.Г.Шевченка. Разом з готелем вони згоріли 1943 року.

Частину експонатів музею Шевченка, за розпорядженням керівника Харківського айнзацштабу Р.Р.Гауптая, було перевезено до Українського художнього музею по вул. Басейній, 18 (нині вул. Петровського) для організації виставки "Історія культури Української області", які також згоріли там разом з експонатами колишньої Української картинної галереї, підпаленої німецько-фашистськими варварами у серпні 1943 року.

Решта майна Будинку ім. Т.Г.Шевченка була пограбована солдатами СС, що увірвалися у приміщення музею під час другої окупації нашого міста в березні 1943 року. Вони виламали двері, знівечили мармуровий бюст Т.Г.Шевченка роботи академіка В.Беклемішева. У травні 1943 року гестапо двічі проводило обшук у приміщенні Будинку ім. Т.Г.Шевченка.

При остаточному відступі німецько-фашистських загарбників з Харкова у серпні 1943 року співробітниками штафель-пропаганди, керівником якої був зондерфюрер Бек, було забрано портрети Т.Г.Шевченка. 23 серпня 1943 року місто було піддано артилерійському обстрілу, і один з снарядів влучив у головний фасад будинку...

А тим часом 27 березня 1943 року Рада Народних комісарів УРСР ухвалила "утворити при Інституті української мови і літератури Академії наук УРСР Державний літературно-художній музей Т.Г.Шевченка" та передати до його фондів "все майно, музейні та архівні матеріали шевченківських музеїв, зв'язані з творчою діяльністю Т.Г.Шевченка". Але ця постанова не була виконана.

2 грудня 1944 року евакуйовані експонати Галереї картин Т.Г.Шевченка, Київського Центрального державного музею Т.Г.Шевченка та Київського меморіального Будинку-музею

повернулись із Новосибірська до Харкова і були розміщені в Музеї образотворчого мистецтва, де мала відкритися постійно діюча Шевченківська експозиція. 1945 року з'явилась інша урядова постанова про перепідпорядкування музею Народному комісаріату освіти. Тодішній нарком освіти П.Тичина звернувся до уряду УРСР з проханням розмістити музей Т.Г.Шевченка в Києві, а в Харкові створити його філіал. Ця постанова також не була виконана.

Київські музеї залишалися у Харкові під дахом Музею образотворчого мистецтва (зараз Харківський художній музей), тому, що у Києві для Державного музею Шевченка не знайшлося приміщення.

В останній раз експонати Харківської галереї картин Т.Г.Шевченка було представлено на виставці в Музеї образотворчого мистецтва у березні 1947 року.

У серпні 1948 року на підставі урядової постанови від 22 червня про відкриття Державного музею Тараса Шевченка у Києві експонати Харківської галереї картин Т.Г.Шевченка було перевезено до Києва, а 24 квітня 1949 року відкрито нову експозицію у будинку на бульварі Т.Шевченка, 12.

О.Дьякова

СКУЛЬПТУРИ Т.Г.ШЕВЧЕНКА У ХАРКОВІ

Тарас Григорович Шевченко є найшановнішою постаттю в Україні. Він належить до плеяди небагатьох українців добре відомих за кордоном.

За кількістю скульптур, встановлених у світі, Т.Г.Шевченко поступається лише В.Шекспіру. В Україні Великому Українцю встановлено 700 пам'ятників, меморіальних дощок і пам'ятних знаків і 75 за кордоном у 26 державах (5 пам'ятників і 17 меморіальних дощок у Росії, по чотири пам'ятника – у

США і Канаді, три – у Франції, по два – у Молдові, Бразилії та Австралії, по одному – в Аргентині, Парагваї, Кубі, Румунії, Угорщині, Югославії, Польщі, Словенії та багатьох республіках колишнього Радянського Союзу).

Мета цього повідомлення – висвітлити історію встановлення пам'ятників Кобзарю у Харкові.

Про харківські скульптури існує значна кількість літератури в основному інформаційного характеру. Джерелознавча та історіографічна база, що стосується цих пам'ятників, розподіляється неоднаково. Про погруддя Шевченка, що було встановлено наприкінці XIX століття, є лише згадки в мистецтвознавчих енциклопедіях та пресі.

Про монумент Шевченка, створений у 1930-ті роки, літератури більше. У республіканській та центральній пресі були надруковані постанови про спорудження пам'ятника, умови конкурсу, матеріали про урочисте відкриття.

У післявоєнний час у місцевій пресі з'являлися статті краєзнавців про будівництво пам'ятника, спогади архітекторів, акторів, які позували скульптору, про роботу над спорудженням пам'ятника, побачило світ кілька фотоальбомів (Л.В.Владича, М.В.Чернової та ін.) з історичними нарисами. У цих публікаціях акцент зроблено не стільки на історії створення монумента, скільки на його ідеологічній спрямованості.

У роки незалежності до історії створення пам'ятників Шевченкові у Харкові дослідники і краєзнавці майже не звертались. Отже, можна вважати, що історіографія створення шевченківських скульптур у Харкові має в основному інформаційний характер, ґрунтовної публікації немає.

Ідея увічнення пам'яті Кобзаря у Харкові виникла відразу після смерті поета у 1861 році, хоча у нашому місті він не був жодного разу. Існувала пропозиція створення скульптури Т.Г.Шевченка.

Досить часто у місцевій пресі містилася помилкова інформація про те, що саме в Харкові з'явилася перша скульптура поета. Однак слід відзначити, що перший бюст Великого Кобзаря був встановлений у форті Олександрівському (колишньому Новопетрівському укріпленні), де проходив військову службу Т.Г.Шевченко. Споруджений він був на кошти прогресивного офіцерства і проіснував до 1920 року, коли був зруйнований басмачами.

Ініціаторами створення першого пам'ятника Шевченкові у Харкові була родина Алчевських. У 1897 році Олексій Кирилович Алчевський замовив у Петербурзі відомому академіку В.О.Беклемішеву погруддя Кобзаря із білого мармуру. Наступного року бюст було встановлено у садибі Алчевських (на вул. Садово-Куликовській, зараз Раднаркомівська). Це був нелегальний пам'ятник, бо був встановлений всупереч забороні царської влади.

Пізніше Христина Олексіївна Юровська, яка належить до родини Алчевських, згадувала, як її дід Олексій Кирилович поставив біля пам'ятника лаву і часто відпочивав тут. На цьому місці Олексій Кирилович розповідав дітям та онукам про життя поета, співав його пісні. Біля пам'ятника часто збирались вихованці недільної школи Х.Д.Алчевської.

У 1901 році під час економічної кризи О.К.Алчевський, збанкрутів і наклав на себе руки. Сім'ї довелося продати садибу купцю Шабельському. Новий господар хотів знищити бюст Кобзаря, але Алчевські забрали його із собою і ще 20 років зберігали у родині. 1932 року Микола Олексійович Алчевський, викладач юридичного інституту, передав бюст до Картинної галереї Т.Г.Шевченка і зараз цей експонат знаходиться у Києві у державному музеї поета.

Існують відомості про спорудження гіпсового пам'ятника Кобзарю за проектом скульптора Б.Кратка у Харкові в 1917–1921 роках. До нашого часу пам'ятник, на жаль, не зберігся.

У радянські часи ставлення влади до Шевченка змінилося: він був визнаний борцем проти царату і великим політичним діячем.

1918 року В.І.Ленін підписав Декрет Раднаркому РРФСР "Про створення пам'ятників діячам революції та борцям за народне щастя", де серед перелічених постатей, яким планувалося спорудити монументи, був і Тарас Григорович Шевченко.

Незабаром в Україні за підписом Голови Президії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Г.І.Петровського вийшла постанова Президії ВУЦВК, у якій говорилося: "…поставити в усіх губерніальних і повітових містах, а також великих селах пам'ятники Т.Шевченкові" [див.: 1, с. 89].

Бюро Харківського окружного комітету КП(б)У 1 квітня 1929 року прийняло рішення: "вважати за необхідне, щоб у м. Харкові, як столичному центрі Радянської України, в 1929–1930 р. був поставлений пам'ятник Т.Г.Шевченкові". Цією ж постановою було вирішено оголосити всесоюзний конкурс на проект пам'ятника. До складу журі планувалося ввести представників робітничих організацій, письменників, вчительства, професури й мистецтва [2].

Однак вже наступного року конкурс був перетворений на міжнародний. Були встановлені 8 премій: перша – 5 тис. крб., друга – 3 тис., третя – 2 тис., четверта – 1 тис. та чотири заохочувальних премії по 500 крб. кожна.

Вимоги до конкурсу були жорсткими. Тому терміни побудови – у 1920 році – були зірвані. Лише у 1933 році переміг проект скульптора М.Г.Манізера й архітектора Й.Г.Лангбарда.

Скульптор тричі представляв проекти на розгляд конкурсної комісії. У 1929 році це була голова Кобзаря великих розмірів, встановлена на циліндричному постаменті з барельєфом гайдамаки-повстанця, який гнівно потрясає

кайданами. У проекті 1931 року постать поета була розташована на п'єдесталі, на якому зображувались персонажі його творів. І лише проект 1933 року був затверджений. Слід відзначити, що погруддя Кобзаря, виконане харківським скульптором А.Страховим, було запропоноване конкурсною комісією для масового розповсюдження.

Хоча конкурс ще тривав, у травні 1930 року у Харкові відбулося урочисте закладання пам'ятника із масовим мітингом, де виступили представники уряду, місцевих партійних, громадських, наукових і студентських організацій.

Часопис "Всесвіт" писав, що мітинг відбувався на майдані Тевелєва (нині Конституції). Можливо, спочатку й було прийняте таке рішення, але пізніше місце спорудження пам'ятника було перенесене до Профспілкового саду (зараз – імені Шевченка). Після мітингу був підписаний акт про спорудження пам'ятника і Г.І.Петровський, тодішній голова ВУЦВКу, поклав перший камінь до постаменту.

Майже два роки йшли будівничі роботи у Профспілковому саду і 24 березня 1935 року відбулося відкриття пам'ятника.

Це стало знаменною подією у громадському житті не тільки Харкова, а й усього Радянського Союзу.

На відкриття монумента були делеговані робітники, колгоспники, діячі мистецтва і культури Київщини, Донбасу, Дніпропетровщини, Вінниччини, Росії, Білорусії, Молдавії.

На мітингу були присутні політичні діячі України та Радянського Союзу Затонський, Шелехес, Демченко, Ємельян Ярославський, Ашрафян, Хвиля, Карлсон, Саратіков, Богуцький, Межуєв, Кулик, радянські письменники Всеволод Іванов, Янка Купала та інші.

Привітання надійшли від секретарів ЦК КП(б)У С.Косіора і П.Постишева, заступника голови Раднаркому СРСР В.Чубаря, голови Раднаркому УСРР П.Любченка, Голови Раднаркому Білорусії Голодіда, Наркома освіти РСФРР А.Бубнова, від

письменницьких організацій Білорусії, Грузії, Казахстану, робітників Канади.

Мітинг мав ідеологічне забарвлення. У всіх виступах йшлося про тяжку долю поета, про перемогу пролетаріату та будівництво щасливого життя у Радянському Союзі. Усі доповідачі закінчували промови здравицею Радянському Союзу та особисто товарищ Сталіну. Червоною ниткою доповідей звучала ненависть до "дрібнобуржуазних націоналістичних елементів", які намагалися "привласнити ім'я" Шевченка, однак нічого не зробили для покращення його долі та увічнення пам'яті. Серед таких "елементів" часто звучало ім'я М.О.Скрипника, одного з найактивніших проводирів політики українізації в республіці. Заслуга будівництва пам'ятника повністю приписувалась секретарю ЦК КП(б)У П.П.Постишеву.

Коли було скинуто покривало, присутні побачили пам'ятник, який і сьогодні заворожує людей. Це багатофігурний монумент. У створенні скульптур М.Г.Манізеру допомагали молоді актори харківського театру "Березіль", згодом народні артисти СРСР – Н.М.Ужвій, А.М.Бучма, І.О.Мар'яненко, О.І.Сердюк, народна артистка С.В.Коваль.

Фігури відливали на Ленінградському скульптурному заводі. У зв'язку з цим на мітингу згадували колишнього секретаря Ленінградської обласної партійної організації С.М.Кірова, який загинув у грудні 1934 року.

П'єдестал у вигляді спіралі, на якій розташовано 16 фігур, зроблений із лабродариту, привезеному з Волині.

Домінує у пам'ятнику фігура Тараса Григоровича Шевченка висотою 5,5 метрів. Погляд поета суворий. Гнівний жест правої руки, стиснутої у кулак, удає бунтаря, борця проти царату.

Фігури, що оточують п'єдестал, менші за постать Кобзаря у два рази. Вони символізують різні епохи. Для створення образу поневоленої України взяті персонажі творів Шевченка.

Поступово їх замінюють борці за владу рад і щасливі мешканці Радянської України.

Першою по спіралі стоїть знаменита Катерина із немовлям на руках – втілення образу жінки-матері, її тяжкої долі у царській Росії. Три наступі чоловічі постаті – бунтівники – борці за волю селян. Гайдамака з косою близький до образу шевченкового Яреми з однойменної поеми. Поруч сидить із зав'язаними руками запорожець. Ближче до п'єдесталу стоїть селянка. На відміну від Катерини, її вигляд свідчить, що ця жінка готова захищати себе. Далі стоїть селянин, із важким жорном на плечах, що символізує каторжну працю та безправ'я людини у царській Росії.

Статуя рекрута є перехідною між безправ'ям і боротьбою за краще майбутнє. Скульптор надав обличчю солдата портретну схожість із Тарасом Григоровичем. У ньому сфокусувалося ніби те, що поет описував у своїх творах і те, до чого закликав.

Наступні фігури вже не пов'язані із життям і творчістю Кобзаря, а символізують боротьбу пролетаріату за побудову соціалізму. Поруч із солдатом – робітник, що піднімає прапор зі зламаним древком, щоб продовжити боротьбу, та молодий студент, який тримає робітника за руку. Далі – робітник із рушницею, червоноармієць і матрос, які у роки революції та громадянської війни боролися за владу Рад в Україні.

Завершують монумент три фігури радянського часу: шахтар, колгоспник і студентка. Вони символізують непорушний союз робітників, селян та інтелігенції. Фінальна група – апофеоз соціалізму. Прапор, високо піднятий шахтарем – символ домінуючої ролі пролетаріату в Радянському Союзі.

Зрозуміло, що пам'ятник Шевченку є відтворенням ідеології свого часу. Незважаючи на пропагандистське навантаження, він і сьогодні залишається кращим монументом великому Кобзарю.

Література

1. Фургайло В. Як це було: з історії пам'ятника Т.Г.Шевченкові в Харкові // Прапор. – 1964. – № 3. – С.89–90.

2. Постанова бюра Харківського окружкому КП(б)У від 1 квітня 1929 року // Червоний шлях. – 1935. – № 3. – С.124.

3. Мітинг, присвячений відкриттю пам'ятника Т.Г.Шевченкові // Червоний шлях. – 1935. – № 3. – С.127 –149.

4. Хвиля А. Пролетаріат збудував пам'ятник Т.Г.Шевченкові // Червоний шлях. – 1935. – № 3. – С.150 –154.

5. Замітка // Всесвіт. – 1930. – № 8. 15 травня. – С. 1.

6. Замітка // Червоний шлях. – 1930. – № 3. – С.197.

Г.Столярова

СЛОБОЖАНСЬКИЙ УКЛІН ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКУ

Життя й творчий подвиг великого Кобзаря для багатьох українців є взірцем служіння Батьківщині. Тому з таким хвилюванням встановлюють місця, де бував Шевченко, відновлюють події далекої минувшини.

Сам Тарас Григорович Шевченко, чимось зацікавлений, намагався докопатися до суті, котру шукав у власних враженнях, у розповідях досвідчених людей, в книжках. Перш за все в тих, які тепер називають краєзнавчими. Шевченка цікавили й запорізька старовина, й антична культура. Повертаючись з заслання, він придбав книгу «Описание города Астрахани». Чекаючи дозволу на в'їзд до Петербурга, у Нижньому Новгороді читав "Краткий очерк истории и описание Нижнего Новгорода".

Мета цієї розвідки – спробувати, вивчаючи літературну спадщину, дізнатися про зв′язки Т.Г.Шевченка із Слобожанським краєм, зокрема із Харківщиною.

Перше видання "Кобзаря" містило всього 8 віршів. І саме в фундамент книги було закладено вірш, присвячений харківському письменнику Г.Квітці-Основ'яненку:

… Бо все гине, -
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,

Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.

Серед класиків українського красного письменства одне з найвизначніших місць заслужено посідає Григорій Федорович Квітка, знаний в літературі під прибраним ім′ям Основ′яненко – від тієї прихарківської слободи Основа, де він побачив світ. Він був організатором і керівником Харківського професійного театру, одним з видавців і редакторів журналу “Украинский вестник”. З 1817 р. Квітка перебував на різних адміністративних посадах. Шевченко познайомився з творами Квітки-Основ′яненка, очевидно, в бібліотеці Є.Гребінки в Петербурзі ще до свого звільнення з кріпацтва. Квітка-Основ'яненко вперше довідався про Т.Шевченка як талановитого молодого поета з листа Є.Гребінки від 18 листопада 1838 р.: “А ще тут в мене один земляк – Шевченко, до чого ж гарні вірші складає! Як щось напише, тільки прицмокни та руками об поли вдар! Він мені дав гарні вірші до збірника…”

Особисто Квітка-Основ'яненко і Шевченко не зустрічалися. Але були заочно знайомі, було щире і сердечне листування. Дізнаємось, що вірші Квітка-Основ'яненко читав у рукописному вигляді і не знав, що їх писав Шевченко, здогадувався, що писав – Перебендя: “…Отсе так, хтось мудрий написав і живо усю

правду списав… Хто ж такий?… Перебендя…” Але заочно він вже любив цього автора: “…Вас я кріпко улюбив, знайшовши таке мнякесеньке серденько і душу чисту, мов хрусталь…” Читаємо і здається нам, що пише батько до сина. Так воно і було: Квітці-Основ'яненку – 62 роки, а Тарасові – 26. Батьком української прози були вже написані “Маруся”, “Сердешна Оксана”, “Сватання на Гончарівці”, “Шельменко – денщик”, а у молодого поета були тільки перші літературні спроби, та такі, що, читаючи їх, ніхто не залишався байдужим. Це був славнозвісний “Кобзар”. Один із примірників “Кобзаря” Шевченко надіслав Квітці-Основ'яненку, про що писав поетові: “…А книжку як розгорнув, дивлюсь – Кобзар… Я його притулив до серця, бо дуже шаную Вас і Ваші думки кріпко лягають на душу…” І Т.Шевченко, читаючи твори Квітки Основ′яненка, бачив, що письменник, живучи на Україні, добре знає традиції, побут і пісні народу. Просив його надіслати національний український дівочий одяг для натурниці. Квітка-Основ’яненко відповідає Шевченкові в листі від 22 березня 1841 р.: “Купимо куклу та і вберемо її і у плахточку, і у запасочку,і льолечку дамо яку треба, і коси заплетемо, і скиндячки положимо та і пошлем до вас.” Такі детальні настанови дає молодому Шевченкові Квітка-Основ'яненко тому, що Тарас Григорович робив ілюстрації до його повістей “Знахар” і “Панна Сотниківна”. Дружні стосунки були між літераторами, Шевченко подарував Квітці-Основ'яненку три примірники поеми “Гайдамаки” і писав: “Поцілуйте любого Гулака-Артемовського і отдайте йому книжечку, а другу, не цілуючи, отдайте Корсуну…”

Коло харків′ян, знайомих з Т.Г.Шевченком збільшується. На жаль, листування між П.П.Гулаком-Артемовським і Шевченком не зберіглося. Але ми маємо коротенькі повідомлення з листів Квітки-Основ'яненка до Шевченка, зокрема у листі від 22 листопада 1841 р. з Основи в Петербург: “…Покланявся Вам пан Артемовський. Він сказав: “Я тільки прочитав його

“Кобзаря”, та й знаю, яку він має душу і яке серце в нього, і знаю його думки”. Свої оригінальні твори Гулак-Артемовський пише українською мовою. Він є автором перших на Україні романтичних балад на сюжети А.Міцкевича (“Твардовський”) і В.Гете (“Рибалка”), оригінальних байок, майстерних за формою ліричних поезій і прекрасних бурлескних переспівів з Горація. В повісті “Близнецы” Т.Шевченко захоплено згадав переспів з Горація “До Пархома”.

У цитованому листі згадувалося прізвище Корсун. Маємо лист Т.Шевченка від 12 січня 1842 р. до О.О.Корсуна із Петербурга у Харків: “Мар′яна-черниця” (Поема). Отак починає-ться моя “Черниця” – а що дальше буде, то я і сам не знаю. Здається, і люльки не курю, а шматочки паперу, що була написана “Черниця”, розгубилися – треба буде знову компонувати. А поки що буде, надрукуйте хоч те, що маю, – тільки друкуйте своєю граматикою, бо вона мені дуже полюбилась.” Корсун Олександр Олексійович – український поет-романтик. Народився у 1818 р. в с. Богданівська Антипівка на півдні України, закінчив юридичний факультет Харківського університету, служив чиновником, виявив великий інтерес до українського фольклору, в 1839 р. у Харкові видав збірку “Украинские поверья”, куди ввійшли сім народних казок. Дружив з М.Костомаровим, за його підтримки видав в 1841 р. першу книжку альманаху “Сніп” українською мовою, до якої ввійшли кілька його власних віршів. Відомий вірш О.Корсуна “До Шевченка”, в якому він трактував ранню творчість поета не дуже прихильно. Але вони мали дружні стосунки, листувалися. О.О.Корсун поширював у Харкові передплатні квитки на поему “Гайдамаки”, в 1890 р. в журналі “Русский архив” виступив із спогадами про М.Костомарова, в яких писав про захоплення читачів “Кобзарем” Т.Шевченка.

Читаємо листи Квітки-Основ'яненка до Т.Шевченка і знаходимо: “…Знайшовся і в нас парень-друзяка, до діла

штепний, та й хоче збити збірник, по панському “альманах”, і дав йому імення Молодик і хоче назбирати усяких штучок… Будьте ласкаві, пришліть йому яку думку Вашу, або відорвіть від готового який шматочок та й пришліть на моє ім′я аж у самісінький Харків. Велике Вам спасибі скаже..” “Молодик” – український літературно-художній альманах, який видавав у 1843–1844 рр. Іван Єгорович Бецький. Народився він у 1818 р., походив із московських міщан, освіту здобув у Московському і Харківському університетах. Служив спочатку у Харкові до 1845 р., а потім у канцелярії московського губернатора. Перебуваючи в Харкові , належав до середовища української творчої інтелігенції. Підтримував дружні зв′язки з В.Каразіним, Г.Квіткою-Основ'яненком, М.Костомаровим. За їх активною участю упорядкував 4 книги альманаху “Молодик”. В “Молодику” на 1843 р. в книзі 2 опубліковано Шевченкові твори “Утоплена”, “Думка” (“Тяжко-важко в світі жити”), “Н.Маркевичу”.

Зберігся лист Т.Шевченка до М.І.Костомарова від 1 лютого 1847 р. із Борзни в Київ: “…Друже мій великий Миколаю. … Коли б ви були трудящі і добрі, щоб розпитати в університеті, чи я утверджений при університеті, чи ні; та напишіть до мене в славний город Борзну…” Бо ж Шевченко мав свідчення художника імператорської Академії мистецтв і чекав затвердження його на посаді вчителя малювання в Київському університеті. Микола Іванович Костомаров народився 16 травня 1817 р. в с. Юрасівка Воронезької області, в 1833–37 рр. навчався в Харківському університеті. 1844 р. захистив магістерську дисертацію. Становлення Костомарова як письменника і історика пов′язано з Харківщиною. Звичайно, Костомаров знав Шевченкові вірші. Ще в 1840–1843 рр.і він захоплювався його поезією. Але особисто познайомилися вони навесні 1846 р. у Києві. М.Костомаров у своїх спогадах пише: “…Навесні 1846 року жив я в Києві на Хрещатику, на розі

Бесарабської площі в будинку Сухоставського… навпроти моєї квартири, на 2-ій лінії Хрещатика, був трактир з номерами, в одному з тих номерів з′явився тоді Шевченко…”

У Шевченка в Києві почалося нове життя в надзвичайно поетичній обстановці. Він задумав змалювати всі визначні види Києва, внутрішній вигляд храмів і цікаві околиці. На цей час припадає знайомство і зближення Шевченка з багатьма членами Кирило-Мефодіївського товариства. М.Костомаров згадував: “…У той час мене глибоко полонила ідея слов′янської взаємності, духовного спілкування народів слов′янського племені, і коли я повів розмову з ним про це питання, то почув від нього найзахопленіше співчуття, і це більш за все зблизило мене з Тарасом Григоровичем”. Та не на щастя звела доля цих людей. Після розгрому кирило-мефодіївців Костомаров був висланий в Саратов, а Шевченко в Орську фортецю. Цикл віршів “В казематі”, написаний Шевченком під час слідства над учасниками Кирило-Мефодіївського товариства вміщує вірш сьомий, присвячений М.Костомарову. Т.Шевченко теж читав твори М.Костомарова. У “Щоденнику” 22 вересня 1858 р. є такий запис: “…читал “Богдана Хмельницкого“ Костомарова. Прекрасная книга, вполне изображающая этого гениального бунтовщика. Поучительная, назидательная книга!” Зустрілися вони знову в Петербурзі після заслання. Не раз гостювали один у одного. Костомаров був професором Петербурзького університету, Шевченко відвідував його лекції, разом з ним працював над організацією недільних шкіл. В останні роки життя Костомаров, незважаючи на загрозу репресій, читав на публічних вечорах твори Шевченка. Згадуючи свої зустрічі й розмови з поетом, Костомаров підсумовував: “Як про людину можу сказати, що знаю його як особу бездоганно чесну, яка глибоко любила свій народ і його мову, але без фанатичної неприязні до всього чужого.” М.Костомаров відвідував хворого

Шевченка і над труною в академічній церкві виголосив промову про поета.

Важливим був вплив на творчість Шевченка "старої" харківської літератури, зокрема Г.Сковороди, А.Метлинського, І.Срезнєвського, Я.Щоголіва. Т.Шевченко захоплювався поетичною творчістю Сковороди ще в дитинстві, переписував його вірші з рукописного списку вчителя-дяка П.Рубана: "…І зроблю маленьку книжечку. Хрестами і візерунками з квітками кругом листочки обведу та й списую Сковороду…" Він не тільки добре знав творчість Г.Сковороди, але й використовував дещо в своїх творах. Наприклад, у повісті "Наймичка" згадується, що дяк любив співати "Всякому городу нрав і права". І вступ до сатиричної поеми "Сон" дуже нагадує змістом десяту пісню із "Сада" Сковороди. Але Шевченко досить критично ставиться до мови філософа. У передмові до нездійсненого видання "Кобзаря" 1847 р. Шевченко пише, що Сковорода був би таким же великим поетом, як Роберт Бернс, коли б "його не збила з пливу латинь…", а в повісті "Близнецы" – називає твори Сковороди "винегретными". Але вважав все-таки філософа "Диогеном наших дней".

Представником харківської школи романтиків був український поет Яків Іванович Щоголів. Кілька віршів Щоголіва під назвою "Первоцвіт Щоголіва" за сприянням Т.Шевченка надруковано в альманасі "Хата" в 1861 р. Шевченко захоплювався віршем Щоголіва "Гречкосій", називав його казаночком:

…Гей, гей, гей, мій гарний воле,
Нива довга, в стернах поле…
Вітер віє – повіває,
Казаночок закипає…

Харківщина завжди була важливим центром розвитку української культури, а її літературна карта рясніє іменами відомих митців слова. Читаємо лист Т.Шевченка від 22 травня

1842 р. із Петербурга до Харкова, писаний П.М.Корольову: “Спасибі тобі, добрий чоловіче, за ласкаве слово, за гроші і за “Старину запорізьку”… Прийми, не гніваючись “Гайдамаки”, а на “Кобзар” вибач. Нема ні одного. Як надрукую вдруге, то пришлю не один екземпляр. З дякою шлю вам 6 екземплярів “Гайдамаки” – і сьомий вам на пам′ять, не забувайте мене, коли маєте чим поминать. Лежу оце п′яті сутки та читаю “Старину”, добра книжка, спасибі вам і Срезнєвському. Я думаю дещо з неї зробить, коли здоров буду, там багато є дечого такого, що аж губи облизуєш, спасибі вам, – напиши, будь ласкав, земляче, коли будеш мать час, як там у вас, у Харкові, привітали мої “Гайдамаки”, чи лають, чи ні, напиши чисту правду…”

І.І.Срезнєвський – відомий український фольклорист, етнограф, письменник, видатний учений славіст. Одним із перших науковців визнав, що українська мова є окремою слов′янською мовою. Срезнєвський видав шість випусків /Збірника “Запорожская старина”. Матеріали цих збірників Шевченко використав для написання історичних поезій “Тарасова ніч”, “Іван Підкова”, “Гамалія”. В листі до П.М.Корольова 18 листопада 1842 р. Шевченко пише: “Спасибі тобі, мій голубе, що хоч ти мене не забуваєш: прочитав я твоє ласкаве письмо… бо вже з півроку, як не чую нічого із рідної моєї України… Поклоніться, будьте ласкаві, Метлинському, спасеть його бог за його “Думки і ще дещо”…

А.Л.Метлинський – український поет, перекладач, етнограф, видавець. У 1839 р. випустив збірку поезій “Думи і пісні та ще дещо”, її якраз і читав Шевченко і збагачував свої знання народною мудрістю.

Хто ж такий П.М.Корольов? У довідниках знайшли його цікаву біографію. Пилип Миколайович Корольов народився в 1821 р. в селі Харківської губернії в родині селянина. Понад 50 років працював на педагогічній ниві, його мрією було влаштувати в рідному селі Харківської губернії народну школу.

І його ім′я живе в пам′яті народній Слобожанського краю. Цей скромний вчитель другої харківської гімназії захоплювався поезією Т.Шевченка, поширював серед харків′ян квитки на видання його творів. Зібрані гроші пересилав авторові до Петербурга. Листувався з поетом, подарував йому збірку "Запорізька старина". Це саме його двадцятивосьмирічний Шевченко сердечно називав своїм земляком.

Т.Г.Шевченко і М.С.Щепкін – двоє колишніх кріпаків, які стали людьми всесвітньо знаменитими, знали один одного задовго до особистого знайомства. Шевченко міг бачити гру Щепкіна 1838 р. в Петербурзі, а 1843 р. в Києві, куди актор приїздив на гастролі. Тоді, як гадають деякі дослідники, вони вперше зустрілися. Поет подарував Щепкіну "Кобзар". Вони зустрічались і в 1844–1845 рр. Присвячений Щепкіну вірш "Заворожи мені, волхве", написаний 13 грудня 1844 р. свідчить про те, що вже тоді між ними встановилася сердечна близькість. Щепкін часто виступав з читанням Шевченкових віршів. З особливим натхненням він виконував "Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!".

Історія не визнає слова "якби". Перебуваючи у Нижньому Новгороді після заслання, Шевченко познайомився з молодою актрисою місцевого театру К.Піуновою. Катерину Борисівну Піунову називали "дочкою сцени". Поки до столиці було далеко, Шевченко влаштував гастролі М.Щепкіна до Нижнього Новгороду. Щепкін подарував нижегородцям три спектаклі. В одному з них "Москаль-чарівник" Щепкін грав роль Чупруна, а Піунова – Тетяну.14 січня 1858р. Шевченко пише у "Щоденнику": "Сегодня случайно зашел к Пиуновой. Речь зашла о конце ее театрального года, о возобновлении контракта. Ей, бедняжке, ужасно не хочется оставаться в Нижнем, а не знает, куда девать себя… В таком ее горе я предложил ей посильные услуги. Я напишу письмо директору Харьковского театра и буду просить М.С.Щепкина о ее заступничестве. Как бы это

хорошо было, если б удалось ей переселиться в Харьков.” Шевченко так і зробив. Він написав листа у Харків і Щепкіну. Відомий актор дав хорошу рекомендацію Піуновій. Шевченко 30 січня 1858 р. писав Катерині Борисівні: “Сделаться вашим мужем для меня величайшее счастье и отказаться от этой мысли будет трудно…”. Думав Шевченко, що доля їх поєднає і вони парою приїдуть до Харкова. Та не судилося так, як хотілося поету. І Харків Шевченка не побачив.

У травні 1843 р. Шевченкові пощастило здійснити першу подорож на Україну. Тут відбулось багато зустрічей, знайомств, з′явилися нові друзі. 29 червня разом с Є.Гребінкою Шевченко відвідав с. Мойсівку на Полтавщині. В маєтку поміщиці Т.Д.Вільховської познайомився с Я.П. де Бальменом. Відтоді почалося їх приятелювання. Які стосунки були між вихідцем зі шляхетного дворянства і колишнім кріпаком? Під час першого знайомства Де Бальмен в чині ротмістра був ад′ютантом начальника штаба, розташованого в Одесі П′ятого піхотного корпусу і приїхав в рідні края у відпустку. А у Шевченка, звільненого з кріпацтва, вже вийшло перше видання “Кобзаря”, це була його перша подорож з Петербурга на Україну, він теж приїхав провідати родину, збирався зробити альбом “Живописна Україна”, щоб викупити братів і сестер з неволі. Демократичні погляди Я. де Бальмена, його інтерес до передової літератури був причиною зацікавленості поетичною творчістю Т.Шевченка. Вони зблизилися і сердечно подружилися. У Бальмена закінчилася відпустка і він поїхав до Одеси продовжувати службу. В той же час Я. Де Бальмен разом із своїм двоюрідним братом Михайлом Башиловим виконали по 39 ілюстрацій, заставок, кінцівок та заглавних літер до рукописної книги творів Шевченка. Крім віршів і поем, які склали “Кобзар” 1840 р., до неї ввійшли поеми “Гайдамаки” і “Гамалія”. Ілюстрації мали підписи кожного автора окремо.

Я.де Бальмен ілюстрував поеми “Гайдамаки” і “Гамалія”. Брати

поспішали з цією роботою, хотіли подарувати Шевченкові поки він був на Україні. До липня 1844 р. збірник під назвою ***"Wirszy T. Szewczenka"*** був готовий, написаний українською мовою, але латинською транскрипцією.

У листі до В.Закревського від 20 липня 1844 р. Яків писав: "Посылаю тебе, милый Виктор, плоды наших трудов, моих и Михайла Башилова. Все главные творения Тараса с виньетками. Они написаны латинскими буквами для того, чтобы в случае фантазии Тараса издать их за границей, все могли бы читать – в особенности поляки. Это тебе не подарок, а только посылается под твое сохранение, про случай приезда самого Тараса, кому этот труд посвящен, и делать с ним он может, что ему заблагорассудится."

Під час другої подорожі на Україну на початку осені 1845 р. Шевченко отримав повідомлення про загибель Я.де Бальмена. На пам'ять про друга взяв він цей рукописний збірник. Тоді і народились ті гарячі полум'яні рядки знаменитого "Кавказу":

І тебе загнали, мій друже єдиний
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, не чорну…

В цей час Т.Шевченко ще не відав, яка доля спіткає його самого і подарунок Я.де Бальмена. Майже через рік, 5 квітня 1847 р. Шевченко був заарештований, разом з іншими паперами у нього відібрали і ілюстрований збірник його друга.

Шевченкове слово не знало кордонів. Відомо, що в 1847 р., за дорученням поета, М.І.Савич передав у Парижі А.Міцкевичу автограф поеми "Кавказ". Микола Іванович Савич був одним з найактивніших членів Кирило-Мефодіївського товариства. М.Костомаров згадує у своїй автобіографії, що на різдвяні свята 1846 р. до нього в Київ приїхав його давнішній друг М.Савич. Тоді вони зібрались у Гулака, був там і

Шевченко. Тут вони познайомились і затоваришували. Незадовго до викриття кирило-мефодіївців М.Савич знову поїхав у Францію. Тоді ж він і виконав прохання Шевченка передати Міцкевичу поему "Кавказ".

Довгі роки Шевченко переживав за долю рідного слова. Ні нових імен, ні нових творів. І ось з'явилась вона, ідейно й творчо близька, рідна в таланті своєму, в національному почутті… – "Господь послав тебе нам, кроткого пророка і обличителя жестоких людей неситих…"

Цей вірш, написаний 17 лютого 1859 р. і присвячений він Марії Олександрівні Вілінській-Маркович, відомій в літературі під псевдонімом Марко Вовчок. Перший її твір видрукував в 1857 р. П.Куліш під назвою "Народні оповідання Марка Вовчка", куди ввійшли 11 оповідань. Цю книжку П.Куліш надіслав Т.Шевченку в Нижній Новгород. У "Щоденнику" 18 лютого 1858 р. є запис: "Какое возвышенное прекрасное создание эта женщина. Необходимо будет ей написать письмо и благодарить ее за доставленную радость чтением ее вдохновенной книги". І потім казав, що "прочитавши до остатку, благословив обома руками." Особисто познайомились вони в Петербурзі 24 січня 1859 р., вірогідно, у П.Куліша. Поет високо цінував твори письменниці, подарував їй автопортрет і автограф поеми "Неофіти", згодом "Кобзар" 1860 р. видання. Називав її Шекспіром, а І.Тургенєву на його запитання, якого автора треба читати, щоб навчитися малоросійській мові, відповів: "Марко Вовчка! Він один володіє нашою мовою." Шевченко вважав письменницю своєю літературною спадкоємицею, продовжувачкою того демократичного напрямку української літератури, який започаткувала його власна творчість. І Марко Вовчок пронесла пошану до поета через своє життя. Її одне з найкращих оповідань "Інститутка" присвячене Тарасові Шевченку.

Після заслання Слобожанщина першою привітала повернення Т.Г.Шевченка в Україну. Під час третьої подорожі на батьківщину весною 1859 р. поет побував у Сумах, повітовому місті Лебедині та сотенному містечку Межиріч. Ці міста с 1796 р. були частинами Слобідсько-Української губернії, перейменованою 1835 р. на Харківську. "Бадьорий і доволі веселий", за свідченням В.В.Тарновського-старшого, чекає Шевченко від'їзду на батьківщину.

У Лебедині Т.Шевченко познайомився з людьми, котрі прийняли його з щирою гостинністю, поета і художника тут знали з сорокових років. У повіті поширювались офорти "Мальовничої України", що їх видавав Шевченко. На Слобожанщині поет створив вірш "Ой на горі ромен цвіте" – погляд у майбутнє.

Далі вже почалася подорож Шевченка у Безсмертя. На цьому шляху 9 березня 1861 року у Петербург до Шевченка прийшла депеша із Харкова – поздоровлення і побажання. Це був останній Слобожанський уклін Тарасові Шевченку у його земному житті і він благословив наш край, тихо промовивши: "Спасибіг".

Література

1. Большаков Л.Н. Їхав поет з заслання. – К., 1977. – С.310.
2. Гребінка Є.П. Твори у 3 т. Т. 3. – К., 1981. – С. 473.
3. Гулак-Артемовський П.П. Твори. – К. 1981. – С. 5–14.
4. Де Бальмен Я.П. Повести. – Х., 1988. – С.12–22.
5. Энциклопедический словарь / Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон. – СПб., 1895.
6. Жур П. Третя зустріч. Хроніка останньої мандрівки Т.Шевченка на Україну. – К., 1970. – С.28–51.
7. Историко-революционный вестник. – 1928. – № 2.
8. Квітка-Основ'яненко Г. Твори у 8 т. Т. 8. – К., 1970 . – С.264.
9. Костомаров М.І. Твори: У 2 т. Т. 2. – К., 1990. – С.763–768.

10. Літературна Харківщина. Довідник. – Х., 1995.
11. Мацапура М. “Мій друже єдиний, мій Якове добрий” // Україна. – 1968. – № 10. – С. 6–7.
12. Шевченківський словник: У 2 т. – К., 1979.
13. Шевченко Т.Г. Твори: У 5 т. – К., 1979.
14. Щепкін М.С. Записки его, письма, рассказы. – СПб, 1914. – С. 378.
15. Щоголів Я.І. Твори. – Х., 1919. – С.5–29.

О.Й.Денисенко, С.О.Левіт

Т.Г.ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО ЧАС. ТВОРИ ІЗ ЗІБРАННЯ ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ

Виставка “Т.Г.Шевченко та його сучасники”, за задумом організаторів експозиції, має на меті показати творчі зв’язки і місце Шевченка у контексті тогочасної культури і мистецтва.

В експозиції представлено твори живопису, скульптури оригінальної та друкованої графіки (гравюри), олівцеві начерки, рисунки сучасників та послідовників Шевченка. Експонуються роботи майстрів, у яких і на чиїх творах Шевченко навчався, твори яких згадував і залишив критичні відгуки у своїх щоденниках, з ким товаришував, а також митців, які сприйняли й розвинули далі ті реалістичні тенденції, що були притаманні його творчості.

Із біографічних документів Шевченка відомо, як старанно він навчався, спочатку у класах при Товаристві заохочування художників, а потім і в Петербурзької Академії Мистецтв, де його вчителем був видатний російський живописець Карл Брюллов, (1799–1852), який відіграв у становленні професійної майстерності Шевченка велику роль. Брюллов був не лише вчителем Шевченка, а й його старшим другом. В експозиції

представлено сім творів великого майстра. Це живописна робота "Пілігрими у дверях латеранської базиліки" та рисунки "Карбонарій" (1827–30-і рр.), "Невідомий військовий та карбонарій" (1830–35 рр.), "Монах та італійський селянин, які п'ють вино" (1830–35 рр.), "Турок" (1835), "Голова апостола Петра" (1843–47 рр.), "Христос у труні (1846). Навіть у цих невеличких олівцевих начерках відчутно те, на що орієнтував своїх вихованців Брюллов: вибирати теми для своїх творів з реальної дійсності, трактувати їх правдиво.

Довгий час пензлю Брюллова приписували й експонований на виставці портрет В.І.Анненкової. Авторство Брюллова підтверджувалося тим, що в портреті виявилася притаманна цьому художнику блискуча майстерність, уміння передати шляхетність світської жінки, відтінити її витонченість і красу. У ньому є та "гармонія загальної лінії", про яку Брюллов не раз говорив своїм учням. На портреті зображена дружина генерала Н.Н.Анненкова, близького родича декабриста І.А.Анненкова, якого Шевченко добре знав і зустрічався у Нижньому Новгороді по дорозі із заслання.

Послідовником творчості Брюллова та його учнем був О.В.Тиранов, представлений в експозиції полотном "Італійка". Перш ніж стати в середині 30-х років учнем К.П.Брюллова, навчався у О.Г.Венеціанова. У композиції "Італійка" відчутний вплив обох вчителів, що виявляється в неспішній, добротній вивіреності й чіткості форм, класичній скульптурності образу. В той же час "Італійка" стилістично близька й до творів Брюллова деякою холоднуватою реалістичністю образу, де всі компоненти узгоджено з класичними канонами краси. Від російської портретної школи Шевченко взяв чимало корисного, виробивши власний погляд на людину.

У творах Шевченка, особливо раннього періоду, є риси прогресивного романтизму, популярного у мистецтві пушкінського часу першої третини XIX століття. Пред-

ставником цього напрямку був О.Й.Орловський (1777–1832), талановитий, самобутній художник-романтик. Людина романтичної вдачі й насиченої різними життєвими перипетіями долі, Орловський створив серії військових, побутових та етнографічних замальовок, першим в Росії застосував техніку літографії. На виставці представлено його твори, виконані в різних жанрах, – живописне полотно “Тройка”, гостро-характерна, сповнена динамізму композиційної побудови акварель “Вершник”, літографія “Візник, що розвозить дрова” та яскрава характеристика людини періоду пушкінської пори – “Чоловічий портрет”.

Своєрідним документом часу є “Сімейний портрет Гомолицьких” (середина 1860-х) роботи відомого російського живописця польського походження І.Ф.Хруцького (1810–1885), позначений рисами традиційної академічної школи, святкової декоративності та ілюзорності письма.

Представником пізнього романтизму в російському пейзажному живописі був С.М.Воробйов (1817–1888), основною темою творів якого була природа Італії, види Петербурга та його околиць. Італійський краєвид "Тераса в Позіліппо” (1849), представлений в експозиції, позначено рисами майстерної передачі сповненого сонця і світла куточка благословенного краю, яким для Т.Г.Шевченка та його сучасників була Італія.

Україна, її щедро обдарований народ, чарівна українська природа, яка у художньому середовищі вважалася “малоросійською Італією”, стала основною темою творчості художника І.І.Соколова (1823–1918), доброго знайомого і друга Т.Г.Шевченка, а також К.А.Трутовського, П.А.Федотова, А.Є.Бейдемана, твори яких теж представлені в експозиції. Творча особистість Соколова цікава для нас ще й тим, що поїздки в Україну для пошуків типажу та сюжетно-тематичної основи його робіт зосереджувалися на Харківщині, у селі

Ганжівка, а з початку 1870-х рр. і до кінця життя (1919 р.), художник проживав у Харкові, де тримав мистецьку студію. Справжньою мальовничістю і поетичністю образу, своєрідною паралеллю до галереї жіночих шевченківських образів позначено живописну роботу "Дівчина з відрами".

З точки зору майстерності, передачі пейзажного середовища особливо показовими є картини І.Соколова "Жінка з дітьми" (1859) та "На баштані". В основу цих робіт покладено прості побутові мотиви, передача яких сповнена спостережливості, доброго гумору, деякої гротескності в дусі естетичних запитів тодішнього простолюду. Незважаючи на академічну трактовку картин, у них відчувається настрій, емоційна атмосфера, притаманна зображеній порі дня. Ці картини були показані на академічних виставках і викликали схвальні відгуки тогочасної критики, яка відзначала уміння худож-ника обирати цікаві сюжети й насповнювати їх глибоким змістом ("Русский вестник", 1860, № 6). Таким чином І.Соколов продовжив традиції О.Венеціанова та художників його кола у підкресленні поетичності та привабливості селянських образів.

Значну кількість рисунків та ескізів Соколова, виконаних в України у середині 1850-х років, згодом використав Л.Жемчужников у своїй "Живописній Україні".

Справжнім другом, порадником, захисником і адвокатом Т.Г.Шевченка була родина Толстих. Федір Петрович Толстой, унікальна фігура у російському мистецтві – прекрасний рисувальник, медальєр, аквареліст і скульптор, віце-президент Академії мистецтв, почесний член Флорентійської Академії мистецтв. Саме його клопотанням 1858 року Т.Г.Шевченка було повернено із заслання. Особливу славу Толстому принесла низка медальйонів, присвячених подіям Вітчизняної війни 1812 року. На виставці представлено дві медалі із цієї серії – "Звільнення Москви. 1812", та "Бій при Бриєні. 1814" (1828). Його талант рисувальника, уміння оперувати витонченою,

динамічною, гнучкою лінією виявився у “Міфологічній сцені” (1817), що представлена в експозиції у складі колекції Л.М.Жемчужникова.

Чільне місце в експозиції виставки займають графічні твори митців – попередників, сучасників та послідовників Т.Г.Шевченка, різноманітні за технікою та манерою виконання. Дійсно, перша половина XIX століття ознаменувалася в тогочасному художньому житті справжнім підйомом цього виду мистецтва. У цей період графіка дійсно долає свою традиційну несамостійність і вторинність по відношенню до інших видів мистецтва, часто вона займає перше місце серед інших технік, саме в ній з найбільшою силою виявляються новаторські тенденції епохи, свіжість і безпосередність вражень. В оригінальній графіці це олівцеві начерки, акварель, туш, сангіна, вугілля, у естампах – різцева гравюра, офорти, літографії.

Блискучий розквіт акварелі у пушкінський час засвідчено роботами Т.Шевченка, П.Соколова, І.Соколова, В.Гау, А.Іванова, О.Орловського, А.Штакеншнейдера, П.Боклевського, П.Федотова.

Справжнім майстром гравюри, зокрема портретної, був М.І.Уткін (“Портрет М.Н.Муравйова”), пейзажної та книжної – С.П.Галактіонов (”Петергоф. Вид Марлі”) та О.Г.Ухтомський (”Портрет Нелідова”, 1821), репродукційної, різцевої гравюри і пунктиру – Є.Й.Скотніков ("Покладення до труни" (з картини Себастіано дель Пйомбо), “Розп’яття”, "Напад підземних вітрів на Цибелу", до офорту звертались перший російський карикатурист О.Г.Венеціанов (“Что ж, батенька, бежишь?”), згодом – сам Т.Г.Шевченко, який відродив оригінальний офорт, намагаючись втілити в ньому живу мінливість природи, гру світла й відчуття пленеру, гостохарактерність образів сучасників та історичних подій.

Дійсно, Т.Г.Шевченко своєю діяльністю накреслив шляхи подальшого розвитку українського мистецтва й став прикладом

для багатьох українських митців наступних поколінь. Під його безпосереднім впливом сформувався талант Л.М.Жемчужникова, який підхопив і продовжив реалістичні і демократичні традиції в галузі образотворчого мистецтва, збагатив новими темами і мотивами.

Л.М.Жемчужниковим було зібрано і сформовано велике зібрання малюнків і акварелей російських та українських майстрів XIX століття. У 1891–93 рр. цю колекцію придбав відомий київський меценат І.М.Терещенко, після 1917 року вона потрапила до Державного Російського музею в Петрограді, а в 1932 році, згідно з постановою Паритетної комісії із взаємного обміну музейними цінностями між музеями РРФСР та УРСР, 2550 малюнків цієї колекції були передані в розпорядження Наркомпросу УСРС і надійшли спочатку до Харківського художньо-історичного музею, а потім у 1934 році – до Державної картинної галереї у Харкові. Більша частина робіт з цієї колекції загинула під час пожежі у картинній галереї, спаленої гітлерівцями у серпні 1943 року, і тільки 378 малюнків та акварелей було врятовано та разом з іншими художніми цінностями евакуйовано до Сибіру. Частину цієї колекції (90 робіт) презентовано на виставці.

Значну кількість складають малюнки та начерки самого Л.М.Жемчужникова. Період навчання художника в Академії мистецтв представлено низкою підготовчих робіт до академічних картин “Різдво Христове”, “Благовіщення”, “Явлення янголів пастухам”, які особливо цікаві прагненням подолати академічні традиції. Сам Жемчужников визнавав, що в життєво-правдивому трактуванні релігійного сюжету, посиленні живописного начала, на відміну від переважання рисунка та форми, притаманного мистецтву Академії, відіграло роль його захоплення Рембрандтом.

Широко представлені на виставці олівцеві начерки та акварельні малюнки Жемчужникова періоду літніх поїздок

художника в Чернігівську та Полтавську губернії (з 1852 по 1856 рік). Це замальовки українських селян, сцен їхнього життя, начерки хат, а також низка ескізів до картин та офортів з українського побуту та життя козацтва, що доповнено кількома творами 1880-х років. Це акварелі, в яких художник продовжує звертатися до України ("На ярмарку", "Запорожець-кентавр" та інші).

До складу колекції Л.М.Жемчужникова входять малюнки та акварелі визначних російських митців К.П.Брюллова, О.П.Боголюбова, О.Й.Орловського. Поряд з ними представлені роботи художників, які відіграли значну роль у розвитку українського мистецтва – В.І.Штернберга, О.Є.Бейдемана, Л.Ф.Лагоріо, творчої родини Лансере-Бенуа.

Виставку, підготовлену до ювілею Т.Г.Шевченка, можна без перебільшення назвати найбільш повною і представницькою за останні роки. На ній експоновано не тільки твори Шевченка, а й роботи з мистецького контексту першої половини-середини XIX століття, які започаткували всі основні жанри українського реалістичного живопису, заклали підґрунтя для подальшого розвитку українського образотворчого мистецтва.

І.В.Киценко

Т. ШЕВЧЕНКО І ХАРКІВ

Безмежна любов до Т.Шевченка протягом століть втілювалась у величних монументах, музеях та численних нерукотворних пам'ятках як в Україні, так і далеко за її межами. І хоча Тарасу Григоровичу не довелося жодного разу побувати в Харкові, його творчість завжди знаходила відгук у слобожан. Про це нагадують пам'ятки міста, що розповідають про наших співвітчизників, які ще за життя поета підтримували з ним

дружні стосунки та літературні зв'язки, мали вплив на творчість Шевченка, славили його ім'я та геніальну поезію.

Заочне знайомство, засвідчене листуванням, пов'язувало поета з видатним митцем української художньої прози – Г.Квіткою-Основ'яненком. Григорій Федорович тепло відгукувався на вихід „Кобзаря" і „Гайдамаків". Після публікації в 1839 році в „Отечественных записках" нарису Квітки „Головатий", що присвячений знаменитому кошовому отаману чорноморського козацького війська, Шевченко звернувся до автора з поезією „До Основ'яненка". Називаючи письменника батьком-отаманом, голубом, орлом сизим, поет шанобливо стверджував:

Тебе люди поважають,
Добрий голос маєш.

У листі до Григорія Федоровича від 19 лютого 1841 року Кобзар писав: „Тілько й рідні, що ви дні... вас не бачив, а вашу душу, ваше серце так бачу, як може ніхто на всім світі. Ваша „Маруся" так мені вас розказала". Тарас Григорович виконав ілюстрації до „Знахара" і „Панни Сотниківни" Квітки-Основ'яненка.

У свою чергу, Шевченко захоплював, вражав і лякав Григорія Федоровича. „Волосся у мене на голові, що вже його і не багатенько, та й те настовпужилося, а біля серця щось так і щемить, ув очах зеленіє...", – так старий Квітка-Основ'яненко в листі до Шевченка 1840 року висловлює свої почуття і враження від перших його поезій.

Пам'ять про нашого харківського письменника, якого поважав і любив Шевченко, увічнена відкриттям за ініціативою інтелігенції Харкова у 1885 році на Основі школи, яка носить його ім'я, а в 1993 році у центрі міста Г.Квітці-Основ'яненку було відкрито пам'ятник (автор С.Якубович).

Ще один наш земляк, відомий діяч української культури Гнат Хоткевич написав музику до балади „Причинна". На честь Г.Хоткевича в 1991 році на будинку ректорського корпусу

Харківського політехнічного університету встановлено меморіальну дошку, а в селищі Високе відкрито музей.

Т.Шевченко був добре обізнаний з роботами харківських романтиків, про їх культурно-просвітницьку діяльність нагадує одна з найцінніших архітектурно-історичних пам'яток міста – будинок колишнього Харківського університету. Фахівці-літературознавці вважають, що створення перших рядків „Причинни" Т.Шевченка позначене впливом саме романтиків: балади Л.Боровиковського „Молодиця" або одного з віршів А.Метлинського.

До останнього подиху серце Т.Шевченка зігрівалося щирою любов'ю співвітчизників. 9 березня 1861 року, за день до смерті, тяжко хворий поет одержав з Харкова поздоровчу телеграму до дня народження. Вислухавши текст, Тарас Григорович, переборюючи страшенні муки, сказав „спасибіг". Це була подяка всім тим, хто пам'ятав про нього на далекій Батьківщині. 10 березня о 5 годині 30 хвилин його не стало. Почуття глибокої непоправної втрати, що охопило всіх, хто знав і цінував поета, вилилося у зворушливому вірші його друга, народного художника і поета, слобожанина П.М.Соколова:

І тисячі, бач, народу
Його проводжали.
Із академіческой церкви
Покійника брали.
Понесли ми Кобзарика
На вічну свободу,
Поховали козаченька
Трохи що не в воду.
Бо болото там велике,
Де смоленське поле.
Тяжко же нам, козаченькам,
Велике нам горе!

Виконуючи заповіт поета, друзі перевезли його тіло в Україну і 10 травня 1861 року поховали в Каневі на високій Чернечій горі. Велика заслуга в справі збереження і впорядкування могили Тараса Шевченка на Батьківщині належить українському письменнику, журналісту і педагогу, колишньому вихованцю Харківського університету, другу О.Потебні – В.Гнилосирову. Навчаючись в університеті, він належав до студентського гуртка, члени якого брали участь в організації недільних шкіл. Молодь гаряче відгукнулася на заходи Т.Шевченка щодо поширення освіти серед народу рідною мовою, розповсюджувала його портрети, твори, особливо „Буквар". Про це свідчить лист В.Гнилосирова, адресований поету: „Шановажаємий пане і добродію, Тарас Григорович! Хто до кого, а ми до Вас, коханий пане, шануючи Ваше письменство і розум, кидаємось прохати поради в такім новім ділі, як діло введення нашого язика в тутешніх школах, в науку городянам нашого міста, поки що. Коли маєте що лишнє з книжок, а надто і свої поетичні творення, то будьте ласкаві наділіть, чим можна буде".

У 1884 році В.Гнилосиров заснував у Каневі перший музей Кобзаря – „Тарасову світлицю". У 1925 році тут було створено Каневський державний музей-заповідник „Могила Т.Г.Шевченка". Над проектом та оформленням цього унікального пам'ятника працював відомий архітектор-художник, автор численних робіт шевченківської тематики В.Кричевський (у співавторстві з П.Костирком, 1936–1938 роки), життя і творчість якого були пов'язані з Харковом. Будинок, у якому жив зодчий у Харкові, знаходиться на вулиці Котляревського, 13.

Після перепоховання Т.Шевченка в Україні заповітною мрією передової інтелігенції стало спорудження йому пам'ятника. Художник Сластіон писав у листі до редактора „Киевской старины" у 1899 році: „... профессор скульптуры В.А.Беклемишев окончил, наконец, начатую им ещё два года

назад фигуру, вернее, полфигуры в натуральную величину, изображающую Т.Г.Шевченко. Незабутний Кобзарь стоит, слегка наклонив голову и устремив свой грустный взор куда-то вдаль. В одной руке он держит книгу (Кобзарь), а другой придерживает живописно накинутую на плечи кирею. Это тема на слова поета: „Думи мої, думи мої, лихо мені з вами".

Недаром трудился и дважды в продолжение двух лет совершенно переделывал свою работу талантливый профессор. Теперь есть у нас истинно-художественное и прекрасное изображение всем нам дорогого батька Тараса. Есть ещё у Беклемешева небольшая фигура Шевченко с кобзою в руках.

Вы, конечно, уже видели превосходно выполненные небольшие бюстики Т.Г.Шевченко, работы молодого и талантливого художника Баловенского".

Цілком закономірно, що перший пам'ятник Т.Шевченку відомого скульптора Беклемішева був установлений у Харкові 1898 року в саду Алчевських. Тепер цей бюст зберігається у державному музеї Т.Шевченка у Києві.

Одна з робіт академіка В.О.Беклемішева – зображення Т.Шевченка – прикрашає в нашому місті фронтон будинку на площі Рози Люксембург, 4. Це цікава, досить рідкісна пам'ятка українського архітектурного модерну, збудована в 1912 році архітектором Б.М.Корнієнком.

Віддав належне шевченківській темі наш земляк, великий художник І.Рєпін. Крім відомого портрета Кобзаря 1888 року, він створив кілька ескізів пам'ятника. Один з них зображував поета, що сидить на перевернутій каторжній тачці. Збоку напис: „Страстотерпцу, великому поэту очаровательной Украины – Тарасу Григорьевичу Шевченко". Малюнок зберігається в літературно-художньому музеї Т.Шевченка у Києві.

У праці відомого українського етнографа, фольклориста і літературознавця академіка М. Сумцова „Харьков и Шевченко" згадується ще один своєрідний пам'ятник Кобзареві, що був

започаткований скромними харківськими інтелігентами Д.Пильчиковим і М.Жученком, – це організація львівського Товариства імені Шевченка.

Дмитро Павлович Пильчиков – український громадський і культурний діяч, педагог, закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. У 1846 році познайомився з Т.Шевченком і став членом Кирило-Мефодіївського товариства. Працював викладачем у полтавському кадетському корпусі. У сімдесятих роках зблизився з галицькою інтелігенцією. З 1876 жив у Харкові, цікавився громадським життям. Український письменник О.Кониський, який особисто знав Д.Пильчикова, дає йому таку характеристику: „Людина жива, чутка до всього доброго, вільного, прекрасного, людина жвава, перейнятлива, з душею поетичною, з глибокими українськими переконаннями, з широкими політичними поглядами і здоровенною історичною ерудицією... коло його гуртувались як безусі молодята, так і люди дорослі. Живучи якось-то в Одесі, він умовив Єлену Іванівну Милорадович дати гроші на національну справу (8 тисяч карбованців) і сам відвіз їх у Галичину яко фонд на організацію Товариства імені Шевченка. Таким чином, дійсним осадчим Товариства був Д.П.Пильчиков”.

Третім засновником львівського Товариства імені Шевченка після О.Милорадович і Д.Пильчикова був М.Жученко. Михайло Васильович Жученко народився в Катеринославській губернії, навчався в Полтавській гімназії, а в 1859–1863 роках – у Харківському університеті. Був головою ради присяжних, брав діяльну участь у житті місцевої української інтелігенції, збирав кошти для Товариства імені Шевченка. У 1880 році, на сороковому році життя М.Жученко помер у Парижі. Згодом діяльність львівського Товариства імені Шевченка дістала високу оцінку сучасників, у Віденському парламенті навіть обговорювалася пропозиція перетворення його на академію наук.

У 1891 році група патріотично налаштованої молоді, серед яких були харків'яни І.Липа, М.Вороний, Б.Грінченко, зібралися на могилі Т.Шевченка у Каневі та створили Братство тарасівців – одне з перших українських політичних угруповань.

У Харкові на честь Т.Шевченка споруджено два пам'ятники. Один, загальновідомий, знаходиться у парку імені Шевченка. Його було відкрито в 1935 році (скульптор М.Манізер, архітектор І.Лангбард). Це велична постать Тараса Григоровича з 16 фігурами, деякі з них є героями його творів. А другий пам'ятник знаходиться на території заводу імені Т.Шевченка. Ім'я Т.Шевченка також присвоєне вулиці в Київському районі міста і Харківському академічному українському драматичному театру.

Тарас Шевченко належить до тих рідкісних людей, дія й вплив яких не зупинилися зі смертю. Навпаки, по смерті їхні дії підтверджують силу ідей, наснажують нові покоління, кличуть до розбудови нашої держави. Так, Шевченко діє! Діє новими талантами, які з'являються в Україні і відновлюють, розбуджують його дух. Між творами, які виставляв у театрі „Березіль" Лесь Курбас, була Шевченкова містерія „Великий льох". Загинув на засланні талановитий український режисер, і якби не учень його студента Василька, Євген Чопілко, не знали б ми про геніальну постановку видатного твору Шевченка, твору, якого за часів Сталіна виключали з „Кобзарів".

Хай сьогодні, у рік свого 190-річного ювілею, і завжди обпікає примерзлі наші душі вогнем словесним Тарас Шевченко, хай воскресає він, пророк народу нашого, повсякчасно в наших шляхетних помислах і державних ділах.

Вічно жити нашому українському народові, а для цього і нам тут, на Слобожанщині, треба докладати зусиль, щоб і рідний Харків, 350 років якого ми будемо святкувати через кілька місяців, долучався до української справи. Пророк Шевченко нас навчив шукати безсмертя в духовній спадщині

предків, у мудрих книгах минулого, з яких не можна проминути „ніже титли, ніже тії коми”. З нашого минулого маємо черпати силу. А сила нам дасть відвагу виконати Шевченків Заповіт.

Література

1. Івах О., Борисенко К. Тільки й рідні, що ви дні... // Слобід. край. – 1996. – 9 березня.
2. Квітка-Основ’яненко Г.Ф. Зібрання творів: У 7 т. Т. 7: Історичні, етнографічні, літературно-публіцистичні статті, листи [Упоряд. і прим. Р.С.Міщука]. – К.: Наук. думка, 1981. – 567 с.: іл.
3. Листи до Т.Г.Шевченка. 1840–1861 / [Упоряд., передм. та прим. Л.Ф.Козацької; Відп. ред. Є.П.Кирилюк]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 332 с.
4. Українські поети-романтики: поетичні твори. – К.: Наук. думка, 1987. – 592 с.
5. Шевченко Т.Г. Кобзар. – К.: Просвіта, 1993. – 512 с.
6. Шевченко Т.Г. Повне видання творів Тараса Шевченка. Т. 10: Листи; З передм. Яр. Рудницького; За ред. П.Зайцева. – 2-ге вид., допов., 3-й наклад. – Чікаго: Денисюк, 1960. – 404 с.: іл.
7. Дьяченко Н.Т. Улицы и площади Харькова: Изд. 3-е перераб. и доп. – Харьков: Прапор, 1974. – 320 с.
8. Гоголь Н.В. Собрание сочинений: В 9 т. Т. 1, 2 [Сост. и коммент. В.А.Воропаева, И.А.Виноградова; Худож. Ю.Ф.Алексеева]. – М.: Рус. кн., 1994. – 494 с.: портр.
9. Лейбфрейд А. Ю. Харьков от крепости до столицы: заметки о старом городе. – Х.: Фолио. – 2001. – 335 с.
10. Сумцов Н.Ф. О мотивах поэзии Т.Г.Шевченко. Этнографизм Т.Г.Шевченко. Дубы Шевченко. Харьков и Шевченко. – К.; Х., 1911.

О.Г. Павлова

ТЕМА Т.Г. ШЕВЧЕНКА У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ М.Ф.СУМЦОВА

М.Ф.Сумцов – вчений-енциклопедист, один із найвідомі-ших професорів Харківського університету кінця XIX – початку XX ст., вирізняється різноманіттям наукових пошуків та розвідок. Він залишив глибокі дослідження в галузі історії російської та української філології, народної поезії, етнографії, а також мистецтвознавства і музеєзнавства. В особистості М.Ф.Сумцова тісно переплелися риси науковця, педагога, громадського діяча. Він відомий літературознавчими дослідженями різноманітної тематики. Всесвітню славу М.Ф.Сумцову ще за життя принесли саме праці з історії української літератури. Серед численних праць, які заслужили визнання сучасників, звертають на себе увагу і дослідження, присвячені Т.Г.Шевченку. Звернення М.Ф.Сумцова до особистості та літературно-художньої спадщини Т.Г.Шевченка не було випадковим, хоча цю тему не можна назвати одним із провідних напрямків його досліджень. Сумцов неодноразово виступав у пресі зі статтями, де аналізував окремі вірші та давав загальну характеристику творчості поета, представляв біографічні огляди та висвітлював заходи з вшанування пам'яті Шевченка у Харкові у кінці XIX – на початку XX ст. Вражає обізнаність вченого сучасною йому Шевченкіаною. Аналізуючи звернення М.Ф.Сумцова до творчості Т.Г.Шевченка, можна простежити, що ця тематика знайшла достатньо широке відображення у його науковій і громадській діяльності. Вперше він виступив зі статтею, присвяченою вшануванню пам'яті Т.Г.Шевченка у 1882 р.[1]. Для енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона він пише змістовну біографічну статтю, в якій простежує всі етапи життя і творчості поета, дає влучну характеристику [2]. Переважно невеликі за обсягом статті розкривали багатогранність його

творчості як поета і художника. Сумцов намагався прослідкувати психологію творчості, дати аналіз літературної та мистецької діяльності, показати Т.Г. Шевченка як непересічну особистість і оцінити його значення для історії української культури та формування національної самосвідомості.

М.Ф.Сумцов, як і багато його сучасників, прослідкував етимологію літературного таланту Шевченка, звернув увагу на вплив російської і української літератури при формуванні Шевченкової поетичної форми. Розглядаючи ці питання, професор звернуся до теми "Пушкін і Шевченко". Питання ставлення Шевченка до Пушкіна неодноразово порушувалося в сучасній Сумцову історіографії. Познайомившись з різними думками, здійснивши самостійні дослідження, він погодився на деякий зв'язок і вплив О.С.Пушкіна на творчість Т.Г.Шевченка. Сумцов назвав кілька віршів, які, на його думку, мають вплив поезій О.С.Пушкіна. Зокрема, в поемі "Відьма" (1847 р.) відчувається вплив поеми Пушкіна «Цыгане», а в творі «Варнак» (1848) - "Братьев разбойников". У вірші "Пророк", на думку Сумцова, більше відчувається вплив лермонтовського "Пророка", ніж пушкінського. З іншого боку, глибоке знання творчості О.С.Пушкіна й української народної поезії дали можливість вченому прослідкувати запозичення із української народної поезії у віршах російського поета [3]. На основі критичного аналізу мотивів, тематики поезій, віршованої форми, Сумцов зазначив, що деякі автори перебільшували значення впливу поезії О.С.Пушкіна на Шевченка. [4]. М.Ф.Сумцов вважав Т.Г.Шевченка настільки оригінальним поетом, що всі впливи він перетворював на власні своєрідні форми, згідно з особливостями свого розуму й характеру, в дусі українського народного світогляду. [4]. Сумцов робить висновок, що відображень Пушкіна в поезії Шевченка мало, і всі ці запозичення слабкі. І тут же зазначав, що обставини життя, творчі прихильності Шевченка далекі від Пушкіна,

історико-літературні форми поезії Шевченка виросли на зовсім іншій основі і розвивалися у особливій площині культурно-історичних і літературознавчих інтересів [4].

М.Ф.Сумцова цікавила також тема "Шевченко і Жуковський". Вчений простежив деякі факти їх біографій та взаємовідносин. Наголосив на тому, що Шевченко в особі Жуковського знайшов благодійника, який доклав чимало зусиль, щоб викупити його із кріпосної неволі. Жуковський цінував художній талант Шевченка і завжди готовий був прийти йому на допомогу. Перебуваючи на засланні, відчуваючи глибоку вдячність і розраховуючи на щиру підтримку, Шевченко звернувся до Жуковського з проханням поклопотати, щоб йому дали дозвіл малювати [5]. Цікаво, що вчений критично ставився до висвітлення біографії поета іншими біографами, намагався дати їм об'єктивну оцінку.

Аналізуючи поетичну спадщину Т.Г.Шевченка, М.Ф.Сумцов неодноразово наголошував на проблемі наукового вивчення творчості поета. У статті "О мотивах поэзии Т.Г.Шевченко" вчений відзначав, що на кінець XIX ст. вивчення біографії Т.Г.Шевченка дещо просунулося вперед, значно менше зроблено у плані вивчення його поезії. Сумцов не ставив перед собою спеціального завдання наукового дослідження творчості Т.Г.Шевченка, але з притаманною йому глибиною і проникливістю чітко визначив головні мотиви Шевченкової поезії, проаналізував її на прикладі поезій "Кобзаря", "невеликого, але складного і багатого за внутрішнім змістом літературного пам'ятника" [3].

М.Ф.Сумцов наголошував на тому, що для наукового вивчення поетичних мотивів поезій "Кобзаря" необхідно скласти словник Шевченка, що допоможе визначенню дрібних мотивів, вивчити формальний бік його поезії [3]. Одним із головних мотивів він називає народність, виділяє елементи, що вплинули на формування народності Шевченка. Це, зокрема,

філософія Сковороди, пісні народних кобзарів і народна поетична спадщина, вплив поезії А.Міцкевича, В.Жуковського, О.Пушкіна, М.Лермонтова [3].

Складність вивчення поезії Шевченка вчений вбачав у тому, що вона наскрізь пронята народністю, і часто неможливо визначити, де закінчується народна поезія і де починається творчість поета [3]. Обробка Шевченком народно-поетичних мотивів була визначена його світосприйняттям. З виділенням мотивів яскраво вимальовуються деякі характерні риси малоруського народного споглядання і побуту в поезії Шевченка. Враховуючи ці обставини, на думку Сумцова, можливо буде проникнути у таємницю художньої творчості Шевченка й визначити, як відображалися і кристалізувалися в чуйній душі поета випробувані ним життєві колізії. У статті "Любимые песни Т.Г.Шевченка" Сумцов прослідкував використання поетом мотивів народних пісень, звернув увагу на те, що Шевченко був вихований на українській народній пісні, любив сам записувати нові пісні і їх виконувати [6].

М.Ф.Сумцов зазначав, що Шевченко дуже любив "Слово о полку Ігоревім" і навіть збирався його перекладати, але обмежився лише перекладом плачу Ярославни. У матеріалах про цю пам'ятку в розділі «Життя "Слова о Полку Ігоревім" на Україні» Сумцов друкує "Плач Ярославни" у перекладі Т.Шевченка. [7]. Він відзначав, що у авторі "Слова" Шевченко почув душу генія, зробив висновок, що "в їхньому світогляді було дещо загальне, що їх об'єднувало" [7].

У своїх наукових студіях творчості Шевченка М.Ф.Сумцов звертається до глобальних тем, які простежуються у поетичній спадщині – це етнографізм і гуманізм. На основі конкретних біографічних, втілених у поезії прикладах, харківський професор розкриває ці дві сторони Шевченкової поезії [8, 9].

Найбільше М.Ф.Сумцова цікавила тема "Шевченко і Слобожанщина". До неї він безпосередньо звертався у статті

“Слобожанщина і Шевченко”. Сумцов підкреслив величезне загальноукраїнське значення постаті поета. “Шевченко – це українська мова в її історичному розвитку, історія – в усіх головних її проявах – це гетьманщина, кріпацтво, солдатчина, покритки, відгуки плачу Ярославни, гуркіт боїв з татарами, турками і ляхами, тягарь Москви, святощі Києва, Трахтемірова, Межигірського Спаса, філософія Сковороди” [10]. Аналізуючи життєдіяльність Т.Г.Шевченка, вчений приходить до глибокого переконання, що Шевченко “єднає усі різнофарбні частини України в єдине велике національне життя. Від нього, як від прозорого, чистого джерела пішли струмочки різних літературних течій, романтична, реалістична, політична. Кожна частина землі української захопила дещо з цього великого скарбу” [10].

Один із аспектів, який аналізує Сумцов, – це ставлення Т.Г.Шевченка до Харкова і його взаємозв’язки з харківською інтелігенцією. Зокрема зазначає, що Шевченко був на Слобожанщині у Лебединському повіті лише одного разу в червні 1859 р. [10]. Сумцов вказує, що Шевченко двічі збирався побувати в Харкові у 1840-х роках (коли сподівався поїхати до Італії, мав намір побувати й у Харкові, щоб зустрітися з Квіткою). У 1858 р., повернувшись із заслання, планував поселитися у Харкові або Києві [10]. Вчений називає представників харківської інтелігенції, які вславили пам'ять Кобзаря: це письменник Квітка, професори університету Срезневський, Метлинський, родина Алчевських та ін. За його статтями можна прослідкувати хроніку вшанування пам’яті Шевченка у Харкові наприкінці XIX – на початку XX ст. Сумцов відзначає участь шанувальників Шевченка, харків’ян М.Д.Пильчикова і М.В.Жученка в організації Товариства ім.Т.Г.Шевченка у Львові і про діяльність цього товариства [10].

У статті «Харьков и Шевченко» М.Ф.Сумцов більш конкретно торкається питання щорічного вшанування пам’яті

Шевченко у місті. Але підкреслює, що майже за півстоліття ця діяльність не принесла значних результатів. Харків виявився слабким у науковому й художньому вивченні Шевченка [11]. Сумцов пише і про видання в Харкові окремих творів Шевченка. Наприклад, у 1892 р. при сприянні Русових була видана одна з найкращих поем поета "Наймичка" в кількості 10 тис. примірників [11].

4 березня 1911 р. М.Ф.Сумцов виступив на засіданні Харківської міської Думи з програмою вшанування пам'яті поета. За цією програмою передбачалося: асигнувати 150 крб. із коштів міського музею на придбання музейною комісією портрета Т.Г.Шевченка, назвати у м. Харкові ім'ям Шевченка нову вулицю та 11-те міське училище; щорічно, починаючи із 1911 р., у міський кошторис вносити по 100 крб для заснування при історико-філологічному Товаристві премії за найкращу студентську роботу з української історії, літератури й етнографії; для створення при міській громадській бібліотеці українського відділу ім.Т.Шевченка виділити одноразово 300 крб. і щороку видавати по 50 крб.; для будівництва обеліска-колони з рельєфом Т.Г.Шевченка в українському стилі протягом 1912–1914 рр. виділяти по 1 тис. крб.; при другій реальній школі призначити одну стипендію ім.Т.Г.Шевченка [11]. Згодом він виступив з роз'ясненнями деяків пунктів [12]. Програму було затверджено і виконано, за винятком встановлення обеліска [10].

Після 1917 року М.Ф.Сумцов розширює українську тематику не лише з етнографії, але й літератури, історії культури. Це було частково пов'язано і з його переходом з кафедри російської словесності на нову кафедру українського письменства та подальшою громадською і педагогічною діяльністю. Він глибоко усвідомлював нестачу джерел, допоміжної літератури, підручників для студентів вузів і учнів шкіл. "Українська народна словесність вславлена на всім світі,

але, за невеличкими виключеннями, і для неї досі не складено збірника тем з пристосованою для них бібліографією, нема таких підручників, що задовольняли б вчителя і учня, допомагали їм в загальних просвітніх справах, були місточками від великих, важких верхів науки до лежачих на долах та низах громадських її прикладів. Особливо тепер потрібні такі покажчики, в часи національно-культурного відродження українського народу"[7]. Докладний покажчик з окремих галузей етнографії Сумцов склав ще у 1910 р. У 1920 р. він почав читати курси з історії культури, географії, етнографії, політичної економії і разом з Д.М.Сумцовим склав покажчика з географії. У 1921 році в інституті Народної освіти Сумцовим був підготовлений спеціальний курс, присвячений Шевченкові [7]. У 1922 р. на часі ставив складання покажчика до Шевченкіани. Це завдання йому вдалося втілити завдяки розміщенню в додатках четвертого видання хрестоматії з української літератури покажчика тем для вивчення біографії і творчості Т.Г.Шевченка. Вчений подає 150 тем з бібліографією. Серед загальних біографічних тем, які викладені у хронологічній послідовності, теми, присвячені характеристиці загальних рис Шевченківої поезії та окремих творів, мотивів. Окремі теми присвячені роковинам пам'яті Шевченка та питанню "Шевченко і Слобожанщина". Пропонувалося дослідити: відносини до Шевченка харків'ян; вплив Шевченка на харківських письменників; листування Шевченка з Квіткою; вшанування пам'яті Шевченка на Харківщині; заходи з будування пам'ятника Шевченкові у Харкові; історія створення Шевченківського відділу в громадській книгозбірні; організація концертів на пошану Шевченка; місцева преса в роковини пам'яті Шевченка тощо. [7].

М.Ф.Сумцова турбувала доля творчої спадщини Т.Г.Шевченка. У своїх працях він частково згадує і про заборону друкувати окремі вірші вітчизняного письменства в Російській

імперії. Деякі з них потрапили за кордон, там були опубліковані і розповсюджувалися. Потрапили таким чином за кордон і окремі твори Шевченка [13]. Хоча Сумцов у одній зі своїх статей згадував, що їх була невелика кількість, а сам Шевченко негативно ставився до цього факту.

У статті "Кладбище рукописей" (1922 р.) Сумцов звертає увагу на те, що існував великий вітчизняний архів заборонених цензурою рукописів. Висловлюючи загальні думки з приводу такого інтелектуального сховища, відзначає, що і його праці "История демонологии", і "Біографія Т.Г.Шевченка" на початку XX ст. потрапили в число заборонених. У 1905 р. він звернувся до Головного управління у справах друку з проханням повернути ці рукописи, але запит залишився без відповіді. Майже через два десятки років Сумцов оцінював біографію Шевченка як застарілу [14].

М.Ф.Сумцов пише і рецензії на праці, присвячені Шевченку. Зокрема, цікавим є звернення його уваги на опубліковані у 1902 р. в журналі "Русская старина" (квітень) нові матеріали про Т.Г.Шевченка. Його увагу привернули листи і записки В.А.Жуковського до графині Ю.Ф.Баранової, яка неодноразово брала участь у благодійних справах В.А.Жуковського, в т. ч. і викупі Т.Г.Шевченка. Особливу цінність цих листів Сумцов вбачав у тому, що вони підтвердили участь Імператорського двору у розігруванні портрета Жуковського й звільненні Шевченка з кріпацтва. Ця тема протягом довгого часу була дискусійною, оскільки сам Шевченко замовчував і заперечував цей факт. Автор підкреслює, що ці листи розширюють коло особистостей, які брали участь у викупі Шевченка [15].

М.Ф.Сумцов написав рецензію на збірник статей, присвячених Т.Г.Шевченку, що вийшов у 1921 р. [16]. Вважав його гарним, розкішним виданням. Але, незважаючи на прекрасне зовнішнє оформлення, М.Ф.Сумцов піддав критиці використання як ілюстрації малюнків Ватто, Буше із старих

французських книжок, які не відповідали поезії Шевченка. Вчений вважав, що додержання при виданні українських друкарських традицій краще відповідало б Шевченковій поезії [17]. Особливу увагу Сумцов звернув на статтю Б.Якубовського "Форма поезій Шевченко", де автор, вивчивши форму поезій Т.Г.Шевченка, високо її оцінив. На думку Сумцова, "найбільша цінність розвідки Якубовського через те, що форма поезій Шевченко з наукового боку досі мало розроблена. Торкалися її мимоходом і недбало, ніби речі другорядної". Якубовський показав Шевченка у "Кобзарі" як великого майстра володіє всіма засобами поетичної форми. Сумцов підкреслив думку Якубовського, що формальне багатство поезії віршування. Він мистецьки Шевченка "ще не використано українськими поетами в значній мірі. Вони не досягли ні широкого революціного світогляду Шевченка, ні великої майстерності і багатства його віршованої форми. Ця форма варта того, щоб зробити її предметом справжнього наукового студіювання" [17].

Розглядаючи творчість Т.Г.Шевченка, М. Ф.Сумцов не міг залишити поза увагою тему "Шевченко-художник". З цією темою він виступав на засіданні історико-філологічного товариства, на сторінках часописів, у окремих виданнях, у біографічних статтях та при характеристиці літературних мотивів. Своїми дослідженнями художньої творчості Т.Г.Шевченка М.Ф.Сумцов вписав цікаву сторінку в історію харківського мистецтво-знавства.

На той час уже існували дослідження мистецької творчості видатного українського поета та художника. М.Ф.Сумцов у своїй статті "Рисунки и картины Т.Г.Шевченко" зробив короткий історіографічний огляд цих праць, дав їм оцінку та навів різні думки щодо значення художньої спадщини поета [18]. Зазначив, що до оцінки живописних та графічних творів художника потрібно підходити з художньої точки зору. Труднощі в дослідженні картин та малюнків художника були

пов'язані з тим, що вони знаходилися у різних колекціях і залишалися малодоступними для вчених.

Значення творів Т.Г.Шевченка М.Ф.Сумцов вбачав у чітко вираженому настрої художника. На думку вченого, Т.Г.Шевченко вдало використовував прекрасне знання народного побуту, історичної та художньої традиції українського народу. Відзначив, що його полотна відображають художній напрямок епохи. Не останнє значення для історії мистецтва має той факт, що вчений охарактеризував і ті твори Т.Г.Шевченка, які зберігалися у харківських колекціях. Вони на сьогодні втрачені і стаття М.Ф.Сумцова є прекрасним свідченням про творчу спадщину великого українського художника.

Значення внеску М.Ф.Сумцова у розвиток гуманітарних наук у Харківському університеті, а також у загальнокультурний розвиток Слобожанщини, не підлягає сумніву. Він залишив колосальну науково-педагогічну спадщину, яка стала предметом дослідження не одного покоління вчених [19, 20, 21, 22]. Ми і сьогодні продовжуємо відкривати нові грані та аспекти його життєдіяльності. В рік славного 150-річного ювілею професора Харківського університету ми знову звертаємося до його особистості, наукового спадку, освітньо-громадської діяльності.

Отже, у статтях М.Ф.Сумцова, присвячених Т.Г.Шевченку, простежується глибока обізнаність і безпосередньо художньо-літературної спадщини Шевченка, і сучасних йому досліджень з шевченкознавства. При цьому на основі особистого аналізу літературно-мистецької спадщини та літератури вчений робить свої висновки та характеристики. З ім'ям Т.Г.Шевченка М.Ф.Сумцов пов'язував розвиток української національної свободи. Він підкреслив, що Шевченка шанують за його велику прихільність до рідного краю, любов до народу [23]. Постать Т.Г.Шевченка М.Ф.Сумцов розглядав в контексті розвитку світової культури, визнаючи цінність і значення його творчості в загальнокультурному розумінні.

Література:

1. Сумцов Н.Ф. По случаю 21-й годовщины со дня смерти Т.Г.Шевченко: (Умер 26 февраля 1861 г.) // Южный край.– 1882.–28 февр.
2. Сумцов Н. Шевченко (Тарас Григорьевич) // Энцикл. Словарь Брокгауза и Эфрона.– Спб., 1903.– Т. 77.
3. Сумцов Н.Ф. О мотивах поэзии Т.Г.Шевченко.– К, 1898.
4. Сумцов Н. Пушкин и Шевченко // Украинская жизнь.– 1917.– №3–6.
5. Сумцов Н.Ф. Отношение В.А.Жуковского к Шевченко // Мирный труд.– 1902.– № 2.
6. Сумцов Н.Ф. Любимые народные песни Т.Г.Шевченко // Украинская жизнь.– 1914.– № 2.
7. Хрестоматія по українській літературі. Т.1. 4-те вид. Х., 1922.
8. Сумцов Н.Ф. Этнографизм Тараса Шевченка: (Памяти В.Ф.Миллера) // Этнографическое обозрение.– 1913. – Кн. 98–99.– № 3–4.
9. Сумцов М. Гуманізм Шевченка // Збірник памяти Тараса Шевченка: (1814–1914).– К., 1915.
10. Сумцов М.Ф. Шевченко і Слобожанщина // Т. Шевченко. Кобзарь/ В ред. Доманицького.– Х.– К.–Львів, 191.8.
11. Сумцов Н.Ф. Харьков и Шевченко.– Х., 1911.
12. Сумцов Н.Ф. Этюды о Т.Г. Шевченко // Южный край. – 1914.– 24 февр.
13. Сумцов М.Ф. З приводу книгозбірні заборонених книжок // Наука на Україні.–1922.– № 3.
14. Сумцов Н. Кладбище рукописей // Наука на Украине.– 1922.– № 2.
15. Сумцов Н.Ф. Из новых материалов для биографии В.А.Жуковского и Т.Г. Шевченко // Мирный труд.– 1902.– № 2.

16. Тарас Шевченко. Збірник. Державне видавництво. К.: Держ. Вид-во, 1921.
17. Сумцов М. Тарас Шевченко // Наука на Україні. – 1922.– № 3.
18. Сумцов Н.Ф. Рисунки и картины Т.Г.Шевченко // Из украинской старины. – Х., 1900.
19. Редин Е.К. Профессор Николай Федорович Сумцов: К 30-летней годовщине его учено-педагогической деятельности. – Х.: Тип. "Печ. дело", 1906.
20. Ступак Ю. Микола Сумцов – дослідник народного мистецтва // Народна творчість та етнографія. – 1968.– № 6.
21. Пивоваров В.М. Вклад М.Ф. Сумцова у духовний розвиток Слобідської України // Перші Сумцовські читання. Тез. наук. конф., присвяч. 75-річчю музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди 17–18 квітня 1995 р. – Х., 1995.
22. Савченко Г.О. Сумцов і розвиток музейної справи в Україні // Перші Сумцовські читання. Тез. наук. конф., присвяч. 75-річчю музею Слобідської України ім. Г.С.Сковороди 17–18 квітня 1995 р. – Х., 1995.
23. Сумцов М.Ф. Сорок шоста роковина зо дня смерти Шевченка // Южный край.– 1907.–25 февр.

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

Т.Б.Бахмет	– зав. відділом МСМТБ ім.К.С.Станіславського
К.М.Веселова	– аспірант ХДАК
О.Й.Денисенко	– зав. відділом ХХМ
О.Дьякова	– викладач кафедри історії України ХДПУ ім. Г.С.Сковороди
В.І.Кацай	– зав. сектором Харківського художнього музею

І.В.Киценко	– студентка ХГУ "НУА"
Н.М.Кушнаренко	– доктор пед. наук, професор, проректор ХДАК
С.О.Левіт	– зав. фондами ХХМ
І.Я.Лосієвський	– доктор філол. наук, завідуючий відділом рідкісних видань та рукописів ХДНБ ім. В.Г.Короленка
С.М.Миценко	– зав. редакційно-видавничим відділом ХДНБ ім. В.Г.Короленка
О.Г.Павлова	– кандидат іст. наук, доцент ХНУ ім. В.Н.Каразіна
В.О.Репрінцева	– зав. відділом рідкісних видань ЦНБ ХНУ ім. В.Н.Каразіна
О.Д.Рожина	– кандидат філол. наук, доцент кафедри історії зарубіжної літератури і класичної філології ХНУ ім. В.Н.Каразіна
Н.Ф.Руденко	– старший наук. співробітник Харківського літературного музею
Л.І.Селіверстова	– кандидат філол. наук, викладач кафедри української мови ХНУ ім. В.Н.Каразіна
К.М. Слесик	– кандидат пед. наук, зав. кафедри краєзнавства та культурології ХОНМІБО
Т.О. Сосновська	– голов. бібліотекар ХДНБ ім. В.Г.Короленка
М.П. Сподарець	– кандидат філол. наук, викладач кафедри української літератури ХНУ ім. В.Н.Каразіна
Г.П.Столярова	– відповідальний секретар Харківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців, почесний краєзнавець
Н.П.Тріпутіна	– зав. сектором бібліотеки ХДАМГ

О.П.Чугуй – канд. філол. наук, доцент кафедри української літератури ХНУ ім. В.Н.Каразіна

Т.О.Чугуй – студент ХНУ ім. В.Н.Каразіна

Л.М.Юдіна – провідний архівіст Державного архіву Харківської області, пошукач УНДІАСД

В.О.Ярошик – зав. відділом україніки ХДНБ ім. В.Г.Короленка

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....3
ШЕВЧЕНКІВСЬКІ СТУДІЇ.....4
Н.М. Кушнаренко.....4
ЗНАКОВА ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
.....4
Л.М.Юдіна.....7
ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ
ВЕЛИКОГО ПОЕТА-ПРОВИДЦЯ Т.Г.ШЕВЧЕНКА.....7
Н.П.Тріпутіна.....17
ЖІНОЧА ТЕМА У ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА.....17
Н.Ф.Руденко.....25
ПРО МУЗИЧНИЙ АСПЕКТ “ДАВИДОВИХ ПСАЛМІВ” Т.Г.
ШЕВЧЕНКА.....25
В.О.Репрінцева.....31
ХТО ХОВАЄТЬСЯ ЗА КРИПТОНІМОМ “Ш“?.....31
Т.О.Чугуй.....46
ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І ТВОРЧА СПАДЩИНА Т. ШЕВЧЕНКА
ЯК СТИМУЛЮЮЧИЙ ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ ТА
ФУНКЦІОНУВАННЯ “ПРОСВІТ”.....46
У науковій літературі не зустрічається висвітлення названого питання, незважаючи на те, що діяльність українських “Просвіт” важко навіть уявити без використання творчості великого генія. Метою цієї студії є прагнення визначити шляхи і способи зв’язку просвітянського руху з цією непересічною особистістю, її роль і вплив на зміст та характер діяльності “Просвіт”.....46
К.М.Слесик.....55
ХРИСТИЯНСЬКІ ОСНОВИ МАЛЯРСЬКОГО
МИСТЕЦТВА Т.Г.ШЕВЧЕНКА.....55
М. П.Сподарець 60
Т.ШЕВЧЕНКО У ПОЛІТИЧНІЙ
ТА ІДЕЙНО-ХУДОЖНІЙ КОНЦЕПЦІЇ І.БАГРЯНОГО.....60
Л.І. Селіверстова.....70
ШЕВЧЕНКІВСЬКІ ТРАДИЦІЇ У ТВОРЧОСТІ
ЯРА СЛАВУТИЧА.....70
О.Д.Рожина.....82

З ІСТОРІЇ НІМЕЦЬКОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ.....82
БІБЛІОТЕЧНА ШЕВЧЕНКІАНА.....91
Т.О.СосновськаВ.О.Ярошик.....91
З ШЕВЧЕНКІАНИ ХДНБ.....91
І.Я.Лосієвський.....101
ПЕРШЕ ВИДАННЯ "ГАЙДАМАКІВ" 1841 РОКУ:
ДОЛЯ ХАРКІВСЬКИХ ПРИМІРНИКІВ.....101
Т.Б.Бахмет 108
ЦІКАВА ШЕВЧЕНКІАНА.....108
з фондів Харківської музично-театральної бібліотеки
ім. К.С.Станіславського.....108
К.М.Веселова.....116
БІБЛІОГРАФІЧНА ШЕВЧЕНКІАНА.....116
С.М.Миценко.....121
ЗІБРАННЯ ТВОРІВ Т.ШЕВЧЕНКА В КОЛЕКЦІЇ ЕКСТЕРІОРИКИ
ХДНБ.....121
Т.Г.ШЕВЧЕНКО І ХАРКІВ.....125
О.П.Чугуй
Т.ШЕВЧЕНКО І В.Н.КАРАЗІН. ЮВІЛЕЙНІ РОЗДУМИ.....125
В.І.Кацай.....133
ДО ІСТОРІЇ ПОБУТУВАННЯ ГАЛЕРЕЇ КАРТИН Т.Г.ШЕВЧЕНКА У
ХАРКОВІ (1933–1948).....133
О.Дьякова.....143
СКУЛЬПТУРИ Т.Г.ШЕВЧЕНКА У ХАРКОВІ.....143
Г.Столярова.....150
СЛОБОЖАНСЬКИЙ УКЛІН ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКУ.....150
О.Й.Денисенко, С.О.Левіт.....163
Т.Г.ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО ЧАС. ТВОРИ ІЗ ЗІБРАННЯ
ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ.....163
І.В.Киценко 169
Т. ШЕВЧЕНКО І ХАРКІВ.....169
ТЕМА Т.Г. ШЕВЧЕНКА У НАУКОВІЙ
СПАДЩИНІ М.Ф.СУМЦОВА.....177
ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ.....188

Наукове виданя

ШЕВЧЕНКІАНА НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Матеріали науково-практичної конференції,
присвяченої 190-річчю від дня народження Т.Г.Шевченка
25 березня 2004 р.

Редактор С.М.Миценко

Підписано до друку Формат паперу 60х84 1/16
друк. арк., обл.-вид арк. Папір для множ. апаратів.
Тираж Замовлення
Ксерокс ХДНБ ім. В.Г.Короленка, 61003, Харків-3, пров. Короленка 18.